

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

На правах рукопису

ДОЦЕНКО ОЛЕКСАНДРА ЮРІЇВНА

УДК 159.942.5 – 055.2 : 316.362

**ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК
ІЗ СИМПТОМОКОМПЛЕКСОМ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ»**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник:
доктор психологічних наук,
професор
Кочарян Олександр
Суренович

Харків 2016

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ» ТА ЙОГО СІМЕЙНИХ ВИТОКІВ

1.1 Феноменологія симптомокомплексу «емоційного холоду»	10
1.2 Симптомокомплекс «емоційного холоду»	25
1.3 Формування девіацій емоційного контакту в ході сімейної соціалізації	30
Висновки до розділу 1	53

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Характеристика досліджуваної вибірки	58
2.2 Методи дослідження	61
2.2.1 Методи діагностики симптомокомплексу «емоційного холоду»	63
2.2.2. Методи діагностики сімейної соціалізації	68
2.2.3. Методи діагностики характеристик особистості	74
2.2.4. Методи діагностики особливостей партнерської комунікації	76
2.2.5. Методи математичного оброблення результатів дослідження	79
2.3. Організація дослідження	79
Висновки до розділу 2	81

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ЖІНОК ІЗ СИМПТОМОКОМПЛЕКСОМ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ»

3.1. Стилi виховання жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»	82
3.2. Психосемантична структура стосунків із батьками у жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»	96
3.3. Особливості структури батьківської сім'ї та ранніх спогадів у жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»	102
3.4. Особливості структури особистості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»	113
3.5. Особливості сприйняття чоловіків у жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»	122

	3
Висновки до розділу 3	125
РОЗДІЛ 4. ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЇ СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ» В ЖІНОК	
4.1 Механізми й методи психокорекційної дії	128
4.1.1 Механізми психокорекційної дії	128
4.1.2 Методи психокорекційної дії	130
4.2 Психокорекція симптомокомплексу «емоційного холоду» в контексті архетипічної психології	132
4.3 Мішені психокорекційної дії	138
4.4 Опис програми психологічної корекції симптомокомплексу «емоційного холоду»	139
4.5 Ефективність психокорекційної програми	157
Висновки до розділу 4	158
ВИСНОВКИ	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	163
ДОДАТКИ	187

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СЕК –симптомокомплекс «емоційного холоду»

ВСТУП

Останніми роками описано численні й різноманітні порушення системи близьких партнерських стосунків, що відбиваються у феноменах «токсичної любові» [30, 66, 98, 133, 190, 194], «страху психологічної інтимності» [162, 163, 164, 169, 188, 199], «міжособистісної залежності / протизалежності» [59, 66, 127, 128, 133, 155], «міжособистісної аддикції» [85, 86, 87, 99, 104, 121], «гри» [7], «маніпуляції» [144] тощо. Спотворення міжособистісної комунікації призводить до нездатності або унеможливлення створення близьких стосунків, які наповнені теплом, любов'ю та підтримкою. Серйозними наслідками таких спотворень є зниження якості шлюбу, партнерських стосунків, поширеність розлучень, переживання самотності, що порушує психологічне здоров'я особистості та є чинником розвитку психічної патології [49, 116].

У роботах О. С. Кочаряна феномени порушень міжособистісних стосунків було узагальнено в понятті симптомокомплексу «емоційного холоду». Зазначений симптомокомплекс є «багатовимірним різнорівневим психічним утворенням», до складу якого включено стильові характеристики поведінки особистості, що визначають нездатність до встановлення та збереження стосунків психологічної інтимності й близькості. Представниками школи О. С. Кочаряна досліджено структурну організацію та типологічні варіанти функціонування симптомокомплексу «емоційного холоду» [6, 72, 125]. У багатьох роботах [5, 30, 125, 139, 153, 151] розглядається вплив батьківської родини на різні аспекти розвитку та функціонування особистості. Проте сімейні витоки симптомокомплексу «емоційного холоду» залишились поза межами спеціальних досліджень. Розуміння сімейних чинників формування симптомокомплексу «емоційного холоду» важливо при створенні відповідних профілактичних та психокорекційних програм.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематики наукових досліджень кафедри психологічного консультування і психотерапії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у рамках НДР «Гендерний простір особистості: сучасні проблеми формування ідентичності» (№ д/р 0110U000586; 01.01.2010–31.12.2012), «Гендерний розвиток особистості сучасної молоді: особливості соціалізації та життєвих стратегій» (№ д/р 0111U010554, шифр 1-35-12; 01.01.2012–31.12.2014), «Моделі формування гендерної ідентичності у сучасному культурному просторі України», № д/р 0111U010554; 01.04.2015-01.04.2017). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 13, від 11.12.2009) та уточнено (протокол № 1, від 19.01.2016).

Мета й задачі дослідження:

Мета дослідження – визначити особливості сімейної соціалізації жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

Задачі дослідження:

- 1) проаналізувати феноменологію «емоційного холоду» та визначити напрямки його дослідження;
- 2) виявити стилі виховання жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»;
- 3) проаналізувати структуру батьківської сім'ї жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»;
- 4) встановити характерологічні особливості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»;
- 5) виявити особливості емоційного конотування стосунків з чоловіками в жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»;

б) розробити програму психокорекції симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок.

Об'єкт дослідження – *симптомокомплекс «емоційного холоду».*

Предмет дослідження – *сімейна соціалізація жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», а саме – структура батьківської сім'ї та стилі виховання.*

Методи дослідження: Для досягнення поставленої мети було застосовано комплекс методів: теоретичних (аналіз, систематизація, узагальнення психологічної літератури), емпіричних (психодіагностичний метод) та математико-статистичних (методи порівняння незалежних та залежних вибірок, методи багатовимірної статистики).

Методологічну й теоретичну основи дослідження становлять принципи генетичної психології (С. Д. Максименко), теоретичні положення про формування і функціонування залежної особистості (О. С. Кочарян, В. Д. Менделевич) та особливості адиктивної поведінки (С. Даулінг, Г. О. Коцюба, Н. Ю. Максимова, Б. Уайнхолд, Є. В. Фролова), загальні положення психології родини (А. Я. Варга, Е. Г. Ейдемільер, К. Хорні), концептуальні положення щодо симптомокомплексу «емоційного холоду» (О. С. Кочарян, Н. М. Терещенко), статеворольовий (О. С. Кочарян) та гендерний (Т. В. Говорун, І. В. Головнєва, О. Ф. Іванова, О. М. Кікінеджи) підходи в сучасній психології.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

- описано спосіб діагностики симптомокомплексу «емоційного холоду» на основі трьох компонентів, а саме: міжособистісної залежності, протизалежності та страху психологічної інтимності;
- виокремлено особливості сімейної соціалізації жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», такі як: домінування, ігнорування та інфантилізація;

- доведено, що одним із провідних чинників формування симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок є специфічний стиль сімейного виховання, а саме «втягнення дитини в конфлікт», який свідчить про винесення батьками подружніх проблем у сферу виховання;

уточнено:

- уявлення про ідеальну сім'ю в жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», а саме те, що така сім'я не може бути відтворена у власному житті, що предиспонує формування перманентного внутрішнього конфлікту та розчарування;

- особливості особистості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», а саме: субмісивність, самокритичність, надконтроль себе та ситуації, що визначає надмірну схильність до підтримки порядку;

подальшого розвитку дістало:

- уявлення щодо особливостей негативного конотування взаємин з чоловіками молодими жінками із симптомокомплексом «емоційного холоду», а саме: вони наповнюються почуттями відрази, гніву, презирства (тріада ворожості).

Практичне значення полягає в розробці програми психокорекції симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок.

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджено в навчальний процес підготовки психологів у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна у курсах: «Основи психотерапії», «Методи психотерапії та психокорекції» (акт впровадження № 3701/159а від 14.03.2016); у роботу психологічної служби факультету психології (акт впровадження № 3701/155 від 21.01.2016) і в консультативну та психотерапевтичну практику Інституту клієнт-центрованої та експерієнтальної психотерапії (м. Харків) (акт впровадження № 01-30 від 16.05.2016).

Особистий внесок здобувача. У роботах, написаних у співавторстві з О. С. Кочаряном та Н. М. Терещенко «Феномени синдрому

«эмоционального холода» в женских архетипах», «Особенности психокоррекционной работы с девушками с синдромом «эмоционального холода», «Гендерные особенности синдрома «эмоционального холода» в архетипической психологии» здобувачеві належить добір емпіричного матеріалу та його обробка, аналіз літературних джерел, формулювання висновків.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на засіданнях кафедри психологічного консультування і психотерапії та семінарах для аспірантів і молодих викладачів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2010 – 2016), наукових конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів: науково-практичній конференції «Психологія в сучасному світі», присвяченій 80-річчю заснування Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (Харків, 2010); науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Психологія в сучасному світі» (Харків, 2011); науково-практичній конференції молодих вчених «Психология XXI века» (Санкт-Петербург, 2011); науково-практичній конференції студентів і молодих учених «Психологія в сучасному світі» (Харків, 2012); Міжнародній молодіжній науково-практичній конференції «Вектори психології – 2012» (Харків, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Харківська школа психології: наукова спадщина і сучасність» до 80-річного ювілею Харківської психологічної школи в ХНПУ імені Г. С. Сковороди (Харків, 2012); I Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Теорія і практика психологічної допомоги: сучасні виміри» (Луганськ, 2012), I Міжнародній науково-практичній конференції «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід» (Харків, 2013), II Міжнародній науково-практичній конференції «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування

людини: культурно-історичний підхід» (Харків, 2015), науково-практичній конференції студентів і молодих учених «Психологія в сучасному світі» (Харків, 2015), науково-практичній конференції студентів і молодих учених «Психологія в сучасному світі» (Харків, 2016).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані у 7 статтях, із яких – 5 статей у фахових виданнях, затверджених МОН України, 2 статті в зарубіжних періодичних виданнях із психології та 11 тез доповідей конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури з 205 джерел (із них 52 іноземними мовами), додатків. Текст дисертації викладено на 192 сторінках друкованого тексту (основний текст 162 сторінки). Дисертація містить 25 таблиць, 5 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ» ТА ЙОГО СІМЕЙНИХ ВИТОКІВ

1.1 Феноменологія симптомокомплексу «емоційного холоду»

Багато сучасних жінок відчувають труднощі у встановлення психологічної інтимності та створенні тривалих і близьких стосунків із партнером. Порушення інтимної комунікації викликане нездатністю людей бути разом і, як правило, обумовлене особливостями сімейної соціалізації, вивчення яких у психології привертає посилену увагу дослідників [166, 174, 193, 201]. Різні аспекти таких психологічних феноменів можна пояснити за допомогою понять співзалежності [127], протизалежності [128], токсичної любові [190, 191], страху інтимності [169], самотності [183], «любоголизму» [88, 89], які в комплексі, на думку ряду вчених [99, 67, 63], являють собою різні варіації симптомокомплексу «емоційного холоду».

М. Вудман зауважує: «Почуття – ось головна проблема нашої культури». [18]. Почуття не цінуються в сучасному суспільстві, їх вважають «наївними, нелогічними і дурними» [18, С. 238]. А звідси сучасна культура дає велику кількість різноманітних способів уникнення інтимності та вступу у взаємини. Одним із прикладів такого уникнення може бути трудоголізм [58]. Думаючи про свій професійний розвиток та кар'єрні перспективи, жінки не поспішають одружуватися, заводити сім'ю, а на стосунки в них просто не залишається часу. Так само зручним способом уникнення стосунків може бути активне використання мережі Інтернет [58], коли немає необхідності багато часу витратити на особисте спілкування, можна без зобов'язань контактувати в мережі з багатьма. Цьому сприяє активний розвиток соціальних мереж за типом «Instagram», «Facebook» тощо. Так само для цих цілей підходить гаджет-адикція [58]. Сучасний розвиток

техніки сприяє використанню телефону та ноутбука в будь-якому місці, тобто можна спілкуватися, не зустрічаючись і не проводячи час разом, поза мережею Інтернет.

Більшість учених розглядають емоцію як суб'єктивне переживання [71, 156]. Отже, можна сказати, що емоційний холод – це нездатність переживати емоції або недолік емоційності, який виявляється у близьких стосунках.

Як наголошує К. Келлі, «... емоція є не вродженим, а соціально та культурно обумовленим явищем» [111, С 52]. А любов, на її думку, стала сприйматися як емоційні кути інтимності та близькості, тоді як раніше під нею розуміли відсутність конфліктів у родині ...»[111, С 56]. Бажання стримувати свої емоції виникає в жінок у зв'язку з тим, що керувати почуттями їм необхідно для підтримки власної незалежності. [111, С. 66]

Р. Г. Суні вважає, що саме емоції стимулюють людину до дій, називає емоції фундаментом самоідентифікації та усвідомлення того, хто є «ми та хто є інші» [111, С. 78].

Як вважає Т. Лідз, розвиток здатності до взаємодії з людиною протилежної статі – здатності та готовності до інтимності, яка, якщо її правильно розуміти, означає дещо більше, ніж просто здатність до статевих стосунків до переживання задоволення при статевому акті. Такий розвиток засвідчує готовність особи вступати в стосунки і розвивати їх, але при цьому на передній план може висуватися боязнь втратити своє «Я», загубити самого себе. [185]

Д. Шинода Болен [8] виокремлює в структурі психіки жінки сім архетипів давньогрецьких богинь: Гера, Персефона, Деметра, Афіна, Гестія, Артеміда та Афродіта. До кожної з цих богинь вона додає опис жіночої поведінки, відповідно до якої жінка спілкується з оточенням. [8] Детальніше ці архетипи ми розглядаємо в розділі 4.

На відміну від широкої типології Д. Ш. Болен, Дж. А. Санфорд[113] вважає, що психіка жінки має однокомпонентну структуру, і називає її, вслід за Юнгом[150], Анімусом, тобто Невидимим Партнером у стосунках жінки з протилежною статтю. Цей Невидимий Партнер, будучи психічною структурою, має таку особливість, як перенесення на інших: «Жінки, які ідентифікувались зі своєю фемінінною природою, звичайно проєктують маскуліну частину своєї особистості на чоловіків»[113, С. 20]. Переважання у жінки психологічних характеристик протилежної статті, на думку Санфорда, перешкоджає висловленню власних емоцій. Негативним проявом Анімуса в жінок вважається неусвідомлення та знецінення маскуліної частини своєї психіки.

Коли Анімус перемагає, жінка відчужується від своїх почуттів і думок та ідентифікується з банальними висловлюваннями або узагальненнями, не дає оточенню сприймати і відчувати тепло, її чуттєву сторону. Незважаючи на можливі негативні прояви Анімуса, Дж. А. Санфорд відзначає його користь для розвитку психіки жінок, оскільки його основна мета – звернути увагу на наявну проблему у внутрішньому світі та на необхідність «стати на шлях, який веде до цілісності» [113, С. 70], визнати реальність внутрішньої фігури. Анімус, як архетипічна фігура, назавжди залишається в психіці жінки та є постійним партнером, із яким необхідно вступити в контакт і налагодити стосунки через визнання, що є труднощі у взаєминах із протилежною статтю. Одним із шляхів усунення проблеми є поліпшення стосунків з невидимим Партнером, а через ці стосунки – з реальними людьми.

Прикладом такої поведінки в літературі може служити китайська принцеса, головна героїня опери Пучіні «Турандот»[29, 105], яка послідовно відхиляла пропозиції молодих людей вступити в шлюб та вимагала від потенційних партнерів виконання небезпечних, часто нездійсненних завдань в обмін на свою прихильність.

Звернімося ще до одного прикладу прояву порушення партнерської взаємодії з боку жінки в романі «Мадам Боварі» Г. Флобера. А. Ренд наводить приклад цього роману як такого, що поширює шкідливий досвід, і висловлює основну ідею цієї книги: «... жінка не повинна бути закохана» [112, С. 238]. Практично весь роман присвячений любовним пригодам мадам, у яких, по суті, не було любові, були тільки стосунки, наповнені пристрастю, імпульсивністю та бажанням утекти від реальних проблем. Емма Боварі вважала, що чоловік повинен розуміти її навіть без слів, коли цього не відбувалося, вона шукала любові на стороні. Їй легко було вступити в зв'язок з іншим чоловіком, оскільки вона була приваблива та розумна. Зраджуючи своєму чоловікові, Емма з коханцями «тріумфувала, і довго стримувана пристрасть хлинула радісно вируючим потоком. Емма насолоджувалася нею нестримно, безтурботно, бездумно» [130]. До чоловіка вона відчувала ненависть і відразу, які лише посилювались, коли вона перебувала з коханцем. Вступаючи в стосунки з іншими чоловіками, мадам Боварі наділяла їх рисами, яких у них не було, і сподівалася, що вони зможуть врятувати її та забрати від чоловіка. Мадам Боварі у своєму чоловікові "бачила тепер щось зовсім їй чуже, щось таке, із чим раз і назавжди покінчено, що вже перестало для неї існувати і кануло у вічність, як ніби він помирав, як ніби він відходив у неї на очах». Чоловік дізнався про зради тільки після смерті дружини. Усе життя Емми було присвячене пошукам любові, але чи любила вона насправді своїх партнерів, чи це були тільки мрії і фантазії про кохання, про любов, якою вона повинна бути, як із книг. У цьому й полягає порушення партнерської комунікації, що стосунки встановлюються – був зв'язок з коханцем, – але чи є в цих взаєминах щира та справжня близькість.

Як зауважує Н. Н. Обозов, «деяка дистантність стосунків – це навіть не стільки холодність у них, а більше як прояв неуваги до іншої людини»

[95, С. 159]. Тобто дистантність – запорука відсутності залежності від іншої людини.

Емоційна стійкість, злагода з оточенням, поступливість, товариськість, довірливість і щирість у стосунках вирізняються невимушеністю у вираженні своїх почуттів. Емоційно неврівноважені, запальні, надмірно критичні до інших, прагнуть змагатися, домінувати, вони замкнуті, відчужені, підозрілі, недовірливі до людей, скуті у вираженні своїх почуттів, думок, переживань і планів [95, С. 179].

Довічне прагнення людини до взаємності у спілкуванні, встановлення близьких інтимних стосунків з обраним партнером супроводжується тривогою та навіть страхом за ступінь відповідності потенційного партнера вимогам, що пред'являються як самою людиною, так і близькими, які входять в коло сім'ї. Численні дитячі невдачі, а також наявний досвід помилок у стосунках часто підсилює страх перед ілюзорністю близькості, неминучістю болю та розчаруванням у разі подальшого розвитку стосунків. Через це молоді жінки можуть вступати в численні стосунки, що включають сексуальну близькість, не відчуваючи при цьому справжньої інтимної близькості, оскільки не можуть оцінити ці стосунки серйозно. Відсутність навичок продуктивної підтримки взаємин із партнером, сформованих у процесі сімейної соціалізації, часто веде до побудови ліній поведінки, які не передбачають щирості і відкритості [10, С. 18].

Ідея про те, що інтимність не може бути не справжньою, є спільною в роботах психологів [104, 109, 110, 127, 128]. Так, К. Роджерс вказував, що партнери, які розкривають свої справжні переживання у стосунках, здатні тривалий час існувати і розвиватися [109, 110]. Про це ж з позиції теорії транзактних стосунків писав Е. Берн, який визначав інтимність як «щире ставлення на рівні Дитина-Дитина без ігор і взаємної експлуатації ... Справжні інтимні транзакції відбуваються між двома Дитячими его-станами» [7]. R. W. Firestone і J. Catlett відзначають, що в основі страху

інтимності знаходяться екзистенційні страхи, оскільки люди з життєвого досвіду добре знають, що у всього є початок і завершення. Якщо перенести цей досвід на взаємини, люди не хочуть бути справжніми, самими собою та виражати свої справжні почуття [169, Р. 5]. Таким чином, відсутність автентичності в близькості, партнерських взаєминах, нещирість ведуть до формування порушень партнерської взаємодії.

На думку ряду психологів [190, Р. 396-400; 183, Р. 638-640], інтимність може *розглядатися* на особистісному рівні, а також на рівнях взаємодій і стосунків. На першому рівні інтимність розглядається як здатність людей створювати та підтримувати близькі стосунки. На другому рівні під інтимністю розуміють поведінку, спрямовану на створення інтимних стосунків. До таких видів поведінки відносять: розкутість, власну чуйність і взаємну чуйність партнера. На третьому рівні встановлюється глибша інтимність, коли відбувається спільне накопичення взаємного досвіду і знань, характерного, наприклад, для дружніх стосунків, але відсутнє у взаємодії знайомих. Третій рівень становить найбільший інтерес у дослідженні особливостей соціалізації молодих жінок, у яких є порушення партнерської взаємодії та труднощі у встановленні й підтримці партнерської взаємодії.

Визначення інтимності першого рівня може бути доповнено ознаками страху інтимності.

Так, наприклад, R. W. Firestone і J. Catlett [169] вважають, що страх інтимності лежить в основі негативного ставлення до себе та інших, яке розвивається в ранньому віці. У людей, які бояться близькості, спостерігається обмежена здатність формування та підтримки тісних зв'язків з іншими [169]. Важливими компонентами інтимності С. Пейдж називає саморозкриття, відкидання зовнішніх, орієнтованих на публіку, способів поведінки і здатність розділити власний внутрішній світ з іншим [97, С. 489]. Зазначені підходи доповнюють традиційне розуміння страху

інтимності, показуючи недоліки міжособистісних стосунків людини, що зазнає цього страху, і особливості її поведінки. Ґрунтовнішу типологію поведінки дає R. Gunther, яка вважає, що страх інтимності є одним із десяти типів поведінки, які саботують та знецінюють тривалі близькі стосунки. Особи, які відчують страх інтимності, навіть перебуваючи у стосунках, прагнуть до незалежності, відчують себе як у пастці, бояться втратити себе у стосунках з партнером, можуть любити, тільки маючи «запасний вихід» [172, Р. 10-22]. Американська дослідниця, назвавши ці проблеми в міжособистісних стосунках, запропонувала семисходинову методику подолання цих своєрідних способів ухилення від інтимності у взаєминах. Перша сходинка – це гратися, сміятися та розважатися разом, бути спонтанним та живим. Друга сходинка – це розділяти з партнером свої думки та мрії. Можливість уявити себе як пару у незвичайних умовах. Третя сходинка – це довіряти. Уміти довіряти своєму партнеру свої думки, почуття та щирі побажання. Четверта сходинка – працювати як команда. Бути «бандою» зі своїм партнером, переживати труднощі разом. П'ята сходинка – успішне обговорення. Уміти дискутувати на будь-яку спірну тему з партнером, висловлювати свою думку та не боятися втратити партнера, будучи самою собою. Шоста сходинка – піклуватися про внутрішню «дитину» свого партнера. Дуже важливий та крихкий етап, на якому одразу виконуються всі попередні дії сходинок. Сьома сходинка – довірити свою «внутрішню дитину» партнеру. Цей етап – перевірка партнера: чи та це людина, яка не образить і буде піклуватися про «маленьку дівчинку» та захищати її? Описана семисходинова методика подолання способів ухилення від емоційної близькості буде детально описана в розділі 4.

Далі варто звернути увагу на класифікацію проблем у міжособистісній комунікації, виокремлену С. Б. Карпманом, який розглядає поблажливість, уривчатість, потайність, а також уникнення як психологічне блокування

інтимної комунікації [179]. При цьому люди, які використовують усі чотири блокування інтимної комунікації і не навчилися ними керувати, на думку С. Б. Карпмана, є «невдахами в інтимності».

Розглянемо теорію комплексу злиття, запропоновану Н. Шварц-Салантом [142]. Він вводить термін «комплекс злиття» – відчуття як такого потягу до думок чи тонкого тіла іншої людини, що з'являється якесь хаотичне або нерозривне злиття, але водночас є і повна відсутність зв'язку, одночасна наявність потягу до злиття і стану непов'язаності з іншим (або з самим собою) [142, С. 10]. До основних особливостей комплексу злиття належать: одночасність тяги до злиття і відсутності комунікації; дезорганізуюча природа архетипічного ядра комплексу [142]. Ці компоненти – тяга до злиття та тенденція до дистантності і не-комунікативності – існують одночасно: є і зв'язок на рівні злиття, і стан роз'єднаності, оскільки не вистачає стабільного переживання простору «всередині» і «зовні» іншої людини або самого себе і тому не може бути емпатії або значущої комунікації. Автор зазначає, що комплекс злиття виникає при відсутності контейнуючих стосунків із батьками, які не здатні емпатично реагувати на тривожність дитини.

Згідно з теорією Н. Шварц-Саланта, комплекс злиття характеризується такими ознаками:

- одночасність потягу до злиття і уникнення комунікації, тобто злиття та сепарація в одному контакті;
- дезорганізуюча природа архетипічного ядра комплексу як втрата зв'язаності та ідентичності;
- сепарація, крайня тривожність і втрата енергії. Відсутність когерентності (зв'язаності) та зниження активності комунікації з оточенням через власну нездатність відокремитися;
- приховане і надзвичайно пасивне фантазійне життя, у якому людина проводить багато часу та ніколи не розказує про нього;

- відсутність простору, що перешкоджає продуктивному використанню проективної ідентифікації, тобто людина не може відрізнити зовнішнє та внутрішнє через комплекс злиття;
- «порушене тонке тіло і використання сурогатної шкіри», а саме контейнер внутрішнього життя, що існує «між» розумом і тілом, відсутній; та для існування використовуються дезадаптивні захисні механізми, такі, як дисоціація, фантазійне життя, м'язова ригідність та ненависть до самого себе, що формують захисні контейнери проти внутрішніх і зовнішніх вторгнень;
- потужні та надмірні форми нарцисизму, коли людина одночасно і говорить, і сама себе слухає;
- страх, гнів і звинувачення. Ці почуття перешкоджають спілкуванню та контактам з оточенням, тому що людина з комплексом злиття не здатна адекватно сприймати думки інших, якщо вони суперечать її особистим міркуванням;
- раптові стрибки або переривчастість переживання. Така людина в контакті занадто емоційна;
- відраза (abjection). Коли комплекс злиття надзвичайно яскраво виражений, тоді існує острах заразитися чимось від іншого, наприклад, його настроєм;
- непрожите життя і приниження, відчуття невикористаного потенціалу та через це почуття власної другосортності та незатребуваності.

Теорія комплексу злиття Н. Шварца-Саланта розкриває новий рівень розуміння порушень міжособистісних взаємин як утворення на межі зовнішнього і внутрішнього, оскільки стосунки, у яких присутній комплекс злиття, можна назвати «стосунками без стосунків», бо в них немає найголовнішого – психологічної інтимності, близькості та справжності.

У дослідженнях Brunell, Pilkington, Webster [158], Descutner, Thelen, Vander Wal, Thomas, Harmon [202] було виявлено, що страх інтимності негативно впливає на якість стосунків. Проте у дослідженнях M. P. Sobral, C. P. Teixeira та M. E. Costa [188] домінує інша думка: страх інтимності не завжди негативно впливає на стосунки. Ці вчені допускають, що зв'язок між страхом інтимності та задоволеністю стосунками може бути негативним, якщо у партнерів різний рівень страху інтимності. Для підтвердження цього факту наводиться дослідження Markey and Markey [189], у якому було встановлено, що романтичні пари з високим рівнем якості стосунків більш розбіжні в параметрах домінування та більш однакові в параметрах теплоти, ніж романтичні пари з низьким рівнем якості стосунків. У дослідженні Thelen [200] було виявлено, що люди схильні зустрічатися з партнерами з однаковим рівнем страху інтимності. Ці результати, у зв'язку з даними, описаними вище, указують на те, що люди схильні будувати стосунки з партнерами з подібними переконаннями та почуттями щодо близькості, інтимності та залежності [161]. Але нам видається правомірним перевірити, чи справді особа шукає собі партнера з таким же рівнем боязні інтимності, яку має сама. У працях Descunter&Thelen [162, p. 219] страх інтимності визначається як «нездатність особистості через власні переживання, ділитися особистісно значимими думками та почуттями з близькою особою». Але інтимні стосунки складаються не лише зі здатності розділяти думки та почуття, а ще й зі здатності бути автономним (незалежним) та справлятися із залежністю від партнера [160]. Тому Sobral and Costa [188] було запропоновано двомірну концепцію страху інтимності, яка включає обидва компоненти інтимності – обмін почуттями та залежність. Також було отримано емпіричне підтвердження [188] існування цих двох компонентів інтимності: 1) страх втратити себе (fear losing self (FLS)); 2) страх втратити партнера (fear losing the other (FLO)). Близькі стосунки припускають здатність обох партнерів бути поруч один з одним, приймаючи автономність

іншого. Не окремість чи незалежність іншого, а саме автономність. Високий рівень страху втратити себе (FLS) та високий рівень страху втратити партнера (FLO) в особистості викликає відчуття дискомфорту в інтимній близькості, проте з різних причин. Сильний страх загубити себе (FLS) з'являється в особи через відчуття дискомфорту при залежності від романтичного партнера, тоді як острах втратити партнера спричинений боязнню проявити себе так, що буде втрачено схвалення свого партнера[188].

Оскільки острах інтимності є одним із видів порушень партнерських стосунків, він взаємопов'язаний із декількома видами міжособистісної залежності – співзалежністю й протизалежністю. Далі розглянемо ці два види порушень міжособистісної комунікації.

Симптомокомплекс «емоційного холоду» може припускати наявність співзалежності, яку визначають як «нездатність відчувати почуття істинної близькості і любові» [127, С. 13]. У свою чергу, визначення R. Burney, який називає боязнь інтимності «пораненим серцем співзалежності» і вважає, що страх інтимності виникає в результаті дитячих травм: покинутості, зради та емоційної знедоленості [159], – дозволяє виявити взаємозв'язок страху інтимності і співзалежності.

Інше визначення дає Г. В. Старшенбаум, називаючи співзалежність «порушенням особистісних границь в області інтимних і духовних взаємин; злиття всіх інтересів людини з об'єктом прихильності» [121, С. 308]. Ця тема зустрічається і у визначенні Дж. Клауда і Г. Таунсенда, на думку яких, співзалежність зазвичай спричиняється при наявності проблем зі встановлення границь [52, С. 201], які було розглянуто раніше. Таким чином, співзалежність корелює з описаним вище проявом страху інтимності в комбінаціях границь-стін і прозорих границь процесів «слухання» і «говоріння».

Схильність до порушення границь обумовлена недоліками сімейної соціалізації, тому поведінку співзалежної людини часто порівнюють

із поведінкою дитини, яка ще не знає, що вона відчуває і чого потребує; бажає догодити оточенню навіть на шкоду собі; намагається довести іншим, що гідна любові; довіряє і ідеалізує всіх без винятку [127, С. 17-18].

Інший теоретичний підхід до розгляду інтимності заснований на встановленні границь особистості. Так, Р. Mellody і L. Freundlich виділяють зовнішню (фізичну і сексуальну) і внутрішню (емоційну та інтелектуальну) границі особистості. Учені розглядають внутрішню границю «слухання», що забезпечує отримання інформації від оточення, і внутрішню границю «говоріння», яка дозволяє передавати відомості партнерам по спілкуванню. При цьому границі «слухання» вважаються повноцінними тоді, коли людина реагує спокійно і без агресії на інформацію, яку вважає правильною або неправильною. Границя-стіна є захисною і пропускає тільки ту інформацію, яку людина вважає правильною. Прозора границя веде до слухання всієї інформації, незалежно від того, вважається вона правильною чи неправильною [190, Р. 67]. Аналогічні положення поширюються і на границі «говоріння» – повноцінна межа веде до вираження правди в шанобливій, дипломатичній формі, границя-стіна не дозволяє нікому сказати нічого важливого, а прозора границя передає всю інформацію без винятку [190, Р. 68]. Боязнь інтимності виникає на різних рівнях функціонування інтимності, а саме на особистісному рівні і на рівнях взаємодії та стосунків. Також страх інтимності характеризують границі «слухання» і «говоріння» особистості, до них належать повноцінні, прозорі і границі-стіни. Оскільки інтимність є зворотним відображенням порушень партнерської комунікації, то характеристики цих явищ багато в чому пов'язані і можуть бути використані в психокорекційній роботі з цими порушеннями. У контексті розглянутої теорії в жінок, у яких виникає складність у встановленні довготривалих стосунків із партнерами, внутрішні границі «говоріння» і «слухання» не є повноцінними. Найбільш

імовірними видаються комбінації границь-стін і прозорих границь, що ведуть до порушень процесів інтимності.

Ще одну сторону співзалежності як залежності від людей певного типу поведінки або від конкретних речей досліджували П. Майер, Ф. Мінірт і П. Хемфельт. Запропоновані цими авторами характеристики співзалежної людини [79, С. 10] можуть бути класифіковані на основі зіставлення з прозорими границями і границями-стінами, про які йшлося вище. Тобто, прозорі границі характерні для людей, які схильні до одного або більше видів нав'язливої поведінки, залежності; мають дуже низьку самооцінку та інфантильні; вважають, що щастя і благополуччя залежать від інших; без будь-яких підстав відчувають себе відповідальними за інших; турбуються про те, чого не можуть змінити, і намагаються змінити це; постійно зайняті пошуками того, що відсутнє або чого не вистачає в їхньому житті. Границі-стіни переважають у стосунках співзалежних людей, які створюють неврівноважені руйнівні стосунки в шлюбі або сім'ї; схильні до крайнощів у житті; є майстрами заперечення та придушення.

Деякі характеристики співзалежних особистостей можуть знаходити прояви в обох видах границь, це характерно для тих, хто переживає наслідки виховання в дисфункціональній сім'ї.

Взаємозв'язок описаних характеристик співзалежності особистості і границь «слухання» і «говоріння» дозволяє співвіднести поняття співзалежності та страху інтимності. Особистість, наділена почуттям страху, формує співзалежні стосунки, характеристики яких ми надали. Альтернативою співзалежності, своєю рідною її зворотною стороною, може бути протизалежність як відмова від прив'язаності.

Страх інтимності у стосунках часто супроводжується протизалежною поведінкою [176], яка також є компонентом симптомокомплексу «емоційного холоду».

Оскільки протизалежність – це контроль та жорстке обмеження кількості любові, близькості й інтимності, Б. Уайнхолд серед причин формування протизалежності називає незавершеність у дитячому віці двох найбільш важливих процесів розвитку – прихильності та сепарації. Відсутність пов'язаності тягне нерозвиненість почуттів базової довіри і безпеки, неможливість сепарації та подальшого формування емоційно автономного людської істоти [128, С. 10]. Протизалежність та співзалежність формуються через порушення розвитку в процесі сімейної соціалізації, яке у випадку з протизалежністю полягає в травмі через насильство, а у випадку зі співзалежністю – у травмі через занедбаність, відсутність батьківського піклування і зневагу.

Проаналізуємо запропоновану Б. Уайнхолдом схему відмінностей протизалежності й співзалежності [128, С. 11-12] з позиції розглянутих вище рівнів інтимності.

До особистісного рівня доцільно віднести пари співзалежної й протизалежної поведінки особи, наведені в таблиці 1.1

Таблиця 1.1

Співзалежна поведінка	Протизалежна поведінка
Поводиться як слабкий і вразливий	Поводиться як сильний і невразливий
Почуття переповнюють	Уникає почуттів
Зосереджений на інших	Зосереджений на собі
Потребує спілкування	Включається в діяльність
Має низьку самооцінку	Має фальшиво роздуту самооцінку
Депресивно енергійний	Маніакально енергійний
До рівня взаємодії належать такі пари співзалежної та протизалежної поведінки особи:	
Чіпляється за людей, горнеться до	Відштовхує від себе людей

них	
Інші люди легко порушують його права і границі	«Захищений обладунками» від спроб інших стати з ним ближче
Поводиться як некомпетентний	Намагається «виглядати добре»
Веде себе невпевнено	Самовпевнена поведінка
Поводиться слабо, нерішуче	Виявляє силу, рішучість
Почувається винним	Звинувачує оточення
Пристрасно шукає близькість	Уникає близькості й інтимності
Самопринизлива поведінка	Пихата та зверхня поведінка
Поводиться як жертва	Намагається зробити жертвами інших
Намагається догодити іншим	Контролює інших
У дитинстві такі люди страждали від відсутності батьківського піклування	У дитинстві такі люди страждали від насильства

До рівня стосунків належить лише остання пара співзалежної й протизалежної поведінки особи, пов'язана з отриманням досвіду.

Такий поділ протизалежності та співзалежності на рівні інтимності дозволяє оцінити ступінь впливу порушень міжособистісної комунікації на особистість з метою діагностики та психокорекції наслідків сімейної соціалізації, які сприяли формуванню симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок.

Після проведення аналізу та концептуалізації феномену «емоційного холоду», який складається з нездатності встановити і підтримувати взаємини психологічної інтимності та може виражатися у вигляді страху психологічної інтимності, контрзалежності або міжособистісної залежності, перейдемо до розгляду його особливостей.

1.2 Симптомокомплекс «емоційного холоду».

Поняття «емоційного холоду» було введено відносно недавно в роботах професора О. С. Кочаряна, який під емоційним холодом розуміє:

- феномен нездатності створити і зберегти психологічну інтимність;
- нездатність до встановлення і збереження стабільних емоційних стосунків;
- нездатність встановлювати тривалі близькі стосунки з партнером [4, 6, 64].

У роботах О. С. Кочаряна та Н. М. Терещенко було введено триангулярну структуру симптомокомплексу «емоційного холоду», двома протилежними полюсами якої є «холод» і «псевдоемоційність», а третім, незалежним від них, – «емоційність». Два полюси симптомокомплексу мають різну феноменологію. Так, полюс «холод» пов'язується з проявами байдужості, дистанційованості в ситуації контакту, самотності, протизалежності, ізоляції, а полюс «псевдоемоційність» – із зовнішньою емоційністю, маніпуляціями, псевдопочуттями, міжособистісною залежністю, які в комплексі приховують відсутність справжньої психологічної близькості. Полюс «емоційність» являє собою відкритість, щирість та істинність емоційного міжособистісного контакту.

При такому розумінні симптомокомплексу «емоційного холоду» цей феномен тлумачиться із функціональної позиції, що дозволяє виділити основні проблеми у стосунках жінок із партнером і представити науковий підхід до розуміння загальної спрямованості психологічних процесів, що супроводжують соціалізацію молодих жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

Симптомокомплекс «емоційного холоду» може розглядатися і як феномен порушення сфери інтимно-особистісної взаємодії та відображати різні аспекти емоційної «дефіцитарності». Однією з важливих

характеристик симптомокомплексу «емоційного холоду», на думку О. С. Кочаряна та Н. М. Терещенко, є уникнення справжніх, щирих почуттів та емоцій. Жінка з симптомокомплексом «емоційного холоду» поводить себе як самодостатня особистість, якій не потрібні теплі стосунки, вона прагматична в емоційних і сексуальних стосунках, або, навпаки, залежна від іншої людини, її теплового ставлення та потребує занадто багато яскравих емоцій, любові, для якої не існує ніяких перешкод, та жертвна в коханні і дружбі[65].

У дослідженні структури симптомокомплексу «емоційного холоду» [4] було встановлено його узагальнений характер порівняно з феноменами міжособистісної залежності і страху психологічної інтимності та визначено, що ці види порушень міжособистісної взаємодії недостатні для опису всіх можливих розладів партнерських стосунків. У роботі Т. С. Асланян наголошується, що зазначені параметри знаходяться скоріше в ортогональних стосунках, тобто між ними не існує значущого кореляційного зв'язку. Це дозволило, спираючись на вибірку жінок, виділити чотири типи структурної організації симптомокомплексу «емоційного холоду» [4] на основі поєднання параметрів міжособистісної залежності та страху психологічної інтимності:

1) залежний (високий рівень міжособистісної залежності, низький/середній рівень страху психологічної інтимності) – жінки, що схильні вступати у стосунки міжособистісної залежності та мають низький або середній страх психологічної інтимності;

2) контрзалежний (низький/середній рівень міжособистісної залежності, високий рівень страху психологічної інтимності) – жінки, що підкреслюють особисту незалежність і самодостатність, свідомо уникають емоційно близьких стосунків;

3) амбівалентний (високий рівень міжособистісної залежності, високий рівень страху психологічної інтимності) – жінки, які уособлюють

поєднання двох протилежних тенденцій: схильність до симбіотичного злиття і страх перед емоційною близькістю;

4) нормативний, або дифузний (обидва параметри знаходяться в межах середніх значень) – такі жінки виявляють амбівалентні риси залежності та контрзалежності, разом із тим, не спостерігається певного вектора в їхній поведінці, і, таким чином, цей тип не описується параметрами міжособистісної залежності та страху психологічної інтимності.

Авторка робить висновок про те, що стосунки психологічної інтимності забезпечуються триангулярною емоційною структурою, що включає такі параметри, як «емоційність», «псевдоемоційність» (контрзалежність, страх психологічної інтимності, самотність) та «емоційний холод» (псевдопочуття, ракетні почуття, псевдоспівпраця, токсична любов). Організація такої структури представлена континуумом, полюсами якого є «Емоційний холод» – «Псевдоемоційність», натомість параметр «емоційність» знаходиться поза цим континуумом і становить окремий вимір.

І. О. Бару [6] розглядає симптомокомплекс «емоційного холоду» «як багатовимірне різнорівневе психічне утворення», до складу якого включені стильові характеристики поведінки особистості, що визначають нездатність до встановлення і підтримання стосунків психологічної інтимності і близькості. Так само в її роботі [6] розглянуто структуру симптомокомплексу «емоційного холоду», що включає виявлено три незалежні компоненти: «злиття», «сепарація», «близькість». Ця трьохфакторна структура була співвіднесена з триангулярною структурою любовних стосунків Р. Стернберга [122] та феноменологічним описом структури симптомокомплексу «емоційного холоду»: емоційність, псевдоемоційність та «емоційний холод», яку було описано раніше в роботах О. С. Кочаряна, Н. М. Терещенко, Т. С. Асланян [63].

У дисертаційному дослідженні І. О. Бару [6] було доведено, що симптомокомплекс «емоційного холоду» відображає взаємодію трьох компонентів – «злиття», «сепарація» та «близькість», особливості сполучення яких визначають його різні типологічні варіанти. Кожен із цих структурних компонентів має різне емоційне забезпечення: компонент «близькість» спирається на зближуючі почуття особистості; гендерні відмінності полягають у тому, що функціонування компонента «злиття» у жінок спирається на почуття сорому, функціонування компонента «сепарація» в чоловіків спирається на переживання самотності та ізоляції. У дослідженні І. О. Бару були описані особливості функціонування симптомокомплексу «емоційного холоду» в міжособистісних стосунках, тобто виділено характеристики стилів міжособистісних стосунків – трьох незалежних компонентів: «злиття», який відображає порушення в структурі стосунків за типом надблизькості, надзлиття; «сепарація», що означає переважно виражену потребу в сепарації або автономії, уникнення контакту в стосунках; «близькість», який відбиває нормативний рівень міжособистісної залежності (здорова залежність) і виступає чинником компенсації протизалежності і остраху інтимності, та показані їхні взаємозв'язки із суверенністю психологічного простору, статоворольовими властивостями особистості, компонентами самооцінки і якістю міжособистісних стосунків. Дослідниця описує емоційну підструктуру симптомокомплексу «емоційного холоду», що включає повноцінно функціонуючі компоненти: «близькість» і «самотність», – які становлять зрілу структуру актуальних міжособистісних стосунків. Виявлено інфантильні компоненти: «злиття», яке є функціонально «відмираючим» у зв'язку з тим, що в актуальних стосунках замінюється «близькістю», і «сепарація», яка має потенціал зростання як необхідний елемент побудови стосунків. Останні мають гендерні відмінності: для жіночої статі властивою є структура «злиття», яка функціонально підтримується почуттям сорому;

для чоловічої статі властивою є структура «сепарації», яка функціонально забезпечується переживанням самотності та ізоляції. Ще одним аспектом дослідження симптомокомплексу «емоційного холоду» стала його потреба структура міжособистісних стосунків сучасної молоді, яка, незалежно від статі, є недиференційованою, характеризується нерозділеністю базових потреб, що свідчить про її незрілість та інфантильність. Формування «близькості» як компоненту симптомокомплексу «емоційного холоду» спирається на повноцінне задоволення потреби в любові і прийнятті, незалежно від статі досліджуваних. Компоненти «злиття» і «сепарація» не пов'язані з міжособистісними потребами, що відображає їхню самотійність як порушених стилів прихильності або базових потреб особистості.

На підставі виокремлених стилів міжособистісних стосунків, які було включено у відповідні сфери особистості, у роботі І. О. Бару [6] описано структурну організацію особистості, емоційно-чуттєву сферу, сферу міжособистісної взаємодії. Тобто стиль «близькість» виявляє зв'язок із суверенністю психологічного простору в цілому та окремими його компонентами, із високим рівнем інтегрального самовідношення і окремими його складовими; із розвиненою статевою роллю Я-концепцією особистості (фемінінною у жінок, маскулінною у чоловіків), гармонійністю міжособистісних стосунків і низьким рівнем суб'єктивного переживання самотності. Стиль «злиття» виявляє зв'язок з фемінінною Я-концепцією (у жінок), високим рівнем переживання самотності, дисгармонійністю міжособистісних стосунків, із незрілістю границь особистості і низьким рівнем самооцінки (у жінок). Для стилю «сепарація» характерний зв'язок із високим рівнем переживання самотності, дисгармонійністю міжособистісних стосунків, із незрілістю границь особистості і низьким рівнем самооцінки (у жінок).

У наявних на сьогодні роботах, де досліджується симптомокомплекс «емоційного холоду» не розглядаються питання щодо виховання та

розвитку молодих жінок під час сімейної соціалізації, які можуть призвести до формування симптомокомплексу. Саме на такому аспекті ми робимо акцент у наступному підрозділі.

1.3 Формування девіацій емоційного контакту в ході сімейної соціалізації

Нездатність прив'язатися до іншої людини бере початок з минулого жінки, визначається особливостями її стосунків із батьками та їхнім ставленням до доньки.

На думку А. Адлера, у житті людини є три комплекси життєвих завдань: соціальні, професійні та любовні [1, С. 67]. Соціальні завдання – це формування «певної поведінки та розвинутої здатності до встановлення контактів (*Kontaktfahigkeit*) з оточенням; певної поведінки в сім'ї та формування соціального світовідчуття». До професійних завдань належить «реалізація своїх можливостей, праця на благо суспільства». Лише після вирішення двох попередніх завдань можна переходити до наступного найважливішого, від якого залежить добробут і щастя людини. Як зазначає А. Адлер, любов у своїй сутності взаємин двох статей завжди пов'язана з соціальним почуттям і не може бути відділена від нього. Любов як взаємозв'язок двох людей, як елемент соціального почуття має свої закони і є необхідним компонентом у збереженні людського суспільства. [1, С. 89] Не можна уявити без неї людське співтовариство. Тим самим підкреслюється черговість вирішення завдань і важливість соціального почуття навіть у питаннях любові. А. Адлер виділяє такі труднощі у формуванні партнерських взаємин: бажання отримати владу над партнером, вважаючи що він чимось зобов'язаний; вибір слабовільного партнера з метою отримати над ним владу; бажання зруйнувати чужі стосунки; небажання вступати в шлюб; любов без взаємності з метою сховатись від

реального життя і від суспільства; високі ідеали, які заздалегідь будуть недосяжні; страх і брак стриманості, який виражається в почуттях невпевненості і неспокою у стосунках з протилежною статтю. Як зазначає А. Адлер, сьогодні вважається досить розсудливим частково стримувати свої потяги [1].

При цьому для наукового пояснення механізмів соціалізації жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» можуть бути використані деякі положення теорії індивідуальної психології, такі, як «соціальний інтерес» і «стиль життя». Автор індивідуальної психології, А. Адлер, у своїх працях підкреслював роль сім'ї та виховання в необхідності формування у жінок активного соціального інтересу і правильного стилю життя.

Функції «нестачі соціального інтересу» і «неправильного стилю життя» подібні з такою базовою функціональною характеристикою симптомокомплексу «емоційного холоду», як нездатність жінок до встановлення і підтримання тривалих інтимних стосунків із партнером. Так, на думку неoadлеріанця Р. В. Лундіна, «соціальний інтерес абсолютно необхідний для успішного вирішення життєвих проблем. Загальна властивість усіх непристосованих людей полягає в тому, що вони або обмежено цікавляться, або зовсім не цікавляться іншими людьми» [186, Р. 110]. Із цього випливає, що особи з браком соціального інтересу не можуть задовольнити існуючі соціальні потреби або ж повноцінно проходити через стадії соціального розвитку (перехід до окремого від батьків проживання, придбання й підтримки тривалих інтимних стосунків із партнером, укладення шлюбу). Таким чином, використання теорії А. Адлера дозволяє відкрити нові сторони розуміння процесу формування симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок і забезпечує більш точну діагностику.

Встановлення психологічної інтимності та створення тривалих і близьких стосунків із партнером часто викликає труднощі в сучасних жінок. Такий феномен в психології зіставляється з симптомокомплексом

«емоційного холоду» у жінок, що бере свій початок в ранньому дитинстві і формується під впливом специфіки стосунків в сім'ї.

Колектив авторів висуває на перший план сімейного життя комплекс факторів, який включає: емоційну єдність дитини з батьками; чуттєві стосунки між членами сім'ї; атмосферу захищеності, бажаності і любові [102].

М. Малер «розглядає психологічне народження індивідуума як процес сепарації-індивідуації: встановлення почуття власної особистості окремо від інших і формування стосунків із реальним світом, особливо в аспекті досвіду, пов'язаного з власним тілом і з головним представником навколишнього світу – первинним об'єктом любові. Як і будь-який внутрішньопсихічний процес, сепарація-індивідуація впливає на весь життєвий цикл цілком. Вона ніколи не закінчується, і в нових життєвих фазах можна побачити діючі відгомони найбільш ранніх процесів». Поняття сепарація, або відокремленість, автор трактує як: «інтрапсихічне досягнення почуття відокремленості від матері і, за допомогою цього, від усього світу як такого» [83, С. 57].

Підхід Дж. Боулбі отримав подальший розвиток і деякі уточнення, про які пишуть А. Б. Холмогорова і М. Гаранян: «Починаючи з робіт Боулбі, вважається, що наявність емпатичного, близького емоційного контакту з матір'ю в дитинстві (теорія attachment) є запорукою психічного здоров'я людини в майбутньому. Зараз ця теорія піддається активній експериментальній перевірці. Отримані дані свідчать, що не стільки дитячий вік виявляється вирішальним для формування здорових близьких стосунків з оточенням у дорослому віці, скільки раннє дитинство (7-10 років): емоційний контакт з батьками в цьому віці має вирішальний вплив на контакти дорослої людини, у тому числі з чоловіком або партнером» [135, С. 80].

Девід Е. Шарфф називає «надзалежною» особистістю того, хто «постійно тривожиться з приводу надійності своїх об'єктів прихильності» [141, С. 38]. Істотним чинником появи почуття тривоги і невпевненості в прихильності партнера є непослідовність, ненадійність і тривожність об'єкта прихильності, рання втрата об'єкта, відкрита або прихована загроза бути покинутим. Отже, за таких умов фаза з'єднання і відокремлення від батьків не може бути завершена успішно і виникають передумови формування симптомокомплексу «емоційного холоду».

Запропонований О. С. Кочаряном та Н. М. Терещенко підхід може бути застосований у вивченні процесів формування симптомокомплексу «емоційного холоду», що відбуваються при соціалізації молодих жінок у сім'ї. На думку С. Д. Максименка, одним із вихідних енергетичних начал особистості є біосоціальна за своєю природою потреба, яка спрямовує онтогенез особистості значно раніше фізичного народження. Такий онтогенез втілюється у взаємних потребах двох осіб, що люблять одна одну. Однією з форм існування біосоціальної потреби, що складає енергетичне підґрунтя особистості людини, є потреба в соціалізації, матеріальним носієм якої можна розглядати сім'ю [82]. Як зазначає І. С. Кон, з-поміж факторів соціалізації найважливішою й найвпливовішою була і залишається батьківська родина, вплив якої дитина відчуває передусім, коли вона найбільш сприйнятлива [54], тобто в дитинстві.

Сімейну соціалізацію необхідно розглядати з двох сторін: з боку дитини – як прихильність до батьків, а з боку батьків – як стиль сімейного виховання. У теорії прив'язаності життя людини розглядається в спробах знайти баланс між злиттям і сепарацією. М. Ейнсворт описує чотири види дитячої прихильності, що тісно пов'язані з особливостями взаємодії з батьками [147]: 1) надійна прихильність – емпатичні батьки, 2) уникаючий тип – відсутність стабільних емоційних зв'язків, 3) амбівалентно-

протилежний тип – нав'язливе виховання; 4) дезорганізований тип – жорстке виховання.

Неадаптивні стилі виховання заважають нормальному проходженню процесів сімейної соціалізації, пригнічують розвиток емоційності і сприяють формуванню полюсів симптомокомплексу «емоційного холоду» – «псевдоемоційності» й «холоду». У сучасній психології запропоновано ряд характеристик стилів виховання, що відповідають «ригідній» поведінці, яка не здатна змінювати прийоми впливу на дитину і формує дитячий травматичний досвід. Так, Н. А. Коваль у багатовимірності батьківських стосунків виділяє такі негативні риси, як відкидання дитини, порушення міжособистісної дистанції, надмірні форми та напрями контролю. Посилення цих рис веде до поведінкових спотворень – формування соціально-несхвалюваних форм поведінки, низької самооцінки тощо[53]. Таким чином, зміст батьківського ставлення, як правило, суперечливий, амбівалентний та залежить від домінування різних його структурних компонентів. Цьому відповідає роз'єднаний (низька ступінь згуртованості членів сім'ї, стосунки відчуження), розділений (емоційна дистанційованість членів сім'ї) і заплутаний (рівень згуртованості занадто високий, низький ступінь диференційованості членів сім'ї) тип сімей, відокремлених Д. Олсоном від пов'язаного (емоційна близькість членів сім'ї, лояльність у взаєминах) типу за рівнем згуртованості [138]. Як бачимо, пов'язаний рівень згуртованості орієнтований на емоційність та дозволяє забезпечити найбільш оптимальне сімейне функціонування, а розділений, заплутаний і роз'єднаний рівні можуть, навпаки, сприяти формуванню симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок. До неадаптивних стилів виховання можна віднести розглянуті Г. Крайгом і Д. Бокумом крайні варіанти поведінки батьків, а саме – авторитарна поведінка (холодні стосунки, високий рівень контролю) та індіферентна (холодні стосунки, низький рівень контролю) [75].

За Е. Г. Ейдемільером і В. В. Юстицькісом патогенні та психотравмуючі переживання в сім'ї впливають на дитину внаслідок їх багатосторонності, залежності одного від іншого та особливої відкритості, а також уразливості дитини по відношенню до різних внутрішньосімейних процесів [145]. Зазначені особливості вказують на внутрішньосімейний осередок формування симптомокомплексу «емоційного холоду».

Визначаючи сім'ю як «емоційне поле», М. Керр і М. Боуен [145] використовують цей термін для пояснення труднощів емоційних взаємин, які передаються і сприймаються членами сім'ї на різних рівнях взаємодії. Емоційні процеси відбуваються в сім'ї залежно від того, які функціональні позиції займають члени родини. Функціональні позиції суттєво впливають на переконання, цінності, стосунки, почуття та поведінку члена сім'ї. Ці функціональні позиції формуються протягом багатьох поколінь та закріплюються в емоційних, чуттєвих і розумових процесах, а отже надалі передаються дитині, що в разі переважання неадаптивних стилів виховання веде до формування симптомокомплексу «емоційного холоду».

J. V. Jordan, A. G. Kaplan, J. B. Miller, I. P. Stiver и J. L. Suito [178] відзначають, що психологічний розвиток жінки відбувається в її стосунках з людьми, а головною рушійною силою в житті жінки називають постійне прагнення до спілкування, взаємності, чуйності. На думку авторів, діти з так званих неблагополучних сімей, щоб налагодити контакти з близькими людьми, вдаються до емоційної холодності, залишаючи своє внутрішнє «я» закритим до спілкування.

Сімейну соціалізацію можна розглянути і за допомогою наукової концепції соціалізації емоцій. Більш широкий, двосторонній, різноспрямований процес соціалізації передбачає взаємовплив між біологічними факторами і культурою, а також між батьками і дитиною, яка соціалізується [3, 34]. Схиляючи дітей до підпорядкування суспільним нормам і до сімейних установок, батьки крім, адаптації до певних

стандартів, навичок, умінь і поведінки, також навчають дитину і соціальних прийомів поводження з емоціями – соціалізації емоцій [205]. При соціалізації емоцій в сім'ї на дитину діють наступні фактори: 1) емоційна єдність дитини з батьками; 2) чуттєві взаємини між членами сім'ї; 3) атмосфера бажаності, захищеності і любові в сім'ї [102].

Розрізняють пряму і непрямую соціалізацію емоцій. Перша полягає в сприйнятті дитиною батьківського вираження емоцій, реакцій батьків на вираз емоцій дітьми та обговорення емоцій із дітьми. Друга включає загальний емоційний клімат у родині і емоційність батьків у взаємодії з іншими членами сім'ї [205]. Соціалізація емоцій полягає у формуванні знань молодої жінки про емоції шляхом ознайомлення з емоційним досвідом сім'ї. Батьки можуть або допускати, або перешкоджати висловлювання дітьми емоцій [156].

На наступних етапах психічного розвитку жінки соціалізація емоцій відображає перехід дитини від спілкування тільки з сім'єю до глибшого, розширює згодом соціальному участі. Розуміння соціалізації емоцій може бути використано у вивченні соціального й емоційного розвитку дитини, оскільки емоційнопов'язані здатності відіграють важливу роль у розвитку соціальної компетенції та є причиною більшості психологічних труднощів, наприклад, таких, як симптомокомплекс «емоційного холоду» в жінок. Емоційна компетенція включає розуміння своїх власних і чужих емоцій, прагнення виражати емоції в ситуаційно і культурно обумовлених контекстах, а також здатність стримувати або змінювати відчуття і виражену емоцію чи емоційно викликану поведінку для досягнення мети соціально прийнятним способом [175].

Таким чином, у процесі соціалізації в жінки відбувається навчання емоціям і формується емоційна компетенція. Отже, серед ознак наявності симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок можна виділити, крім

іншого, недоліки емоційної компетенції, а також недосконалість придбаних у родині знань про емоції.

Серед розмаїття наукової літератури присвяченої психології виховання та соціалізації, відзначимо праці І. С. Кона та В. С. Мухіної, у яких запропоновано загальні наукові концепції психологічних процесів, що відбуваються при взаємодії дітей та батьків.

Отже, на думку І. С. Кона, існує три психологічні механізми впливу батьків на дітей: 1) підкріплення: заохочуючи поведінку, яку дорослі вважають правильною, та караючи за порушення встановлених правил, батьки впроваджують у свідомість дитини певну систему норм, дотримання яких поступово стає для дитини звичкою і внутрішньою потребою; 2) ідентифікація: дитина наслідує поведінку батьків, орієнтується на їхній приклад, намагається стати такою ж, як вони; 3) розуміння: знаючи внутрішній світ дитини і чуйно відгукуючись на його проблеми, батьки тим самим формують його самосвідомість і комунікативні якості. І. С. Кон зауважує, що залежність знаходиться в основі емоційної прив'язаності дитини до батьків[54, 55].

Згідно з підходом В. С. Мухіної, соціалізація розглядається в контексті її механізмів, таких як ідентифікація та відокремлення. Ідентифікація виконує функцію присвоєння індивідом всебічної людської сутності, а відокремлення розглядається як механізм відстоювання окремим індивідом своєї природної та людської сутності[90]. Цей підхід включає також психологічний розвиток та умови його перебігу. Заслуговують на увагу і вказівки на механізм формування особистості – спочатку відбувається процес присвоєння деяких якостей (ідентифікації), а потім захисту сформованих якостей (відокремлення). Додаючи етап захисту, цей підхід уточнює стадії соціалізації, але при цьому не розглядає можливість відтворення соціального досвіду. Позиція В. С. Мухіної, з певними корективами, може бути використана для дослідження процесів сімейної

соціалізації жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

В. С. Мухіна відзначає, що «індивід може розвиватися в трьох напрямках:

- 1) постійною гіперболізованою, яскраво вираженою готовністю до ідентифікації з іншими індивідами;
- 2) відокремлення (відчуження) від інших індивідів;
- 3) гармонійна взаємодія членів пари відповідно до внутрішніх потреб особистості та соціальною необхідністю» [90, С.205].

На спеціальних аспектах сімейної соціалізації та виховання зупиняється Н. А. Коваль, яка наголошує на багатовимірності батьківського ставлення, «у структурі якого виділяються чотири утворення: 1) інтегральне прийняття або відкидання дитини; 2) міжособистісна дистанція («симбіоз», відстороненість); 3) форми і напрямки контролю (авторитарна гіперсоціалізація, потурання); 4) соціальна бажаність поведінки. Кожне із цих складових являє собою поєднання в різних співвідношеннях емоційної, когнітивної і поведінкової складових»[53, С. 132].

Розглянемо підхід, який пропонують Г. Крайг і Д. Бокум, згідно з яким мають значення крайні варіанти поведінки батьків з метою характеристики їх ставлення до дітей. У зв'язку з цим виокремлюється 4 типи виховання [75, С. 398]: авторитетний (теплі стосунки, високий рівень контролю); авторитарний (холодні стосунки, високий рівень контролю); ліберальний (теплі стосунки, низький рівень контролю); індіферентний (холодні стосунки, низький рівень контролю). Тут травматичність батьківської поведінки визначається ступенем та межами контролю, а також теплотою в ставленні до дитини.

Працюючи на стику медицини та психології, О. І. Захаров розглядає[44, 45] стилі виховання й порушення батьківського ставлення, виокремлюючи такі характеристики батьківського ставлення до дітей: 1) інтенсивність емоційного контакту батьків по відношенню до дітей: гіперопіка-опіка, прийняття-неприйняття; 2) параметри контролю дитячої

поведінки: дозвільний, припускаючий, ситуативний, обмежувальний;
3) поведінка батьків та їх вчинки: послідовність – непослідовність;
афективна стійкість – нестійкість; тривожність – не тривожність. Виходячи з цих характеристик, можна визначити травмуючі недоліки сімейного виховання та їх подальше значення у формуванні симптомокомплексу «емоційного холоду».

Серед запропонованих Г. Т. Хоментаском[136, С. 80] внутрішніх позицій дитини зі ставлення до батьків та й до себе при відповіді на спричинену травму відзначимо наступні:

1. Я потрібен і мене люблять, та я люблю вас також.
2. Я потрібен і мене люблять, а ви існуєте заради мене.
3. Мене не люблять, але я від всієї душі бажаю наблизитися до вас.
4. Я не потрібен та мене не люблять. Залиште мене в спокої.

Отже, на думку Г. Т. Хоментаска, діти цінують у стосунках любов батьків, близькість стосунків, персональну потрібність, а також власні бажання.

Таким чином, при формуванні симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок визначальну роль мають внутрішньосімейні стосунки, які складаються між дітьми, батьками й іншими родичами, які беруть участь у вихованні. Оскільки діти не мають соціального досвіду та не вміють справлятися із вимогами, тиском, стресом, їм дуже легко нанести психологічні травми. Зазначені травми можуть взаємодіяти одна з одною, ускладнюючи роботу психолога з симптомокомплексом «емоційного холоду» в жінок. З урахуванням цього, сучасні методики діагностики та психокорекції симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок мають включати знання з ранніх дитячих психологічних травм та стилів виховання.

На думку Л. Ш. Леонард, у процесі дорослішання дочки її емоційний і духовний розвиток в багато чому залежать від її ставлення до батька. Він є першою маскуліною фігурою в її житті, на основі якої у неї вперше

формується модель ставлення до своєї внутрішньої маскулінності, а в кінцевому результаті – і до реальних чоловіків [77, С. 30]. Оскільки батько є "Іншим", тобто відрізняється і від неї, і від матері, він також формує її інакшість, її унікальність, її індивідуальність. Його ставлення до її фемінінності визначить, як із неї буде формуватися жінка. Одна з багатьох його ролей – допомогти дочці зробити перехід із домашньої материнської атмосфери в зовнішній світ, упоратися із зовнішнім світом, впоратися з конфліктами, які він створює. Батько також визначає ідеали для дочки. Він створює модель авторитету, відповідальності, вміння приймати рішення, об'єктивності, порядку і дисципліни. Коли вона стає досить дорослою, він відступає назад, щоб вона могла інтеріоризувати ці ідеали і актуалізувати їх у себе всередині. Якщо його власне ставлення до цих сторін життя виявляється занадто ригідним або занадто м'яким, воно вплине на ставлення дочки до них [77, С. 30-31].

Л. Ш. Леонард виділяє 2 типи батьків: «вічні юнаки» і ригідні, які можуть травмувати своїх дочок на індивідуальному і культурному рівнях різними способами знецінення фемінінності. «Вічні юнаки» – це батьки, які, потураючи своїм бажанням і примхам, не можуть встановити межі для самих себе, не відчують свого внутрішнього авторитету, не сформулювали відчуття внутрішнього порядку і дисципліни. Вони є "неправильною" моделлю поведінки для своїх дочок. Леонард наводить приклад такого типу батька – романтичного мрійника, який уникає конфліктів у реальному житті і не здатний брати на себе зобов'язання, такі чоловіки уникають реальності і живуть тільки можливостями. Жінки, батьками яких є «вічні юнаки», не можуть бачити перед собою приклад прояву самодисципліни, визначення меж, стаючи дорослими, не відчують безпеки, страждають від нестабільності, невпевненості в собі, тривожності, фригідності і в цілому від відчуття слабкості Его. Г. Клауд і Дж. Таунсенд називають два чинники, які значною мірою визначають емоційний розвиток

людини. По-перше, це те, як мати поводить з дитиною, і, по-друге, це те як дитина реагує на її звернення [52]. На цій основі зазначені автори виділяють шість типів матерів: мати-«привид», мати-«порцелянова лялечка», контролююча мати, мати-«мисливець за скальпами», мати - «бос» і мати-«швидкий потяг», які відповідають за шість типів відхилення від правильного процесу виховання, починаючи з нестачі любові і ніжності і закінчуючи невмінням відпустити дорослих дітей у самостійне життя.

Розглянемо запропоновані типи матерів:

Мати-«привид». Такі матері закриті для емоцій дитини, вдаються до насильства, знищуючи будь-яку можливість контакту; контролюють емоції і тим самим не допускають встановлення тісного зв'язку; затуляють своїми вимогами справжнє «я» дитини; залишають дитину наодинці, у результаті чого вона втрачає здатність довіряти будь-кому; відчувають особисті труднощі і тому не звертають уваги на дитину; поведуться так, що діти не можуть нічим поділитися з ними, боячись засмутити або розсердити матір. У результаті дитина не може встановити такий зв'язок з матір'ю, який забезпечив би їй емоційний ресурс, необхідний для подальших стосунків із людьми. Діти, виховані матір'ю-«примарою», будучи дорослими, стають поверховими, відстороненими в стосунках, замкнутими, недовірливими, ворожими й агресивними, а також переоцінюють стосунки, хоча і в них був негативний досвід взаємин.

Мати-«порцелянова лялечка» не в змозі впоратися з неприємною або напруженою ситуацією, не вміє встановлювати межі, контролювати себе і своє оточення, не готова мати справу з дорослим світом і особливо не придатна для материнства. Це проявляється в її поведінці як матері: проблеми дитини пригнічують її так само, як її власні проблеми. Це стає очевидним, коли дитина висловлює якісь сильні почуття. Матері-«порцелянові лялечки» не можуть виконувати свою важливу функцію, яка полягає в «утримуванні» почуттів дитини, доки вона не навчиться сама

керувати ними і досягати в цьому більшої зрілості, паралельно розвиваючи і інші риси своєї особистості.

Діти «порцелянових ляльок» [52] неминуче стикаються з проблемами в стосунках з найважливішими для них людьми. Вони розвивають важкий для себе тип стосунків, відкидаючи близькість, якої потребують, оскільки люди цього типу віддають занадто багато любові, а отримують набагато менше, ніж їм потрібно. Справляються з емоціями, відкидаючи і засуджуючи все – як свої власні, так і чужі. Коли стають агресивними, коли їх охоплює страх або печаль чи коли помічають ці почуття в інших, вважають за краще переривати контакт, ідучи з ситуації або емоційно, або буквально.

«Контролююча мати» [52], або владна мати, це така мати, яка не здатна дозволити дитині вести власне життя, відокремитися, відійти від неї, зробити крок в сторону або поперек, тим самим або дитина буде зломлена, або вона буде боротися з матір'ю не на життя, а на смерть.

Діти контролюючих матерів виростають нездатними говорити "ні", вважають що будь-які стосунки треба контролювати, така людина відчуває страх і почуття провини, якщо намагається прорватися до свободи, у стосунках у них розвивається страх перед близькістю і боязнь віддати себе, а також співзалежність. У своїх проблемах воліють звинувачувати інших, схильні до самоізоляції і тривоги, супроводжуваної нападами паніки в разі якщо «життя виходить з-під контролю», і часом відчувають себе безпорадними і безнадійними.

Мати-«мисливець за скальпами»[52] не може задовольнити потребу дитини бути прийнятою у всіх аспектах його особистості для того щоб він міг бути самим собою, яким би він не був, і в подальшому міг справлятися з проблемами, що виникають у житті. Така мати не може показати дитині, що недосконалість – це «нормально» і можна терпіти і переносити власні недоліки і недоліки інших людей, не боячись втратити любов.

Діти, що вирости в таких матерів, зазвичай намагаються якнайкраще подати себе при спілкуванні, прагнуть подобатися і догодити всім, із ким спілкуються. Вони зосереджені на собі і хочуть, щоб до них ставилися як найкраще. Через внутрішню потребу стати хорошими і досконалими та через страх видатися поганими, ці люди не залишають собі права на помилку. У глибині душі такі люди розуміють, що майже все їхнє життя – обман і що ніхто не здогадується про їхнє істинне, глибоко приховане «я». Вони схильні до залежності і не здатні побудувати близькі інтимні стосунки з партнером.

Мати-«бос»[52] виховує дитину відповідно до принципу «необхідно підкорятися авторитету». Така мати не здатна розвинути в дитині здібності дорослого, і аспекти особистості, які підготують її до життя у світі дорослих. Мати-«бос» підриває здатність дитини стати незалежною, нормальною дорослою людиною.

У дитини, вихованої «матір'ю босом», спостерігаються труднощі в спілкуванні, вона не може стати рівною серед рівних. Така людина постійно відчуває себе нижчою за інших, або просто іншою, кардинально протилежною, може мати прояви авторитарності та прагнення керувати іншими і контролювати їхні дії. Можливий і третій варіант розвитку – бунтівник, який скаржиться на брак свободи і поваги, але не готовий платити за них більшою відповідальністю. Ці люди страждають з таких причин: нездатність бути дорослим у світі дорослих вимог; пригнічений страх або сексуальні потреби; провина, викликана занадто сильними емоціями і бажаннями; невдалі спроби догодити. Вони схильні до залежності через свою нав'язливість.

Мати-«швидкий потяг»[52] намагається переконати дитину в тому, що єдиним джерелом любові і істини може бути тільки вона сама, таким чином, дитина не може «вийти за її межі» та вчасно відокремитися від матері. Дитину, виховану матір'ю-«швидкий потяг», можна назвати «начебто

дорослою людиною», вона прагне до залежних стосунків, у яких хоче незалежності. Безвідповідальній особистості хочеться отримати турботу без контролю. За рахунок того, що не відбулася сепарація від матері, такі люди схильні перетворювати в «матусю» того, ким вони дорожать. Розрив не завжди виливається в розлучення або припинення любовного зв'язку. Головне – емоційна заманеність, уникнення близькості з найбільш важливою для них людиною. Ще один варіант прояву – це уникнення інтимності в дорослих стосунках. Для них важливо не розлучатися з ідеальним уявленням про себе, створеним матір'ю, і уникнути стосунків із реальною людиною, яка може потенційно розчарувати. Іноді вони прагнуть замінити матір на іншу людину, що є проявом співзалежності.

На самкінець автори дають опис «досить хорошої матері», яка «прагне підтримувати емоційний зв'язок із дитиною та не бути відсутньою в взаєминах; бути стриманою, а не тендітною; сприяти відділенню дитини, а не перешкоджати їй; приймати недоліки дитини, а не вимагати від неї досконалості в усьому; сприяти дорослішанню, а не утримувати в дитячому стані; допомагати дитині вийти в самостійне життя, а не вести себе як мати-«швидкий потяг» [52].

Наведені в психологічних типах характеристики можуть взаємодоповнювати образи або тенденції у ставленні до матерів до дітей. Слід зазначити, що важливу роль у формуванні симптомокомплексу «емоційного холоду» можуть відіграти як взаємини з матір'ю, так і з батьком, зв'язок із яким зовсім інший. Н. М. Терещенко та О. В. Долгополова пропонують розглядати дев'яці емоційного контакту в батьківсько-дитячих стосунках як прояви симптомокомплексу «емоційного холоду». «Таке розуміння порушень емоційного контакту передбачає наявність триангулярної структури «емоційного холоду» в міжособистісних стосунках: 1) псевдопочуття, які в батьківських стосунках виражаються як надпіклування, міжособистісна залежність, підвищений контроль тощо;

2) власне «емоційний холод», який виражається як холодність, відстороненість, недбала поведінка, байдужість по відношенню до дитини;

3) справжні почуття – вільні прояви почуттів між батьками і дитиною, із дотриманням особистісних границь як дорослої людини, так і дитини» [125, С. 38-41]. Ця позиція дозволяє виділити особливості сімейної соціалізації, які можуть призвести до формування симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок.

Любовні прояви беруть свій початок з тих далеких днів дитинства, коли вони ще не мали еротичної суті і сексуального характеру, днів, коли прояв соціального почуття все ще був у формі прихильності до кого-небудь. Тільки така природна людських зв'язків, як між матір'ю і дитиною, і може миттєво з'єднати людей. Тривалий зв'язок між окремими людьми, який служить вічності і збереженню роду людського і який ми називаємо любов'ю, ще не до кінця сформувався. Водночас це і шлюбні стосунки і потреба в продовженні роду – увічненні. Ці взаємини можна оформити вольовим рішенням, прискорити можливість їхнього розвитку[1].

Важливо зазначити концептуалізацію проблеми травми відомого французького філософа М. Конш, на думку якого, «доросла особа займає по відношенню до свого страждання таку позицію, щоб тримати його на відстані ... У неї є внутрішнє поле та свобода дій, які дозволяють вирішити, як поводити себе по відношенню до болю, тому що біль з деякого часу є для неї стороннім та чітко окресленим. Знаючи, що вона є жертвою обставин або інших людей, доросла особа розуміє біль та, займаючи по відношенню до його причин певну чуттєву позицію, заспокоює його. На первісну болісну афективність накладається, таким чином, вторинна афективність, яка переважає біль, роблячи його стерпним»[57, С. 64]. Тут не тільки правильно висвітлено загальну модель діяльності особи у травмуючих ситуаціях, а й підкреслено головне – із часом, із зростанням соціального досвіду особа навчається певним прийомам поведінки, що дозволяють їй мінімізувати

болісність реакцій на ситуації, аналогічні тим, у яких людина опинялась раніше, під час сімейної соціалізації.

Розглядаючи фактори, що визначають провідну роль сім'ї у виникненні патогенних та психотравмуючих переживань, Е. Г. Ейдемільер та В. Юстицькіс виокремлюють ряд обставин, до числа яких зокрема належать: «визначальна роль сімейних стосунків у системі взаємин особистості; багатосторонність сімейних стосунків та їх залежність одне від іншого; особлива відкритість і, отже, вразливість члена сім'ї по відношенню до різних внутрішньосімейних впливів, у тому числі і до травматизуючих»[145, С. 52-53]. Ці обставини прямо вказують на осередок формування симптомокомплексу «емоційного холоду», який знаходиться в сім'ї. Необхідно погодитися з тим, що основна причина уникнення близькості – це травма розвитку, яку було отримано в дитинстві та яка виражалася у відсутності батьківського турбування.

Деякі інші поглядів дотримуються Б. і Дж. Уайнхолд, які називають наступні причини виникнення травм розвитку[128, С. 32-33]:

- відсутність батьківського турбування, насильство або емоційна занедбаність у перші два роки життя;
- порушення нормальної послідовності розвитку;
- довготривала, повторювана або передчасна сепарація дитини та матері під час формування ранньої прив'язаності через хворобу;
- щоденні невеликі розриви емоційного зв'язку між матір'ю та дитиною;
- повторюване порушення фізичних, психологічних та емоційних кордонів дитини;
- недоліки розуміння потреб дитини;
- недоліки безпечних та чітких кордонів під час «дослідницької» стадії розвитку дитини.

У межах своєї позиції Б. і Дж. Уайнхолд наводять чотирьохстадійну модель розвитку людини, встановлюючи взаємозв'язок між різними типами залежної поведінки в дорослому віці і недоліками сімейного виховання, що мали місце на стадіях сімейної соціалізації під впливом батьків[128, С. 40-43].

На першій стадії, що починається з моменту зачаття й триває до 6-9 місяців життя, дитина потребує багато тактильної уваги з боку батьків, а в тих, хто не отримав такої уваги, у подальшому розвивається співзалежна поведінка. Друга стадія розвитку зазвичай розпочинається в 9 місяців й триває до 3-х років та полягає в процесі фізичної й психологічної сепарації від батьків із метою пізнання навколишнього світу. У дітей, що не змогли усвідомити свою автономність, у подальшому розвивається протизалежна поведінка. Отже, перші дві стадії є найбільш важливими та визначають успішність подальшої соціалізації індивіда. Вагоно наголосити, що сепарацію-індивідуацію М. Малер розглядає саме як психологічне народження індивідуума, що супроводжується «процесом встановлення відчуття власної окремоті та формування стосунків із реальним світом, особливо в аспекті досвіду, пов'язаного з особистим тілом та з головним представником навколишнього світу – первісним об'єктом любові. Як і будь-який внутрішньопсихічний процес, сепарація-індивідуація впливає на увесь життєвий цикл. Вона ніколи не закінчується, і в нових життєвих фазах можна побачити реальні відголоски найбільш ранніх процесів»[83, С. 21].

На третій стадії, що триває у віці від 3 до 5 років, діти починають функціонувати автономно. Розвиток незалежної поведінки та формування більш зрілого зв'язку з батьками має місце у випадках вдалого проходження двох попередніх стадій. На останній, четвертій стадії, що триває з 5-6 до 29 років особа поступово навчається співчуттю, емпатії й співпраці. При підготовці до дорослого й самостійного життя, особа взаємозалежна з батьками. З очевидних недоліків концептуального підходу Б. і Дж. Уайнхолдів відзначимо невиправдано широкий віковий діапазон

четвертої стадії та надмірно тісний взаємозв'язок, що встановлено між видами залежної поведінки та віком отримання травми. Однак при цьому необхідно погодитись, що непослідовність, ненадійність та тривожність об'єкта прив'язаності, рання втрата об'єкта, відкрита або прихована погроза бути покинутим мають суттєвий вплив на формування тривоги та відчуття ненадійної прихильності. У зв'язку з цим Д. Е. Шарф не випадково називає «надзалежним» того, хто «постійно турбується з приводу надійності своїх об'єктів прихильності»[141, С. 38]. Отже, за таких умов фаза з'єднання та відокремлення від постаті батьків не може бути завершена успішно та внаслідок цього можуть виникнути передумови формування симптомокомплексу «емоційного холоду».

Інший концептуальний підхід запропонувала Л. Бурбо, яка виокремила 5 травм розвитку, що можуть бути отримані дитиною в різному віці на відповідних стадіях сімейної соціалізації. При цьому кожній травмі приписано використовувану особою маску, іншими словами – таку модель поведінки, що її сформовано під впливом отриманої травми. Така маска носить лише тоді, коли виникає бажання захистити себе [11]. Отже, маска є захисним механізмом, що приховує травму, отриману в дитинстві. Ідея захисних масок співзвучна із запропонованими М. Коншем позиціями-притулками, тобто таким психічним ставленням особи до болю, що їй спричиняється: «особа храбрує перед болем; терпляче зносить або терпить його; чинить спротив; насолоджується ним; безнадійно віддається йому; зневажає його; відрікається від нього; із посмішкою приймає його. ... особа має цілий спектр можливих позицій. Біль привчає особу готувати для себе притулок» [57, С. 64]. Зробимо спробу проаналізувати запропоновані Л. Бурбо різновиди травм та масок, що їм належать, та розглянемо механізми її спричинення, що відбуваються в межах процесів сімейної соціалізації в результаті впровадження того чи іншого стилю батьківського виховання.

Травма відторгнутості супроводжується маскою втікача та формується від моменту зачаття до одного року одним із батьків, який має ту ж саму стать, що і дитина, але не приймає її. Така дитина не відчуває права на існування, від неї часто можна почути, що вона хотіла би зникнути. Ці люди відсторонені від реальності, хоч і прагнуть до досконалості та інтелектуальності, вважають себе нікому не потрібними, бажають залишитися наодинці, уміють бути непомітними й легко знаходять способи втечі[11, С. 23-42]. Тобто проявляють протизалежність тим самим уникають почуттів та відштовхують від себе людей, відтак ми бачимо у структурі цієї травми ознаки, які складають симптомокомплекс «емоційного холоду».

Травма покинутості, супроводжувана маскою залежного, формується між одним і трьома роками з тим із батьків, хто має протилежну стать. Таку дитину позбавили «емоційного живлення». Будучи дорослою така людина схильна до поведінки жертви і прагне злитися з кимось або чимось, їй необхідна постійна присутність, увага та підтримка, хоча насправді вона прагне до незалежності. Їй важко щось робити або вирішувати самотійно. Стосунки з такою людиною найчастіше порожні і холодні[11, С. 43-66]. Така травма дуже співзвучна з поведінкою співзалежної людини, яка має низьку самооцінку та пристрасно шукає близькості й уваги оточення, з одного боку, а з іншого, нездатна до психологічної близькості, тобто має всі ознаки симптомокомплексу «емоційного холоду».

Травма приниженості з маскою мазохіста формується в період від одного до трьох років із тим із батьків, хто займається фізичним розвитком дитини. Такій дитині не вистачає свободи і вона відчуває приниження через контроль з боку батька. Часто соромиться себе або інших і в зв'язку з цим вдається до контролю, щоб уникнути сорому. Робить все щоб не бути вільною, оскільки «бути вільною» – для неї означає «бути нестриманою»; не прагне бути у стосунках[11, С. 67-92]. Така травма описує ознаки

протизалежної особистості із симптомокомплексом «емоційного холоду», такої, що контролює оточення, щоб воно не контролювало її.

Травма зради з маскою контролера формується в період від двох до чотирьох років у стосунках із тим із батьків, хто має протилежну стать. У дитини відбувається крах довіри або нездійснених очікувань в любовно-сексуальній сфері. Людина з такою травмою вважає себе дуже відповідальною, але не дотримується своїх обіцянок і зобов'язань або вдається до зусиль над собою, щоб дотримати слова. Легко обманює і маніпулює, любить спокушати і багато чекає від оточення; – нетерпляча та нетерпима, при цьому переконана, що завжди має рацію, і прагне переконати інших. У стосунках недовірлива, через це виникають складнощі в досягненні близькості [11, С. 93-122]. Така травма описує одночасно ознаки співзалежності та протизалежності, тобто симптомокомплекс «емоційного холоду» проявляється у всіх сферах стосунків із партнером.

Травма несправедливості з маскою ригідності формується з одним із батьків своєї статі у віці від чотирьох до шести років. Особливість такої травми полягає в тому, що дитина відчуває обов'язок бути старанною і досконалою, але при цьому блокується індивідуальність. Вона прагне до досконалості, заздрить іншим і відсторонена від власних почуттів. Такі люди ніколи не визнають, що в них є проблеми і не звернуться за допомогою. Занадто вимоглива до себе і завжди контролює себе, холодна і не вміє показати свої почуття [11, С. 123-146]. Такій людині притаманна протизалежна поведінка зі страхом психологічної близькості, тобто проявляється симптомокомплекс «емоційного холоду» як загальна характеристика стосунків з оточенням.

Чималу увагу Л. Бурбо приділяє сприйняттю гендерної ролі, що її відіграють батьки. Аналогічної думки дотримується й Г.Т. Хоментаскас, який вважає, що викривлене усвідомлення дитиною ролі чоловіка або жінки має негативний вплив на розвиток особистості дитини. Справді, мати й

батько на початку життя людини уособлюють все жіноче й все чоловіче, іншими словами, являють собою основні моделі статі. Особливості ставлення дітей до них, осмислення статевої ролі закріплюються та довгий час служать відправним моментом при стосунках вже дорослої людини з особами іншої статі»[136].

При аналізі концепції Л. Бурбо відзначимо, що навряд чи між означеними групами осіб можна провести чітку та однозначну лінію розподілу, оскільки людина може отримати декілька травм, унаслідок чого їх ознаки можуть комбінуватись, взаємно підсилюючи негативний вплив на сімейну соціалізацію особи.

Вірджинія Сатір[115], відомий фахівець у сімейному консультуванні, наводить структуру сім'ї, до якої ввійшли: самооцінка членів родини; сімейні правила, ролі та міфи; моделі комунікації в сім'ї; соціальні зв'язки зі світом. Складові такої структури наведені на рисунку 1.1:

Рисунок 1.1 Структура родини (В. Сатір)

В. Сатір для опису сім'ї використовує такі параметри, як енергетика сім'ї, структура сім'ї, межі сім'ї, функціональні характеристики сім'ї. Енергетика сім'ї включає емоції, життєві установки членів сім'ї і все те, що визначає її життєздатність. Під структурою сім'ї розуміються всі члени сім'ї і ті, хто впливає на їхню поведінку. Межі сім'ї визначають взаємодію сім'ї з

зовнішнім середовищем. Стилї спілкування, сімейні правила відносяться до функціональних характеристик сім'ї. Правила регламентують поведінку членів сім'ї, що робить вчинки узгодженими і передбачуваними. На підставі цих параметрів можна визначити благополучність сім'ї. Якщо сім'я є благополучною, то її члени взаємопов'язані і позитивно сприймають один одного. Отже, на думку В. Сатир, така сім'я є відкритою системою. У закритій сімейній системі члени сім'ї роз'єднані, стосунки регулюються страхом покарання або силою [115]. Тобто якщо сімейна система закрита, стосунки між членами родини мають відхилення різного походження, не дають жінці ефективно засвоїти навички побудови справжніх відкритих стосунків зі своїм майбутнім партнером, а формують симптомокомплекс «емоційного холоду». Здорову сім'ю В. Сатір характеризує так: наявна висока самооцінка у всіх членів сім'ї; існують відкриті, зрозумілі, конгруентні, адекватні, прямі комунікації; сімейні правила й норми гнучкі та мінливі за необхідності; а також члени сім'ї автономні і вільні, вони здатні до спільного обговорення проблем; зовнішні кордони відкриті, а зовнішні зв'язки різноманітні. В описі неблагополучної сім'ї є такі характеристики: низька самооцінка у членів сім'ї; закриті, неконгруентні, непрямі, неадекватні, невизначені комунікації; жорсткі і незмінні сімейні правила, контроль і оцінювання членів сім'ї один одним, багато заборон, відсутність спільного обговорення; закриті зовнішні кордони, страх перед соціумом; деструктивні уявлення: стосунки в сім'ї будуються на силі і страху покарання; завжди є хтось, хто знає краще за тебе, що тобі необхідно; люди за своєю природою аморальні, тому повинні перебувати під контролем; усе вирішує той, у кого знаходиться влада, решта підкоряються. Саме так можна описати сім'ю жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду».

Відкритість, щирість, здатність проявляти емоції, усі ці поняття в тому чи іншому сенсі передаються з батьківським ставленням до дитини. Життєві

настанови пов'язані з розумінням батьків, що правильно, а що ні, а все це в комплексі визначає подальшу спрямованість особистості на встановлення тривалих близьких стосунків із партнером чи інші можливі шляхи розвитку особистості. Сімейна соціалізація впливає на те, чого досягає особистість у своєму розвитку, а досвід, отриманий у стосунках з батьками, впливає на партнерство, сприйняття чоловіків та майбутні стосунки.

Висновки до розділу 1

1) Порушення інтимної комунікації викликане нездатністю людей бути разом і, як правило, обумовлене особливостями сімейної соціалізації. Труднощі у встановленні та збереженні близьких міжособистісних стосунків пов'язані з різними видами порушень партнерської взаємодії, такими як міжособистісна залежність, контрзалежність та страх психологічної інтимності, що можуть проявлятися і в комплексі і самотійно, перешкоджаючи встановленню близьких інтимних стосунків із партнером.

В основі страху інтимності знаходяться екзистенційні страхи, оскільки люди з життєвого досвіду добре знають, що у всього є початок і завершення. Якщо перенести цей досвід на взаємини, люди не хочуть бути справжніми, самими собою та виражати свої справжні почуття. Таким чином, відсутність автентичності в близькості, партнерських взаєминах, нещирість ведуть до формування порушень партнерської взаємодії. страх інтимності є одним із десяти типів поведінки, які саботують та знецінюють тривалі близькі стосунки. Особи, які відчують страх інтимності, навіть перебуваючи у стосунках, прагнуть до незалежності, відчують себе як у пастці, бояться втратити себе у стосунках з партнером, можуть любити, тільки маючи «запасний вихід».

Симптомокомплекс «емоційного холоду» може припускати наявність співзалежності, яку визначають як «нездатність відчувати почуття істинної близькості і любові» та «порушенням особистісних границь в області інтимних і духовних взаємин; злиття всіх інтересів людини з об'єктом

прихильності». Страх інтимності у стосунках супроводжується протизалежною поведінкою, яка також є компонентом симптомокомплексу «емоційного холоду». Протизалежність – це контроль та жорстке обмеження кількості любові, близькості й інтимності, Б. Уайнхолд серед причин формування протизалежності називає незавершеність у дитячому віці двох найбільш важливих процесів розвитку – прихильності та сепарації. Відсутність пов'язаності тягне нерозвиненість почуттів базової довіри і безпеки, неможливість сепарації та подальшого формування емоційно автономного людської істоти. Протизалежність та співзалежність формуються через порушення розвитку в процесі сімейної соціалізації, яке у випадку з протизалежністю полягає в травмі через насильство, а у випадку зі співзалежністю – у травмі через занедбаність, відсутність батьківського піклування і зневагу.

2) Прояви порушень міжособистісних стосунків мають різну характеристику, але всі їх об'єднує симптомокомплекс «емоційного холоду». Це поняття розглядається як феномен нездатності створити і зберегти психологічну інтимність, як нездатність до встановлення і збереження стабільних емоційних стосунків та неспроможність встановлювати тривалі близькі стосунки з партнером.

У дослідженні структури симптомокомплексу «емоційного холоду» було встановлено його узагальнений характер порівняно з феноменами міжособистісної залежності і страху психологічної інтимності та визначено, що ці види порушень міжособистісної взаємодії недостатні для опису всіх можливих розладів партнерських стосунків. Виділено чотири типи структурної організації симптомокомплексу «емоційного холоду» на основі поєднання параметрів міжособистісної залежності та страху психологічної інтимності: 1) залежний; 2) контрзалежний; 3) амбівалентний; 4) нормативний, або дифузний. Стосунки психологічної інтимності забезпечуються триангулярною емоційною структурою, що включає такі

параметри, як «емоційність», «псевдоемоційність» (контрзалежність, страх психологічної інтимності, самотність) та «емоційний холод» (псевдопочуття, ракетні почуття, псевдоспівпраця, токсична любов). Організація такої структури представлена континуумом, полюсами якого є «Емоційний холод» – «Псевдоемоційність», натомість параметр «емоційність» знаходиться поза цим континуумом і становить окремий вимір.

Розглянуто симптомокомплекс «емоційного холоду» «як багатовимірне різнорівневе психічне утворення», до складу якого включені стильові характеристики поведінки особистості, що визначають нездатність до встановлення і підтримання стосунків психологічної інтимності і близькості. Досліджено структуру симптомокомплексу «емоційного холоду», що включає виявлено три незалежні компоненти: «злиття», «сепарація», «близькість». Ця трьохфакторна структура була співвіднесена з триангулярною структурою любовних стосунків Р. Стернберга та феноменологічним описом структури симптомокомплексу «емоційного холоду»: емоційність, псевдоемоційність та «емоційний холод». Доведено, що симптомокомплекс «емоційного холоду» відображає взаємодію трьох компонентів – «злиття», «сепарація» та «близькість», особливості сполучення яких визначають його різні типологічні варіанти. Кожен із цих структурних компонентів має різне емоційне забезпечення: компонент «близькість» спирається на зближуючі почуття особистості; гендерні відмінності полягають у тому, що функціонування компонента «злиття» у жінок спирається на почуття сорому, функціонування компонента «сепарація» в чоловіків спирається на переживання самотності та ізоляції.

3) Нездатність прив'язатися до іншої людини бере початок з минулого жінки, визначається особливостями її стосунків із батьками та їхнім ставленням до доньки. Встановлення психологічної інтимності та створення тривалих і близьких стосунків із партнером часто викликає труднощі в

сучасних жінок. Такий феномен в психології зіставляється з симптомокомплексом «емоційного холоду» у жінок, що бере свій початок в ранньому дитинстві і формується під впливом специфіки стосунків в сім'ї.

Симптомокомплекс «емоційного холоду» формується в молодих жінок під впливом процесів сімейної соціалізації. Сімейна соціалізація визначається особливостями стосунків із батьками та сприйняттям їх донькою. Из усіх факторів соціалізації найважливішою й найвпливовішою була і залишається батьківська родина, вплив якої дитина відчуває передусім, коли вона найбільш сприйнятлива, тобто в дитинстві. Важливими аспектами формування симптомокомплексу є стиль сімейного виховання, типологічні особливості матері та батька, склад родини з-поміж тим одним із найважливіших є емоційна атмосфера в родині та сприйняття доньки матір'ю і батьком.

Неадаптивні стилі виховання заважають нормальному проходженню процесів сімейної соціалізації, пригнічують розвиток емоційності і сприяють формуванню полюсів симптомокомплексу «емоційного холоду» – «псевдоемоційності» й «холоду». У сучасній психології запропоновано ряд характеристик стилів виховання, що відповідають «ригідній» поведінці, яка не здатна змінювати прийоми впливу на дитину і формує дитячий травматичний досвід. Особливості батьківського ставлення чинять глибоко впливають на подальше формування партнерської прихильності в жінок.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Характеристика досліджуваної вибірки

Для визначення механізмів формування симптомокомплексу «емоційного холоду» в дослідженні взяли участь 156 молодих жінок у віці від 18 до 22 років, студентки 2 – 4 курсів вищих навчальних закладів м. Харкова.

Ці вікові межі припадають на період двох криз особистості «Ідентифікація особистості і плутанина ролей» (12-18) та «Близькість і самотність» (18 - 25) за віковою періодизацією Е. Еріксона[149, 168].

Успішне вирішення цієї проблеми залежить від того, чи знайде молода жінка партнера у власному поколінні. Е. Еріксон вважає, що параметр зв'язку з навколишнім, який виникає в цей період, коливається між позитивним полюсом ідентифікації «Я» і негативним полюсом плутанини ролей. Іншими словами, перед жінкою, яка вже набула здатності до узагальнень, постає завдання об'єднати все, що вона знає про себе саму як про дочку, студентку, подругу. Усі ці ролі вона повинна зібрати в єдине ціле, осмислити, пов'язати з минулим та проектувати в майбутнє. Якщо молода жінка успішно впорається з цією задачею – психосоціальною ідентифікацією, то у неї з'явиться відчуття того, хто вона є, де знаходиться та куди йде. Сприяє розв'язанню цього конфлікту почуття вірності.

Наступний віковий період «Близькість і самотність» – це початок зрілості, тобто, період зближення й ранні роки сімейного життя від юності до кінця початку середнього віку(18 – 25). Але Е. Еріксон, урахувавши вже виконане на попередньому етапі пізнання «Я» і включення людини в трудову діяльність, вказує на специфічний для цієї стадії параметр, який

знаходиться між позитивним полюсом близькості та негативним – самотність.

Під близькістю Е. Еріксон розуміє не тільки фізичну близькість, а ще здатність піклуватися про іншу людину й ділитися з нею всім значущим без остраху втратити при цьому себе. Із близькістю справа йде так само, як і з ідентифікацією: успіх чи провал на цій стадії залежить не просто від батьків, але й від того, наскільки успішно молода жінка пройшла попередні стадії. Так само як у випадку ідентифікації, соціальні умови можуть полегшувати або ускладнювати досягнення близькості. Це поняття не обов'язково пов'язане з сексуальним потягом, воно поширюється також і на дружбу. Але якщо ні у шлюбі, ні в дружбі людина не досягає близькості, тоді, на думку Е. Еріксона, її долею стає самотність – стан людини, при якому ні з ким розділити своє життя й не має про кого піклуватися.

За віковою періодизацією D. V. Bromley [157], вік досліджуваних також припадає на 2 вікових періоди, а саме – на пізню юність (15-21) та ранню дорослість (21-25).

Д. Б. Бромлей характеризує віковий розвиток особи певними зрушеннями особистості, її статусу, ролей та позицій у суспільстві. Період пізньої юності, як завершення головної фази біологічного розвитку, збігається з подальшою освітньою та професійною підготовкою, освоєнням деяких професійних ролей, початком самостійного трудового та економічного життя. Вирішальне значення має перехід від залежності (економічної, правової, моральної) до незалежності від батьків. Період ранньої дорослості – це оволодіння роллю дорослої людини, правова зрілість, виборчі права, економічна відповідальність – у загальному сенсі, тобто повне включення в усі види соціальної активності. На цій стадії складається власна сім'я і будується власний спосіб життя: одруження, народження першої дитини, встановлення кола знайомств, пов'язаних із

роботою. На роботі освоюються професійні ролі, триває професійна підготовка і розпочинається вдосконалення майстерності.

Тобто, на період 18-22 роки припадає два вікових періоди-кризи: відбувається сепарація від батьків та початок самостійного життя, а професійного та особистого. У цей віковий період можна спостерігати прояв симптомокомплексу «емоційного холоду» як нездатності до встановлення та підтримки стосунків психологічної інтимності й близькості.

Операційно в цьому дослідженні симптомокомплекс «емоційного холоду» розглядається як феномен, що, характеризується сукупністю трьох визначальних ознак, а саме: рівнів міжособистісної залежності, протизалежності та страху психологічної інтимності. Ці ознаки є рівнозначними за вкладом у розвиток симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок. Результати кожної методики було стандартизовано в три окремі Z -шкали [13]. Формула переведення в Z -шкалу:

$$Z = (X_i - M_x) / S,$$

де X_i – сирій бал по тесту, M_x – середній бал за вибіркою стандартизації, S – стандартне відхилення за вибіркою стандартизації. За вказаними методиками, за допомогою програми SPSS Statistics 20.0 були отримані середні бали та стандартні відхилення.

Для розподілу на дослідницькі групи показники трьох вищезазначених ознак було стандартизовано в 3 окремі Z -шкали, сума яких надала загальний стандартизований показник виразності «емоційного холоду»:

$$Z_t = \Sigma(Z_i + Z_j + Z_k) / 3,$$

де Z_t – загальний показник емоційного холоду, Z_i – показник міжособистісної залежності; Z_j – показник протизалежності; Z_k – показник страху інтимності.

Методом крайніх груп було виокремлено 2 дослідницькі групи:

група 1 – жінки з надвисокими показниками «емоційного холоду» (умовно «емоційно холодні»), які охоплюють 33,33% досліджуваної вибірки (52 жінки, показники за Zt шкалою коливаються від 1,21 до 6,31);

група 2 – жінки з низькими показниками «емоційного холоду» (умовно «емоційно теплі»), які охоплюють 33,33% досліджуваної вибірки (52 жінки, показники за Zt шкалою коливаються від -3,64 до -0,52).

Було використано метод крайніх груп, тому 52 молоді жінки (з показниками за Zt шкалою від -0,45 до 1,13) – середні показники, не увійшли у дослідницькі групи.

За соціальним статусом всі досліджувані (156 осіб, 100% від загального обсягу вибірки) є студентками 2-4 курсів вищих навчальних закладів міста Харкова:

- Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (факультет психології, філологічний факультет) – 115 осіб;
- Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ, господарсько-правовий факультет) – 41 особа.

Усі досліджувані (100 % вибірки) не перебувають у шлюбі та не мають дітей. Критерій стосовно сімейного стану був необхідним для створення одноманітної вибірки щодо впливу сімейної соціалізації на розвиток жінки.

2.2 Методи дослідження

Для реалізації програми дослідження було використано наступний комплекс психодіагностичних методів, який дозволив виявити особливості сімейної соціалізації жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

Симптомокомплекс «емоційного холоду»

Методика діагностики міжособистісної залежності Б. і Дж. Уайнхолд (адаптація О. С. Кочарян, Є. В. Фролова);

Шкала страху інтимності (Fear-of-Intimacy Scale (FIS), С. J. Descutner, М. Н. Thelen);

Шкала контрзалежності Дж. і Б. Уайнхолд (адаптація О. С. Кочарян, О. Ю. Якименко);

Опитувальник тріади любові Р. Стернберга;

Опитувальник діагностики стилю міжособистісних стосунків (О. С. Кочарян, Є. В. Фролова, І. О. Бару).

Сімейна соціалізація

Методика «Підлітки про батьків» («Children's Report of Parental Behavior Inventory» Е. Schaefer, адаптація Е. Матейчик та П.Ржичан);

Опитувальник Батьків Оцінюють Діти (БОД, Е.Г. Ейдемільер, В. Юстицькіс);

Універсальний психосемантичний диференціал Ч. Осгуда;

Шкала сімейного оточення (англ. Family Environmental Scale (FES) R. Н. Моос, адаптація С. Ю. Купріянова);

Методика «Сімейна соціограма» (Е. Ейдемільер, В. Юстицькіс);

Аналіз ранніх спогадів W.R. Rule (за О. В. Сидоренко);

Аналіз особистісних характеристик особистості:

П'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрає – П. Коста «Велика п'ятірка»;

Психодинамічний особистісний опитувальник Т. Г. Грігера (Dynamic Personality Inventory (DPI) Т. G. Grygier, 1961);

Шкала соціального інтересу Дж. Кренделла (Social Interest Scale (SIS), J. Crandall).

Особливості партнерської комунікації:

Шкала диференційних емоцій (К. Ізард);

Шкала Інтимності (Intimacy Scale (IS; А. J. Walker, L. Thompson).

Методи математико-статистичної обробки емпіричних даних: ф-критерій кутового перетворення Фішера, U-критерій Манна-Уїтні, t-

критерій Стюдента для незалежних вибірок, кореляційний аналіз (τ -Кендалла), факторний аналіз (метод головних компонент, ротація Varimax), G-критерій знаків.

Дані оброблялися в програмі SPSS 20.0. []

2.2.1 Методи діагностики симптомокомплексу «емоційного холоду»

Методика діагностики міжособистісної залежності

Б. і Дж. Уайнхолд [68, 69, 70, 127] Автори виходили з того, що поняття «залежні стосунки» являє собою певну стильову характеристику, яка визначає особливості міжособистісної взаємодії і адаптаційних процесів, зокрема, в шлюбі. Такі стосунки можуть набувати різних форм, які є негативними як для подружжя в цілому, так і для кожного з шлюбних партнерів. Динаміка і процес зміцнення залежних взаємин є одним із факторів, що визначають рівень суб'єктивної задоволеності шлюбом у жінки, орієнтацію на певний спосіб комунікації та побудови міжособистісних стосунків, у яких дружина може грати як активну, так і пасивну роль.

Існують наступні критерії залежної особистості: а) активне або пасивне перекладання на інших найбільш важливих рішень у своєму житті; б) підпорядкування власних потреб потребам інших людей, надмірна поблажливість до їхніх бажань; в) нездатність пред'явити навіть розумні вимоги до осіб, від яких індивід залежить; г) почуття дискомфорту або безпорадності на самоті через надмірний страху власної життєвої неспроможності; д) страх бути покинутим особою, із якою є тісний зв'язок, і залишитися один на один з собою, е) обмежена здатність приймати буденні рішення без постійних рад і підбадьорення з боку інших людей; ж) уявлення про себе як про безпорадному і некомпетентну людину.

Згідно з цими критеріями, Б. і Дж. Уайнхолд розробили опитувальник, що дозволяє визначити рівень схильності до міжособистісної залежності. До недавнього часу цей опитувальник не був адаптований для української вибірки, а наведені в ньому норми релевантні вибірці, яку складають жителі США; був відсутній також і психометричний паспорт методики. У 2006 році такий паспорт був розроблений і опублікований О. С. Кочаряном і Є. В. Фроловою [68, 69, 70], і в дисертаційній роботі ми застосовуємо надані ними показники залежності для жіночої вибірки.

Опитувальник Б. і Дж. Уайнхолд складається з 20 тверджень, кожне з яких має чотири варіанти відповіді («ніколи» – 1 бал, «іноді» – 2 бали, «досить часто» – 3 бали, «майже завжди» – 4 бали). Дослідники [68, 69, 70, 132] показали, що відсутність залежності діагностується, коли сума балів за результатами тесту коливається в діапазоні 23-35, а високий рівень залежності визначається, коли респондентка набирає 51 і більше балів. Діапазон від 30 до 51 бала, у свою чергу поділяється, на підрівні наступним чином:

30-32 балів – наднизький рівень залежності;

33-39 балів – низький рівень залежності;

40-45 балів - помірний рівень залежності;

45-50 балів – середній рівень залежності;

51 і вище – високий рівень залежності.

Шкала страху інтимності (Fear-of-Intimacy Scale (FIS)) була запропонована С. J. Descutner і М. Thelen [162, 163, 164] в 1991 і є одним з найбільш популярних методів у зарубіжних дослідженнях вимірювання рівня страху, уникнення емоційної інтимності. Перевага цієї шкали полягає в тому, що вона може бути запропонована як випробовуваним, які знаходяться в партнерських стосунках, так і тим, хто не має партнера. Шкали складаються з двох частин: у частині А випробовуваного просять уявити себе в стадії встановлення близьких взаємин й оцінити за

п'ятибальною шкалою наскільки відповідають йому запропоновані 30 тверджень. Наприклад, «Я вільно могла б висловлювати свої справжні почуття партнеру», «Якби партнер був засмучений, я б іноді боялася показати, що я турбуюся про нього» тощо. У частині В за таким же принципом необхідно оцінити 5 тверджень, що стосуються минулих стосунків. Наприклад, «Я зробила такі речі в попередніх взаєминах, які утримали мене від розвитку близькості» та ін.

Шкала протизалежності Дж. і Б. Уайнхолд.[152] Б. і Дж. Уайнхолд розглядають протизалежність як механізм порушення контакту, що виникає внаслідок невирішеності стадій фузії / сепарації (з'єднання / відділення)[128].

Якщо щось порушує завершення стадій з'єднання та відділення, то протягом усього життя будуть повторюватися процеси, що ведуть до завершення цих стадій психологічного розвитку. Результат незакінченого з'єднання та/або відділення – це один із варіантів співзалежності. Співзалежна людина буде: 1) «прилипати», намагаючись завершити своє з'єднання і стаючи надзвичайно прив'язаною або залежною; 2) намагатися завершити відділення або автономію, стаючи вкрай відокремленою, тобто протизалежною; 3) буде ходити по колу між першим і другим.

Якщо порушення контакту розвивається за типом протизалежності, то людина прагне бути максимально незалежною від інших, для чого намагається не встановлювати близьких взаємин, а свою енергію спрямовує в інші різноманітні форми діяльності. Така людина прагне у всьому бути кращою, бажано досконалою, вона любить належати тільки самої собі. Рівні протизалежності:

Низький – від 30 до 58 балів;

Середній – від 59 до 71 бала;

Високий – від 72 до 120 балів.

Опитувальник тріади любові Р. Стернберга. Методика спрямована на визначення рівня вираженості компонентів любові відповідно до теорії Р. Стернберга. Теорія триангулярної любові була описана Р. Стернбергом в роботі з однойменною назвою [122]. На думку Р. Стернберга, існує три компоненти любові: близькість (Intimacy), пристрасть (Passion) та відданість (Commitment).

Відповідно до цього, залежно від комбінації цих трьох компонентів, можна виділити вісім видів любові. Кожен із цих видів любові містить в собі любовні почуття цілком специфічної якості. Види любові за Р. Стернбергом наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Види любові за Р. Стернбергом

Вид любові	Близькість	Пристрасть	Відданість
Відсутність любові	–	–	–
Приязнь	+	–	–
Жагуча любов	–	+	–
Формальна любов	–	–	+
Романтична любов	+	+	–
Дружня любов	+	–	+
Фатальна любов	–	+	+
Досконала любов	+	+	+

Досліджуваному пропонується оцінити 45 тверджень опитувальника в балах від 1 до 9. При цьому можна уявляти як актуальні стосунки із об'єктом любові (якщо такий є), так і ті стосунки, що вже завершилися на час проведення дослідження.

При обробленні результатів підсумовуються бали за трьома шкалами опитувальника: близькість, пристрасть та відданість. Сума балів ділиться на 15. Отриманий середній бал і є рівнем вираженості кожного з компонентів.

Автор наводить нормативні показники, які можна використовувати для визначення типу любові в досліджуваного:

1-3 бали – низьке значення;

4-6 бали – середнє значення;

7-9 бали – високе значення.

Ми в нашому дослідженні використовували нормативні показники для встановлення типу любові в жінок до проходження програми психологічної корекції та після програми.

Таким чином, методика Р. Стернберга дозволяє діагностувати три компонента любові до та після програми психологічної корекції.

Опитувальник діагностики стилю міжособистісних стосунків (О. С. Кочарян, Є. В. Фролова, І. О. Бару [74]) використовувався для визначення стильових особливостей побудови міжособистісних стосунків, які можуть бути охарактеризовані трьома незалежними вимірами, представленими шкалами опитувальника. Кожен вимір може відображати реалізацію «емоційно холодних» і «здорових» патернів міжособистісної комунікації. Опитувальник складається з 77 тверджень, які розділено на три шкали. Досліджуваному пропонується оцінити ступінь своєї згоди з твердженнями за шкалою від 1 до 5.

Перша шкала «Близькість» діагностує здатність до встановлення стосунків психологічної інтимності. Високі значення за даною шкалою відображають здатність до встановлення і підтримання стосунків психологічної інтимності, низькі бали свідчать про страх психологічної інтимності.

Друга шкала називається «Злиття». Високі значення оцінок за другою шкалою показують сфокусованість на власній особистості в стосунках, риси надзалежності, інфантильності, тенденцію до злиття в стосунках. Низькі і середні показники відображають здоровий рівень самооцінки і почуття власної цінності, відносну незалежність і самостійність.

Третя шкала називається «Сепарація». Високі значення за цією шкалою відображають стиль побудови стосунків за типом дистанційованості, ізоляції, уникнення інтимності, тобто такий стиль заснований на високій автономії свого «Я» і «відстоюванні» власної незалежності. Середні і низькі показники будуть відображати здоровий рівень незалежності та автономії в партнерських стосунках.

Ця методика була використана для оцінки ефективності програми психологічної корекції на групі молодих жінок, які брали участь у програмі та в контрольній групі, які не брали участі в програмі.

Методика наведена в ДОДАТКУ А.

2.2.2. Методи діагностики сімейної соціалізації

Методика «Батьків оцінюють діти» (БОД). Ця методика являє собою модифікацію опитувальника «Аналіз сімейного виховання» (АСВ), що була розроблена І. А. Фурмановим і А. А. Оладьїним[134]. Опитувальник «Батьків оцінюють діти» був обраний, оскільки він призначений для вивчення уявлень молодшої жінки про стиль сімейного виховання. На підставі отриманих даних можна побачити специфіку взаємин у конкретній родині. Опитувальник містить 120 тверджень, які дозволяють одержати інформацію за 18 шкалами. Методика дозволяє діагностувати наступні стилі батьківського виховання: гіперпротекція (Г+); гіпопротекція (Г-); потурання (У+); ігнорування потреб дитини (У-); надмірність вимог-обов'язків (Т+); недостатність вимог-обов'язків (Т-); надмірність вимог-заборон (З+); недостатність вимог-заборон (З-); надмірність санкцій (С+); мінімальність санкцій (С-); нестійкість стилю виховання (Н); розширення сфери батьківських почуттів (РБП); надання переваги дитячим якостям (ПДК); виховна непевність батьків (ВН); фобія втрати дитини (ФВ); нерозвиненість батьківських почуттів (НРЧ); проекція

на дитину власних небажаних якостей (ПНЯ); винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (ВК) [].

Методика «Підлітки про батьків» Методика «Підлітки про батьків» (ПоР) [145] Л. І. Вассермана, І. А. Горькової та Е. Е. Роміціної [14, 15] являє собою модифікований російськомовний варіант словацької методики ADOR [107], створеної на основі опитувальника CRPBI [197, 198] (Children's Report of Parental Behavior Inventory). Вона вивчає установки, поведінку і методи виховання батьків так, як їх бачать діти в підлітковому і юнацькому віці. У результатах методики виявляються як об'єктивні, тобто реальні стосунки і стилі виховання батьків, так і суб'єктивні уявлення молодих людей про практику їх виховання.

Методика включає п'ять шкал: позитивний інтерес, директивність, ворожість, автономність і непослідовність. При розробці україномовної версії було виявлено, що підлітки різної статі в прояви цих виховних тенденцій з боку матері і батька вкладають різний зміст. У зв'язку з цим у методичних рекомендаціях щодо використання методики ПоР усі шкали інтерпретуються окремо, залежно від статі дітей та батьків [14, 15].

Оцінка матері і батька відбувається за наступними шкалами:

- 1) шкала позитивного інтересу;
- 2) шкала директивності;
- 3) шкала ворожості;
- 4) шкала автономності;
- 5) шкала непослідовності.

Порівняння материнського і батьківського профілів демонструє характеристику сімейної атмосфери: можливість конфліктів і напружень унаслідок роз'єднаності дій батьків, або навпаки, єдність і монолітність їх «виховного фронту».

На основі отриманих результатів можна виявити реальні недоліки стилів виховання батьків, області найбільш ймовірних дитячо-батьківських

конфліктів у конкретній сім'ї. Це дозволяє формувати культуру сімейних взаємин і навіть оцінювати вплив зміни виховання на поведінку дітей і загальний клімат у родині.

Методика «Універсальний семантичний диференціал» Ч. Осгуда. Для дослідження особливостей психосемантичної структури симптомокомплексу «емоційного холоду» була використана методика «Семантичний диференціал» [192]. Це метод якісного і кількісного індексування значень при вимірюванні емоційного ставлення особистості до об'єктів, аналізу соціальних установок, ціннісних орієнтацій, суб'єктивного змісту і т.д. [48] Застосування цієї методики в нашому дослідженні було спрямоване на вияв психосемантичної близькості між уявленням про батьків («мати», «батько») й емоційно насиченими конструктами («радість», «прийняття») та негативно забарвленими («страх», «гнів», «відкидання»). Нашим завданням було визначити семантичну відстань між відповідними точками об'єктів в особистісному семантичному просторі суб'єкта. Семантична відстань розраховувалася за такою формулою:

$$D(x, y) = \sqrt{\sum d(x_i, y_i)^2}, \text{ де}$$

$D(x, y)$ – семантична відстань між об'єктами x і y ;

x_i, y_i – різниця між координатами двох точок, що представляють значення об'єктів X та Y за факторами.

Обстежуваним у нашому дослідженні було запропоновано оцінити поняття за запропонованими критеріями за семизначною шкалою від - 3 до 3.

Бланк наведено в додатку Б.

Шкала сімейного оточення. Шкала сімейного оточення (ШСО) [145] призначена для оцінки соціального клімату в сім'ях усіх типів. В її основі лежить оригінальна методика Family Environmental Scale (FES), запропонована R. H. Moos у 1974 р. Основну увагу ШСО приділяє виміру й опису: 1) стосунків між членами сім'ї (показники взаємин); 2) напрямів

особистісного зростання, яким у сім'ї надається особливе значення (показники особистісного зростання); 3) основної організаційної структури сім'ї (показників, які керують сімейною системою). На території СНГ методика була адаптована С. Ю. Купріяновим [140].

Компонентами ШСО є десять шкал, кожна з яких представлена дев'ятьма пунктами, що мають стосунок до характеристики сімейного оточення:

1. *Показники стосунків між членами сім'ї:* 1) згуртованість (С) – наскільки члени сім'ї піклуються один про одного, допомагають один одному; вираженість почуття приналежності до сім'ї; 2) експресивність (Е) – наскільки в сім'ї дозволяється відкрито діяти і виражати свої почуття; 3) конфлікт (К-т) – наскільки можна відкрито виражати гнів, агресію та конфліктні взаємини в цілому для цієї сім'ї.

2. *Показники особистісного зростання:* 4) незалежність (Н) – ступінь заохочення до самоствердження, незалежності, до самостійності в обмірковуванні проблем і прийнятті рішень; 5) орієнтація на досягнення (ОД) – ступінь, на якому різним видам діяльності (навчання, робота тощо) надається характер досягнення і змагання; 6) інтелектуально-культурна орієнтація (ІКО) – ступінь активності членів сім'ї в соціальній, інтелектуальній, культурній та політичній сферах діяльності; 7) орієнтація на активний відпочинок (ТДВ) – наскільки сім'я бере участь у різних видах активного відпочинку і спорту; 8) морально-етичні аспекти (МНА) – ступінь сімейної поваги до етичних і моральних цінностей і положень.

3. *Показники управління сімейною системою:* 9) організація (О) – ступінь важливості для сім'ї порядку й організованості в плані структурування сімейної активності, фінансового планування, ясності і визначеності сімейних правил і обов'язків; 10) контроль (К-л) – ступінь ієрархічності сімейної організації, ригідності сімейних правил і процедур, контролю членами сім'ї один одного.

Сімейна соціограма. Методика «Сімейна соціограма» [145] належить до рисункових проєктивних методів. Вона дозволяє виявити положення суб'єкта в системі міжособистісних сімейних стосунків і характер комунікації в сім'ї – прямий або опосередкований, а також структуру сімейних взаємин.

У цьому дослідженні було запропоновано такі критерії, за якими проводилась оцінка результатів психодіагностики:

- 1) число членів сім'ї, які потрапили до кола;
- 2) розмір кіл;
- 3) розташування кіл відносно один одного;
- 4) дистанція між ними.

Оцінюючи результат за першим критерієм, дослідник зіставляє число членів сім'ї, зображених досліджуваним, із реально існуючим. Можливо, що родич, з яким суб'єкт знаходиться в конфліктних взаєминах, не потрапить до великого кола, він буде «забутий». У той же час хтось зі сторонніх осіб, тварин, улюблених предметів може бути зображений як член сім'ї.

Методика ранніх спогадів W.R. Rule. Ця проєктивна методика дозволяє виявити глибинну, «фундаментальну оцінку людиною самої себе і свого становища», що містить у собі взаємозв'язок між інфантильними травмами і життєвим стилем індивіда. На думку А. Адлера, спогади являють собою «Історію мого життя»; історію, яку людина повторює, щоб застерегти себе або утішити, щоб підтримати спрямованість на обрану мету, щоб за допомогою минулих переживань підготувати себе до зустрічі з майбутнім, використовуючи вже перевірений стиль дій.

При цьому не має значення, наскільки цей спогад є «справжнім»: приписуючи йому первинність, людина тим самим однаково проявляє свій індивідуальний стиль і первісну спрямованість [117].

Випробовуваному пропонується згадати саме ранні події в його житті і описати кілька спогадів (що відносяться до періоду до 8 років),

дотримуючись таких правил: 1) бути якомога більш конкретним; 2) не давати «оглядів», тобто спогадів про випадки, які повторювалися багато разів; 3) описувати спогад, навіть якщо немає впевненості в його достовірності; 4) включати в матеріал спогадів усе, що приходить в голову, не піддаючи свідомої обробці; 5) описувати всі викликані почуття, навіть якщо вони суперечливі; 6) називати імена присутніх у спогадах людей; 7) включати в спогад те, що трапилося до і після нього; 8) спробувати висловити припущення з приводу мети своєї поведінки.

При аналізі спогадів перевага віддавалася в основному першому з них, тоді як наступні використовували як допоміжний матеріал. Для аналізу використовувалися наступні змістовні категорії, запропоновані О. В. Сидоренко[117, С. 344-346]: 1) люди, присутні в спогадах (мати, батько, брати/сестри, родичі, значимі постаті оточення і т.п.), 2) тип події (хвороби, нещасні випадки, покарання, сексуальні експерименти, проступки і т.п.), 3) спосіб сприйняття ситуації суб'єктом (вид чутливості, який переважає: ідентифікація, почуття і емоції).

У нашому випадку досліджуваним давалася наступна інструкція: «Будь ласка, запишіть на цьому аркуші кілька своїх ранніх спогадів (до 8 років)».

Для аналізу ранніх спогадів жінок було виділено ряд критеріїв, за якими обробляли відповіді досліджуваних у кожній групі:

1. Із ким із батьків пов'язані спогади (тільки з матір'ю; тільки з батьком; більше з матір'ю; більше з батьком; однакова кількість спогадів і з матір'ю, і з батьком; у спогадах не фігурують ні мати, ні батько).

2. Емоції, пов'язані з матір'ю (радість; горе; гнів; сором; образа; провина; страх; смуток).

3. Емоції, пов'язані з батьком (радість; горе; гнів; сором; образа; провина; страх; смуток).

4. Травми, пов'язані з матір'ю (травми за Л. Бурбо: відторгнення, покинутість, приниження, зрада, несправедливість) [].
5. Травми, пов'язані з батьком (травми за Л. Бурбо: відторгнення, покинутість, приниження, зрада, несправедливість) [].
6. Наявність у спогадах інших дійових осіб, окрім батьків.

2.2.3 Методи діагностики характеристик особистості

П'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрае – П. Коста («Велика п'ятірка»). Цей особистісний опитувальник, більш відомий як «Велика п'ятірка» («Чудова п'ятірка») [96], розроблений американськими психологами Р. МакКрае і П. Коста в 1983-1985 рр. У подальшому опитувальник удосконалювався і в остаточному вигляді в 1992 р. представлений тестом NEO PI (аббревіатура. Від англійського словосполучення: «Нейротизм, екстраверсія, відкритість – особистісний опитувальник»). На думку Р. МакКрае і П. Коста, виділених на основі факторного аналізу п'яти незалежних змінних (нейротизм, екстраверсія, відкритість досвіду, співпраця, сумлінність) цілком достатньо для адекватного опису психологічного портрета особистості.

На сьогодні тест-опитувальник «Велика п'ятірка» набув великої популярності і практичного значення. У російському перекладі [96] опитувальник був адаптований до умов російської культури В. Є. Орлом у співавторстві з А. А. Рукавишниковою і І. Г. Сеніним. Відома японська версія «Великої п'ятірки» 5PFQ, (упор. Хійджіро Теуйн), перекладена та адаптована в 1999р. до умов соціального середовища психологами Курганського державного університету.

П'ятифакторний тест-опитувальник являє собою набір з 75 парних, протилежних за своїм значенням, зіставлених висловлювань, що характеризують поведінку людини. Зіставлений матеріал має п'ятирівневу

оціночну шкалу Р. Лайкерта (-2; -1; 0; 1; 2), за допомогою якої можна вимірювати ступінь вираженості кожного з п'яти факторів (екстраверсія – інтроверсія; прихильність – відособленість; самоконтроль – імпульсивність; емоційна нестійкість – емоційна стійкість; експресивність – практичність).

Динамічний особистісний опитувальник (опитувальник Т. Г. Грігера) Динамічний особистісний опитувальник (Dynamic Personality Inventory, DPI) було запропоновано Т. Грігер і П. Грігер в 1976 р [171]. В опитувальник включено 325 завдань – що являють собою твердження або окремі слова. Завдання випробуваного – оцінити їх відповідно до критерію «подобається - не подобається». Даний опитувальник розроблявся на основі опитувальника особистісних переваг М. Кроута [krout, С.], який призначався для оцінки психосексуальних змінних, але виявився невалідним. Він оцінює особистісні риси, виокремлені на підставі психоаналітичної теорії. Усього опитувальник містить 33 шкали: Н. лицемірство; Wp. пасивність; Ws. ізольованість та самоаналіз; Ос. схильність до оральної поведінки; Оа. оральна агресивність; Од. оральна залежність; Ом. потреба автономії; Ов. вербальна агресивність; Оі. імпульсивність; Оу. нетрадиційність світогляду; Аh. накопичувальна поведінка; Ад. увага до деталей; Ас. консерватизм; Аа. покірність владі і вказівкам; Аs. анальний садизм; Аі. ізольованість; Р. зацікавленість об'єктами, що мають фалічне символічне значення; Рп. нарцисизм; Ре. ексгібіціонізм; Ра. прагнення до досягнень (активний комплекс Ікара); Рh. захоплення висотою, простором і відстанню, прагнення на рівні фантазій (пасивний комплекс Ікара); Рf. жива уява (інші прояви комплексу Ікара); Рі. дослідницька потреба, любов до пригод; S. сексуальність; Ті. тактильне задоволення; Сі. креативність; М. маскулітність; F. фемінітність; MF. тенденція до пошуку соціальних ролей; Sa. соціальна активність; С. інтерес до дітей; EP. психічна стабільність; Еі. ініціативність. [180, 181]

Надійність частин тесту в середньому становить 0,85, обчислена за методом Кьюдера-Річардсона. Надійність ретестова становить 0,50. [13, С. 89-90]. Авторами методики була зроблена спроба визначення критеріальної валідності, проте що саме оцінюється за допомогою цієї методики, однозначно не встановлено. [180, 181]. Описана методика була використана в дисертаційному дослідженні О.Ю. Якименко [151] виконаному під керівництвом О. С. Кочаряна.

2.2.4. Методи діагностики особливостей партнерської комунікації

Шкала диференційних емоцій К. Ізарда спрямована на вивчення емоційної сфери людини. Шкала являє собою паралельний список загальноповживаних і стандартизованих визначень. Це дозволяє перевести індивідуальний опис емоційного переживання в окремі категорії емоцій. За допомогою цієї шкали можна оцінити цілий ряд емоцій людини. Зміни в інструкції дозволяють використовувати один і той же набір визначень як для оцінки актуального емоційного стану, так і для оцінки стійких "емоційних рис" особистості. Для цілей цього дослідження інтерес представляє другий варіант шкали. В інструкції до другого варіанту шкали обстежуваних молодих жінок просили проаналізувати певний період часу (у цьому дослідженні – останні 3 роки) та оцінити частоту, із якою вони переживали кожен емоцію в психологічно близьких стосунках із чоловіками протягом цього часу. Частота переживання цієї емоції розглядається як показник «емоційної риси» стосунків із протилежною статтю. При обробці підраховувався середній бал по кожній емоції та відсоток від загальної кількості досліджуваних, які відчували цю емоцію часто або завжди. [47, 42] Перелік базових емоцій та прикметників, що їх характеризують наведено у таблиці 2.2.

Шкала диференціальних емоцій К. Ізарда

Базові емоції	Визначення	Базові емоції	Визначення
I. Цікавість	Уважний Сконцентрований Зібраний	VI. Відраза	Ворожий Відразливий Огидний
II. Радість	Той, що дає насолоду Щасливий Радісний	VII. Презирство	Презирливий Зневажливий Гордовитий
III. Подив	Здивований Зачудований Уражений	VIII. Страх	Лякаючий Страшний Такий, що сіє паніку
IV. Горе	Сумовитий Сумний Зломлений	IX. Сором	Сором'язливий Боязкий Соромливий
V. Гнів	Розлютований Гнівний Божевільний	X. Провина	Співчутливий Винуватий Такий, що кається

Шкала Інтимності (Intimacy Scale) [204]. Шкала включає в себе 17 тверджень, що стосуються актуальних партнерських стосунків. Обстежувані оцінюють ступінь згоди з цими твердженнями за семибальною шкалою лайкертовського типу. У шкалі наведені твердження як, наприклад, «Ми відчуваємо себе як єдине ціле»; «Я щаслива, що він є в моєму житті»; «Ми любимо один одного» тощо. Підраховується загальна сума балів, яка розглядається як ступінь вираженості психологічної інтимності у взаєминах.

Шкала Соціального інтересу. Соціальний інтерес як процес – це ціннісне ставлення до життя взагалі і до того, що знаходиться поза самим

індивідом. Це здатність «бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого». Як зазначає Дж. Кренделл, «якщо я ціную інших людей, я краще зможу помітити, що вони засмучені, засмучуся через це, краще зможу придумати, що можна зробити, щоб допомогти їм, а потім зробити те, що я придумав» (Crandall, p. 181). [13]

Шкала соціального інтересу (SIS - Social Interest Scale) являє собою список із 24 пар особистісних якостей. У кожній парі випробовуваний повинен вибрати одну з якостей, проміжні відповіді не допускаються.

Дж. Кренделл встановив, що в людей із високим соціальним інтересом самооцінка після невдачі в особистісно значущих завданнях стабільніша і що для них більш характерний внутрішній локус контролю. Для людей із низьким соціальним інтересом характерне більш негативне ставлення до власних батьків і до ранніх переживань дитинства. Порівнянно з тими, у кого вищий соціальний інтерес, вони перебільшують значення минулого досвіду для свого нинішнього життя. Крім того, Дж. Кренделл експериментально довів можливість ситуативного обумовлення коливань соціального інтересу. Виявилось, що соціальний інтерес знижується після невдачі у важливій справі, у період наближення екзаменаційної сесії і навіть після голосного крику.

Рівні показника соціального інтересу

0-2 бали – низький,

3-5 – нижче середнього,

6-8 – середній,

9-11 – вище середнього,

12-15 – високий.

2.2.5. Методи математичного оброблення результатів дослідження

Математична обробка результатів проводилась за допомогою ряду методів математичної статистики (для розрахування яких використовувався програмний пакет SPSS 20.0) [92, 93, 94]:

- 1) методи перевірки значущості відмінностей незв'язаних вибірок: χ^2 -критерій Фішера (критерій кутового перевтілення); U-критерій Уїлкоксона–Манна–Уїтні;
- 2) методи багатовимірної статистики: кореляційний аналіз (з використанням коефіцієнтів кореляції Кендалла, Стюдента) та факторний аналіз (ротація за методом Varimax).

2.3. Організація дослідження

Дослідження проводилося на базі вищих навчальних закладів:

- Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (факультет психології, філологічний факультет);
- Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ, господарсько-правовий факультет).

На **першому етапі** було проведено розподіл вибірки на 2 групи за допомогою методу крайніх груп. Для реалізації цього етапу використовувалися такі методи: методика діагностики особистісної залежності Б. Уайнхолда, шкала протизалежності Б. Уайнхолда, шкала страху інтимності (Fear-of-Intimacy Scale (FIS)) та методи математичної статистики.

На **другому етапі** був проведений аналіз особливостей ранньої сімейної соціалізації, які вплинули на формування симптомокомплексу «емоційного холоду». Були використані такі методи: ПОР (підлітки про батьків); БОД (батьків оцінюють діти), шкала сімейного оточення R. Moos (С. Ю. Купріянов). Проаналізовані ранні спогади та уявлення щодо реальної

та ідеальної родини. Для проведення даного етапу дослідження використовувався метод аналізу ранніх спогадів W. R. Rule та метод сімейної соціограми (Ейдміллер, Юстицкіс). Окрім того, були виявлені психосемантичні типи образу батьків за допомогою методу універсального семантичного диференціалу Ч. Осгуда; використовувались також методи математичної обробки. Далі здійснювалася діагностика особливостей особистості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду». Для проведення цього етапу дослідження використовувалися такі методи: п'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрає – П. Коста («Велика п'ятірка»), шкала соціального інтересу Дж. Кренделла; психодинамічний особистісний опитувальник Грігера, а також методи математичної обробки. Далі було здійснено аналіз актуальних характеристик міжособистісних взаємин, для цього використовувалися методики: шкала диференційованих емоцій К. Ізарда, шкала інтимності, а також методи математичної обробки.

На третьому (остаточному) етапі була розроблена програма психологічної корекції симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок. Програма реалізована на практиці у формі роботи у спеціалізованих і гомогенних групах. Були здійснені процедури, спрямовані на підтвердження психотерапевтичної ефективності програми. Ефективність підтверджена суб'єктивними та об'єктивними критеріями, а також порівнянням змін в учасників психокорекційної програми з характеристиками контрольної групи жінок, що не брали участі в програмі.

Висновки до розділу 2

1. Вибірку дослідження склали 156 молодих жінок у віці від 18 до 22 років, не заміжніх. Дослідницька вибірка достатня за об'ємом та репрезентативна. Вибірку за допомогою методу крайніх груп було розділено на дві дослідницькі групи.

2. У роботі були використані методи, які щонайповніше відповідають поставленим меті й завданням. Вони були згруповані так: 1) методи діагностики симптомокомплексу «емоційного холоду»; 2) методи діагностики сімейної соціалізації; 3) методи аналізу особистісних характеристик особистості; 4) методи діагностики особливостей партнерської комунікації.

У роботі використано такі математико-статистичні методи обробки емпіричних даних: кореляційний аналіз (метод Кендала); метод Стьюдента; факторний аналіз (метод головних компонентів із наступною ротацією за методом Varimax); метод оцінки достовірностей відмінностей вибірок (метод кутового перетворення Фішера, U-критерій Мана-Уїтні); G-критерій знаків.

3. Проведене дослідження умовно можна бути розділити на 3 етапи: 1) розподіл вибірки на дві групи за допомогою методу крайніх груп ; 2) аналіз особливостей ранньої сімейної соціалізації, що вплинули на формування симптомокомплексу «емоційного холоду» 3) розробка, проведення та оцінка ефективності психокорекційної програми симптомокомплексу “емоційного холоду” у молодих жінок.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ІЗ СИМПТОМОКОМПЛЕКСОМ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ»

3.1 Стили виховання жінок із симптомомкомплексом «емоційного холоду»

Правила поведінки сім'ї впливають на взаємини в сім'ї, формують сімейний клімат, норми, прийняті в родині. Норми встановлюються гласно й негласно, правила також можуть встановлюються відкрито. Існують також і приховані правила, нічим не зумовлені, але при цьому жорсткі і чіткі, та будь-яке відхилення від них викликає порушення сімейної взаємодії.

Відкритість, щирість, здатність бути емоційно-відкритим, всі ці поняття у тому чи іншому сенсі передаються з батьківським ставленням до дитини. Тобто сімейна соціалізація впливає на те, чого досягає особистість у своєму розвитку, і це відображається у тому які в неї формуються особистісні особливості та досвід отриманий у стосунках с батьками впливає на партнерство, сприйняття чоловіків та майбутні стосунки. Серед сучасних стилів виховання найбільш часто зустрічаються неадаптивні стилі, що заважають нормальному проходженню процесів сімейної соціалізації, пригнічують розвиток емоційності.

Далі для розуміння сімейного життя розглянемо стилі батьківського виховання жінок із дослідницьких вибірок. Для цього було здійснено перевірку значущості розходжень за основними шкалами методики «Батьків оцінюють діти» між групами. Математико-статистична перевірка здійснювалася за допомогою непараметричного U-критерію Манна-Уїтні. Отримані результати представлено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Особливості стилів виховання в жінок

Шкали БОД	Сума рангів		Відмінності груп	Рівень значущості, p
	1 група	2 група	U-критерій	
Гіперпротекція	1259	821	888**	0,003
Ігнорування потреб дитини	1179	901	1028*	0,043
Нерозвинутість батьківських почуттів	1115	965	1013,5*	0,025

Примітка: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$.

Як бачимо, у групі жінок із СЕК спостерігаються такі стилі виховання, як гіперпротекція, а саме: домінування батьківських фігур та нав'язлива увага з їх боку; ігнорування потреб дитини, а саме: відсутність емоційного спілкування з дитиною та нехтування її духовними потребами; нерозвиненість батьківських почуттів, а саме: ігнорування батьківських обов'язків, небажання проводити час з дитиною, емоційне відкидання та інфантилізація доньки. Отже, зазначені порушені стилі виховання predisponують формування симптомокомплексу «емоційного холоду» у жінок та ускладнюють проходження процесів конструктивної сепарації від батьків.

Виходячи з цих критеріїв, можна описати стиль виховання, що переважає в сім'ях жінок із СЕК. По-перше, батьки приділяють дитині постійну, нав'язливу увагу. Для таких батьків гіперпротекція у вихованні може стати основним заняттям у житті, а отже, весь час і сили витрачаються на дитину. Будь-яка дія дитини контролюється з боку батьків. По-друге, ігноруються потреби дитини, які полягають в емоційному контакті та спілкуванні з батьками. І по-третє, нерозвиненість батьківських почуттів до

дитини супроводжується емоційним відкиданням і жорстоким поведінням з дитиною.

Необхідно проаналізувати стилі виховання представлені в дослідних групах. Із цією метою було проведено факторизацію (ротація методом Varimax) простору ознак, представлених у методиці «Батьків оцінюють діти» (БОД)[134] на матеріалі загальної вибірки (156 жінок). Сумарна дисперсія факторів становить 69 %.

Таблиця 3.2

Структура типів виховання в жінок
із симптомокомплексом “емоційного холоду”

Фактор 1 «Порушення границь дитини»	Фактор 2 «Втягнення дитини в конфлікт»	Фактор 3 «Батьківськи страхи та невпевненість»
Гіпопротекція (0,641) Недостатність вимог-заборон (0,629) Перевага дитячих якостей доньки (0,618) Недостатність вимагань – обов’язків (0,607) Ігнорування потреб доньки (0,587) Надмірність вимог-заборон (0,525) Нерозвиненість батьківських почуттів (0,532)	Винесення конфлікту у подружжям у сферу виховання (0,761) Нестійкість стилю виховання (0,692) Гіперпротекція (0,513) Надмірність вимог-заборон (0,493)	Фобія втрати дитини (0,810) Гіперпротекція (0,614) Нерозвиненість батьківських почуттів (0,569) Проекція на доньку власних небажаних якостей (0,554) Виховна невпевненість батьків (0,551)
Вага фактора 32%	Вага фактора 24%	Вага фактора 13%

Примітка: у таблиці представлено тільки значущі вагові навантаження (від 0,4)

Як видно з наведених даних, факторна структура стилів виховання жінок представлена 3 факторами, сумарна дисперсія яких становить 69%. Розглянемо виокремлені фактори докладніше:

Фактор 1 «Порушення границь дитини». Вага цього фактора складає 32% і включає в себе компоненти дисгармонійного типу виховання. Батькам ніколи займатися дочкою, якій можна порушувати заборони і ні про що не звітувати перед батьками, при цьому ігнорується дорослішання дочки і знижуються вимоги, що позначається на мінімальній кількості домашніх обов'язків. А з іншого боку, бажання батьків обмежити самостійність дочки на тлі небажання мати справу з дочкою та відсутності інтересу до її справ. «Порушення границь дитини» описує тип виховання, який сприяє розвитку інфантильних якостей в особистості жінки, роблячи її нездатною самостійно приймати рішення та дорослішати.

Фактор 2 «Втягнення дитини в конфлікт». Цей фактор із вагою 24% включає компоненти неадаптивних типів виховання, що є наслідком подружнього конфлікту, який виражається в такому ставленні до дочки, коли батьки висловлюють незадоволення один одним нібито піклуючись про благо дитини. Нав'язлива увага з боку одного з батьків до виховання дочки – це єдине заняття в його житті. Такі батьки бажать захистити дочку від усього, у тому числі й від свободи та самостійності. Таке ставлення часом змінюється емоційним відкиданням, яке супроводжується повною байдужістю до потреб доньки. В одного з батьків з'являється бажання пожаліти дочку і йти у втому їй на поступки. Найчастіше батьки незадоволені виховними методами один одного і намагаються з'ясувати, чиє ставлення до дочки більш правильне, абсолютно не переймаючись її почуттями. «Втягнення дитини в конфлікт», відбиває порушений тип виховання, при якому батьки втягують доньку в партнерський конфлікт, з'ясовують стосунки між собою за її рахунок

Фактор 3 «Батьківські страхи та невпевненість». Цей фактор має вагу 13% та включає компоненти негармонійного типу виховання, у якому поєднуються такі показники дисфункціональної сім'ї як: необґрунтована гіперопіка, заснована на страху втратити контроль над дочкою; емоційне відкидання пов'язане з несвідомим ототожненням дочки з якимись негативними моментами у своєму житті і знижений рівень вимог до дівчини. «Батьківські страхи та невпевненість» – описує порушений тип виховання, при якому одночасно існують такі показники дисфункціональної родини, як страх втратити контроль над донькою та її емоційне відкидання.

Перший та третій фактори описують особливості особистості батьків, а другий – стосунки між батьками.

Як відзначають Е. Г. Ейдемільер і В. В. Юстицькіс, емоційні стосунки симпатії відіграють важливу роль у сімейній ідентифікації [145], а в сім'ях жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», як видно з високих рівнів показників виділених вище значущих критеріїв стилів сімейного виховання, симпатія та емоційне сприйняття відсутні. Унаслідок того, що дитина, з одного боку, отримує багато уваги, а з іншого боку – не тієї уваги, яка їй потрібна, такий стиль сімейного виховання фруструє не тільки дитину, а ще й батьків. Тому в таких сім'ях не можуть бути задоволені дитячі потреби в любові, симпатії та прийнятті, отже дитина не може навчитися приймати і бути прийнятим у взаєминах у дорослому житті.

Для подальшого аналізу відмінностей між дослідними вибірками виділені фактори були збережені як змінні та проаналізовані відмінності між групами за цими змінними за допомогою t-критерію Стюдента.

Було виокремлено наступні значущі відмінності, які наведено в таблиці 3.3:

Відмінності в типах виховання жінок
із симптомокомплексом «емоційного холоду»

Фактори	Середнє значення (1 група)	Середнє значення (2 група)	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості, p (df=102)
Порушення границь дитини	0,816	-0,167	0,402	$\geq 0,689$
Втягнення дитини в конфлікт	0,419	-0,144	2,399	<0,01
Батьківські страхи та невпевненість	0,144	-0,263	1,612	$\geq 0,112$

Примітка: група 1 – жінки із симптомокомплексом «емоційного холоду» (n= 52)
група 2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52)

За отриманими результатами виявлено значущі відмінності по другому фактору «Втягнення дитини в конфлікт», який значно вищий у групі жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» (1 група) порівнянно з групою 2, що може вказувати на важливе значення стилю сімейного виховання у формуванні симптомокомплексу «емоційного холоду».

Тому можна припустити, що самі по собі порушення видів виховання не є причиною виникнення симптомокомплексу «емоційного холоду». Важливим є те, що такі порушення відбуваються за умови втягнення дитини в конфлікт. У дослідженні О. Ю. Якименко[151], виконаному під керівництвом О. С. Кочаряна, зазначається, що одним із провідних чинників неспроможності молодих жінок завершити відповідний етап психосексуального розвитку є винесення батьками подружнього конфлікту у сферу виховання. Отже, наявність конфлікту між батьками негативно

впливає на створення стосунків психологічної інтимності саме через формування СЕК.

З метою проаналізувати соціальний клімат сім'ї за оцінками жінок, представлений у дослідних групах, була проведена факторизація (ротація методом Varimax) простору ознак, представлених у методиці «Шкала сімейного оточення» (ШСО) [140] на матеріалі загальної вибірки (156 жінок) та представлено в таблиці 3.4.

Як видно з наведених даних, факторна структура соціального клімату батьківської родини жінок представлена 3 факторами, сумарна дисперсія яких становить 61%. Розглянемо виділені фактори докладніше:

Таблиця 3.4

Ознаки соціального клімату батьківської родини

Фактор 1 «Експресивно-активна родина»	Фактор 2 «Формальна родина»	Фактор 3 «Партнерська родина»
Експресивність (0,745)	Організація (0,804)	Орієнтація на активний відпочинок(0,847)
Згуртованість (0,711)	Контроль (0,712)	Інтелектуально-
Моральні аспекти (0,629)	Конфлікт (0,534)	культурна організація
Незалежність (0,499)	Орієнтація на досягнення (0,486)	(0,590)
Інтелектуально-культурна організація (0,485)	Незалежність (0,421)	Орієнтація на досягнення (0,548)
Конфлікт (0,424)	Згуртованість (0,416)	
Вага фактора 31%	Вага фактора 18%	Вага фактора 12%

Примітка: в таблиці представлено тільки значущі вагові навантаження (від 0,4)

Фактор 1 «Експресивно-активна родина», вага фактора становить 31%. Цей фактор описує сім'ї, у яких можна відкрито виражати свої почуття та емоції, члени сім'ї піклуються один про одного, при цьому не порушуючи

особисті кордони один одного і заохочуючи самостійність і самоствердження, а також поважають моральні й етичні цінності, вони активні соціально і культурно, тобто кордони сім'ї не закриті, але при цьому в родині допустимо відкрито висловлювати свої негативні почуття – гнів і агресію. Але цей фактор не включає показників, що керують сімейною системою, а містить лише ті показники, які відповідають за особистісне зростання і стосунки. «Експресивно-активна родина» описує сімейні стосунки, при яких відкрито виражаються всі почуття та емоції, члени сім'ї піклуються один про одного, при цьому не порушуючи особисті кордони та заохочують самостійність і самоствердження.

Фактор 2 «Формальна родина». Вага цього фактора становить 18%, він включає всі елементи соціального клімату: показники стосунків, особистісного зростання та показники, що керують сімейною системою. Сім'ї, у яких прийнято підтримувати один одного, орієнтувати на самостійність в ухваленні рішень і в обмірковуванні проблем, що виникли. Цей фактор стосується сімей із відкритими встановленими правилами і обов'язками членів, із деякою ієрархічністю сімейної організації та конфліктним контролем, який може виникати під час сепарації дорослої доньки, а також з орієнтацією на досягнення. «Формальна родина» описує сімейні стосунки, які засновані на «псевдосолідарності», «псевдопідтримці», «псевдоповазі», «псевдолюбові», де виражена ієрархічність сімейної структури та надконтроль спрямований на дотримання правил.

Фактор 3 «Партнерська родина» фактор з вагою 12% включає в себе тільки показники особистісного зростання та виключає показники стосунків і елементи управління сімейною системою – описує сім'ї орієнтовані на досягнення, в таких сім'ях існує дух суперництва, члени сім'ї вважають за краще активну участь у соціальній, інтелектуальній та культурній сферах життя, а також спортивній, що включає в себе активний відпочинок. «Партнерська родина» описує сімейні стосунки, які характеризуються

низькою залученістю в особисте життя один одного та високою активністю в соціальних, інтелектуальних та культурних сферах.

Для подальшого аналізу відмінностей між дослідними вибірками виділені фактори соціального клімату сім'ї були збережені як змінні і проаналізована різниця між групами за допомогою t-критерію Стьюдента. Було виділено такі відмінності, представлені в таблиці 3.5:

Таблиця 3.5:

Відмінності у соціальному кліматі родини жінок
із симптомокомплексом «емоційного холоду»

Фактори	Середнє значення (1 група)	Середнє значення (2 група)	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості, p (df=102)
Експресивно-активна родина	-1,974	-0,010	-0,754	$\geq 0,454$
Формальна родина	-0,087	0,244	-1,401	$\geq 0,166$
Партнерська родина	0,177	0,147	0,125	$\geq 0,901$

Примітка: група 1 – жінки із симптомокомплексом «емоційного холоду» (n= 52)
група 2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52)

Значущих відмінностей у сімейному кліматі між групами жінок не було виявлено, що може свідчити, що цей фактор описує досить поверхові характеристики сімейного спілкування, які не враховують емоційні складові сімейної соціалізації, які відіграють важливу роль у формуванні симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок.

Значущих відмінностей у структурі стану стосунків у родинах між «емоційно холодними» та «емоційно теплими» жінками не було виявлено. Чинник порушення структури емоційного клімату в батьківських родинах «емоційно холодних» та «емоційно теплих» жінок сам по собі не впливає на формування симптомокомплексу «емоційного холоду» та особистісних

порушень. Отже, відсутність емоційного спілкування між членами сім'ї може визначити подальші труднощі у встановленні близьких партнерських стосунків у житті жінки.

За допомогою критерію Манна-Уїтні було виділено значущі відмінності між групами 1 і 2. У групі жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» значно частіше проявляється така характеристика соціального клімату, як «Організація» ($U = 926, p < 0,05$). Ця характеристика відноситься до показників особистісного зростання. Її суть полягає в тому, наскільки для сім'ї важливі порядок і організованість (структурування сімейної діяльності, фінансове планування, зрозумілість і визначеність сімейних правил і обов'язків). Ця різниця доповнює виділені раніше значущі чинники в структурі сімейної діяльності та не дає можливості заповнити емоційну прогалину у спілкуванні між членами родини, тобто не вистачає спонтанних почуттів за рахунок великої кількості сімейних правил і загальної структурованості сімейного життя.

Коваль підкреслює значущість впливу на тип батьківського відношення однієї або декількох характеристик, що мають форму: «приймаючо-авторитарного, нехтувального, симбіотичного або симбіотично-авторитарного ставлення» [53, С. 133]. Отже, у цьому випадку травматичність визначається ступенем тиску, що чиниться на дитину при вихованні, та інтенсивністю проникнення до кола інтересів дитини.

Для розгляду особливостей поведінки матері та батька, які беруть участь у вихованні доньки, було використано опитувальник ПОР (підлітки про батьків, ADOR) [140], простір ознак, до якого увійшли результати опитувальника, було факторизовано. У результаті факторизації простору ознак у групі 1 жінок з симптомокомплексом «емоційного холоду» були виділені чотири фактори, сумарна дисперсія яких становить 76,4%. Розглянемо виділені фактори представлені в таблиці 3.6 докладніше. У

факторах представлені тільки ті змінні, що несуть значуще навантаження за чинником ($p < 0,05$).

Таблиця 3.6

Сімейна рольова міфологія жінок із групи 1

Фактор 1 «Суворий батько»	Фактор 2 «Суворі мати»	Фактор 3 «Незалежна мати»	Фактор 4 «Незалежний батько»
Автономний Батько (0,894) Ворожий Батько (0,851) Директивний Батько (0,840)	Директивна Мати (0,890) Автономна Мати (0,825) Ворожа Мати (0,698)	Ворожа Мати (-0,530) Позитивний інтерес від Матері (0,836) Автономна Мати (0,690) Позитивний інтерес від Батька (0,629)	Автономний Батько (0,935)
Вага фактора 28,9%	Вага фактора 21,1%	Вага фактора 15,2%	Вага фактора 11,2%

Примітка: 1) в таблиці наведено тільки значущі відмінності від 0,4;

2) група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» ($n=52$).

Перший фактор отримав назву «Суворий Батько»; у нього ввійшли показники автономності, ворожості та директивності з боку батька. Такий батько є недосяжним авторитетом і недоступний для взаємодії. Він відгороджується від проблем сім'ї й існує начебто паралельно з іншими членами сім'ї. Такому батькові абсолютно байдужі потреби і запити близьких, інтереси яких він повністю ігнорує. Ворожість виражається в поєднанні надвимогливості, орієнтованої на зразок «ідеальна дитина» та відповідної занадто жорсткою залежності, з одного боку, і емоційно-холодній поведінці з відстороненим ставленням – з іншого. Директивність батька в сім'ї виражається у вказівці місця дочки в родині і в суспільстві.

Такий батько змушує дочку підкорятися загальноприйнятим суспільним нормам і правилам. Такого батька описує Л. Леонард, називаючи його «ригідним» [77, С. 30-31]. Такий характер спілкування батька і доньки призводить до порушень стосунків і в подальшому до формування симптомокомплексу «емоційного холоду» в молодій жінки.

Другий фактор, із назвою «Суворі мати», включає в себе такі якості, як директивність, автономність і ворожість із боку матері. Директивність виражається в жорсткому контролі, забороні на вираження своєї думки і в строгих покараннях. Автономність матері виключає будь-яку залежність від дочки і заперечує будь-які форми турботи й опіки по відношенню до дочки. Ворожість полягає в дистанційованості від дочки зокрема і в загальній відгородженості від членів сім'ї. Схожу характеристику матері дає Л. Леонард, називаючи її «Снігова королева» [77, С. 56]. Таку матір можна назвати «емоційно холодною», і по суті вона буде формувати таку ж поведінку в дочки.

Третій фактор отримав назву «Незалежна мати». У нього ввійшли низькі показники за шкалою ворожа мати, позитивний інтерес від матері, автономна мати і позитивний інтерес від батька. Позитивний інтерес, обох батьків, безумовно, позитивно позначається на вихованні дитини. Психологічне прийняття з боку батька характеризується домінуванням теплих дружніх стосунків із чітким усвідомленням кордонів того, що можна і чого не можна. З одного боку, мати, яка може приймати свою доньку, схвалює звернення до неї за допомогою, а з іншого – обмежує самостійність. Цьому типу стосунків характерна низька ворожість матері, отже, за такого стилю виховання ця риса не виявляється, і мати не відгороджується від сім'ї, як це відбувається в інших стилях виховання. Автономна мати характеризується як поблажлива і невимоглива, вона практично не заохочує дочку, відносно рідко і мляво робить зауваження, загалом не приділяє уваги вихованню.

До четвертого фактора «Незалежний батько» увійшов тільки один показник – автономний батько. Такий батько – недоступний для взаємодії лідер, емоційно холодний і закритий. Він не бере участі в життєдіяльності сім'ї і живе паралельно з іншими членами родини. Він ігнорує потреби, запити та інтереси близьких. До цього опису підходить тип батька «вічного юнака», якого описує Л. Леонард [77, С. 30-31]. «Вічні юнаки» не здатні брати на себе зобов'язання, бажають уникати труднощів і не доводять нічого до кінця. Тобто, вони не можуть стати взірцем самодисципліни і прояву кордонів для дочок.

Далі розглянемо отримані дані для групи жінок без СЕК. У результаті факторизації простору ознак у групі 2 було виділено три фактори, представлені в таблиці 3.7. У факторах подані лише ті змінні, які несуть значуще навантаження по фактору ($p < 0,05$).

Таблиця 3.7

Сімейна рольова міфологія жінок із групи 2

Фактор 1 «Близька мати»	Фактор 2 «Добрі батьки»	Фактор 3 «Послідовний батько»
Автономна Мати (0,869)	Ворожий Батько (-0,816)	Автономний Батько (-0,519)
Ворожа Мати (-0,828)	Позитивний інтерес від Батька (0,730)	Директивний Батько (-0,724)
Позитивний інтерес від Матері (0,815)	Директивна Мати (-0,584)	Непослідовний Батько (-0,836)
Непослідовна Мати (-0,673)		
Автономний Батько (-0,415)		
Вага фактора 30,2%	Вага фактора 17,6%	Вага фактора 15,6%

Примітка: у таблиці наведено тільки значущі відмінності від 0,4

Перший фактор отримав назву «Близька мати», до нього ввійшли такі показники: автономна мати з позитивним знаком, ворожа мати з негативним знаком, позитивний інтерес від матері з позитивним знаком, непослідовна мати з негативним знаком і автономний батько з негативним знаком. Ці фактори описують злагоджений стиль виховання, коли є психологічне прийняття дочки, а також комплекс злиття. Мати через відсутність ворожості близька до сім'ї і добре до неї ставиться. При цьому мати ще й послідовна в стилі виховання дочки, може легко приймати її і не відкидати її емоційно. Батько ж при такому стилі виховання є відкритим емоційно, до нього можна наблизитися.

Другий фактор «Добрі батьки» включає в себе такі показники: тато – іворожість із негативним знаком, мама – директивність із негативним знаком і тато – позитивний інтерес із позитивним знаком. Батьки за типом негативної ворожості поєднують у собі емоційно тепле і близьке ставлення до дочки, але при цьому прагнуть виховати «ідеальну дочку». У такої жінки формується психологічне прийняття з боку батька, що в подальшому дозволяє будувати тривалі близькі стосунки з протилежною статтю. Вимогливість батьків за такого стилю виховання не доповнюється директивністю матері, вона не здійснює жорсткий контроль за поведінкою доньки. Відсутність директивності матері дозволяє сформуватися психологічному прийняттю, і дівчина відчуває подвійне прийняття і від матері, і від батька. І остання характеристика цього фактора – наявність позитивного інтересу з боку батька, який можна охарактеризувати стабільністю стосунків і наявністю теплоти і відкритості в стосунках.

Третій фактор був названий «Послідовний батько». До нього ввійшли такі показники: директивний батько з негативним знаком, автономний батько з негативним знаком і непослідовний батько з негативним знаком. Послідовний батько чітко вказує на місце дочки в родині і в суспільстві, не суворо стежить за виконанням норм і правил поведінки, прийнятим у

суспільстві і в певній культурі. Автономність із негативним знаком батька говорить про його емоційну відкритість і доступність у спілкуванні, а також наявність психологічного прийняття дочки. У разі послідовності батька, його поведінка абсолютно передбачувана, і така, що можна зрозуміти, чого дочка чекає від наступного спілкування з батьком.

3.2 Психосемантична структура стосунків в батьківських родинх жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»

Для виявлення глибинного психосемантичного сенсу і особливостей симптомокомплексу «емоційного холоду» і визначення спрямованості емоцій у спілкуванні сім'ї, у кожній дослідній групі було факторизовано простір ознак, що включає в себе кореляції між конструктами «я», «мама» і «батько», з одного боку і емоціями (страх, гнів, радість), конструктами «прийняття», «відкидання» і «любов», які висловлюють деякі тенденції сімейних стосунків. Цей метод дозволяє з'ясувати чим відрізняється психосемантика батьківських фігур, а також у чому полягають проблеми у спілкуванні з матір'ю та батьком. Нижче представлені факторні матриці, отримані в кожній із дослідних груп. Так, збільшення відстані відповідає негативному значенню змінної, а семантичної близькості – позитивного значення.

У таблиці 3.8 наведено результати факторизації простору ознак у групі 1 жінок із СЕК. У таблицю увійшли змінні, що несуть значущі факторні навантаження ($p < 0,05$)

Психосемантична структура стосунків у батьківських родин
жінок із групи 1

Фактор 1 «Хороший батько»	Фактор 2 «Я-хороша»	Фактор 3 «Погана мати»	Фактор 4 «Злиття»
Батько - прийняття (0,716)	Я-прийняття (0,808)	Мати-гнів (0,882)	Я- батько (0,797)
Батько -любов (0,701)	Я-радість (0,594)	Мати- відкидання (0,725)	Я-мати (0,776)
Батько-радість (0,678)	Мати-радість (0,477)	Мати-страх (0,714)	Я-відкидання (0,480)
Я- Батько (0,400)	Батько-відкидання (-0,494)	Мати-радість (-0,403)	Я-любов (0,466)
Батько- відкидання (-0,682)	Я-відкидання (-0,685)	Я-любов (-0,527)	Я-радість (0,426)
Батько-страх (-0,686)	Я-страх (-0,728)		
Батько-гнів (-0,863)	Я-гнів (-0,786)		
36,6%	13,3%	11%	8%

Примітка: 1) у таблиці наведено тільки значущі відмінності від 0,4

2) Група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);

Як видно з таблиці, психосемантична структура взаємин у групі жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» представлена чотирма факторами, які описують 68,9% від загальної дисперсії.

Перший фактор «Хороший батько» описує 36,6% від загальної дисперсії, його становить позитивно забарвлене поняття «Батько» (близькість до таких конструктів, як «любов», «радість», «прийняття», «Я» і значна віддаленість від конструктів «відкидання», «гнів» і «страх»). Таким чином, взаємини в родині у жінок ґрунтуються на ідеалізації постаті батька, всі негативні риси батька заперечуються, а позитивні сприймаються як основні характеристики батька. Спостерігається злиття з фігурою батька і відсутність у цьому психосемантичному просторі фігури матері, а сама дівчина проявляється тільки в образі «я-батько». Такий прояв симптомокомплексу «емоційного холоду» може вказувати на те, що можливі відносини з партнерами навіть не розглядаються, бо майже всі молоді люди програють постаті батька.

Другий фактор «Я-хороша» описує 13,3% від загальної дисперсії, він складається з позитивно забарвлених понять «Я» і «Мати» (близькість до конструктів «прийняття» і «радість»), а також віддаленість поняття «Батько» від емоційного конструкту «відкидання» і поняття «Я» від негативно забарвлених емоційних конструктів «гнів», «страх», «відкидання». Таким чином, жінка сприймає батьків із радістю і заперечує негативні емоції по відношенню до себе. У цьому факторі описуються відносини злиття з матір'ю, якій приписується емоція радості, така ж емоція як і самій жінці, негативні емоції по відношенню до себе заперечуються, тобто не сприймаються як можливі в разі самокритики. Фігура батька наявна в парі з конструктом відкидання і негативним знаком. Цей фактор описує фіксацію на матері, коли не відбувся відрив від материнської фігури.

Третій фактор «Погана мати» описує 11% від загальної дисперсії, його становить негативно забарвлене поняття «Мати» (близькість до конструктів «Гнів», «Страх» і «Відкидання»), а також віддаленість від конструкту «Радість» і велика віддаленість між конструктами «Я» і «Любов»). Образ матері наповнений неприйняттям по відношенню до дочки, з одного боку, а

з іншого боку, такий негативний опис образу матері не дає молодій жінці прийняти і полюбити себе саму, а також ефективно пройти стадію сепарації від батьків.

Четвертий фактор «Злиття» становить 8% від загальної дисперсії і складається з позитивно забарвленого поняття «Я» (близькість до конструктів «радість», «любов», «мати», «батько»), але при цьому цей фактор містить і негативне забарвлення по відношенню до «Я» (близькість до конструкту «Відкидання»). У таких стосунках жінка знаходиться в симбіотичному зв'язку з батьками, не може пройти стадію сепарації і через це зазнає труднощів у прийнятті себе.

Далі розглянемо факторну структуру взаємин у сім'ях жінок із групи 2 без симптомокомплексу «емоційного холоду». У таблиці 3.9 представлені результати факторизації простору ознак у групі 2. У таблицю ввійшли змінні, що несуть значні факторні навантаження ($p < 0,05$):

Таблиця 3.9

Психосемантична структура стосунків у батьківських родинх
жінок із групи 2

Фактор 1 «Цілісність»	Фактор 2 «Мамина дочка»	Фактор 3 «Я-погана»	Фактор 4 «Знецінення родини»
Батько-любов (0,908)	Я-любов (0,812)	Я-страх (0,763) Я-гнів (0,759)	Мати-гнів (0,449)
Батько-радість (0,861)	Я-радість (0,759)	Я-відкидання (0,721)	Мати-відкидання (0,870)
Я-мати (0,727)	Мати-любов (0,754)	Батько- відкидання (0,427)	Батько- відкидання (0,615)
Батько-прийняття (0,707)	Я-прийняття (0,703)		Батько-гнів (0,542)
Я- батько (0,704)	Мати-гнів (-0,690)		
Мати-прийняття (0,547)	Мати-радість (0,648)		
Мати-любов (0,487)	Я-гнів (-0,408)		
Я-прийняття (0,404)			
Мати-радість (0,58)			
33,5%	16%	11%	8%

Примітка: 1) у таблиці наведено тільки значущі відмінності від 0,4

2) Група 2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52).

Як видно з таблиці, психосемантична структура взаємин у групі жінок без СЕК представлена чотирма факторами, які описують 68,5% від загальної дисперсії.

Перший фактор із дисперсією 33,5% отримав назву «Цілісність», у нього ввійшли такі показники: семантичні відстані між конструктами «Батько» і емоцією радість, а також конструктами сімейних стосунків

«любов», «прийняття»); між конструктом «мама» і емоція радість, а також сімейним ставленням «прийняття» і «любов»; конструктом «Я» і конструктами «мама», «тато», а також сімейним ставленням «прийняття». У цьому фактор не має жодного негативного почуття, спостерігається справжня сімейна ідилія, у якій всі задоволені своїм становищем у родині, що може свідчити про високий рівень сімейних рольових міфів і закритість сімейних кордонів.

До другого фактора «Мамина дочка», який описує 16% від загальної дисперсії, увійшли наступні показники: семантичні відстані між конструктами «Я» і сімейним ставленням «прийняття», «любов», а також емоціями радість і гнів; між конструктом «мама» і сімейним ставленням «прийняття» і «любов», а також емоціями радість і гнів. Такий фактор описує амбівалентні почуття; при наявності злиття з матір'ю, дочка заперечує гнів по відношенню до себе і до матері. Такий опис почуттів може свідчити про певний симбіоз матері та дочки.

У третій фактор «Негативні почуття», який описує 11% від загальної дисперсії, увійшли наступні показники: семантичні відстані між конструктом «Я» і сімейним ставленням «відкидання», а також емоціями страх і гнів, між конструктом «батько» і сімейним ставленням «відкидання». В цьому факторі описується негативне ставлення до себе при наявності відкидання батька, що може вказувати на сепарацію дочки від батька.

Четвертий фактор, що описує 8% від загальної дисперсії, отримав назву «Знецінення сім'ї» і в нього увійшли наступні показники: семантичні відстані між конструктами «мати» і сімейним ставленням «відкидання», а також емоцією гнів; конструктом «батько» і сімейним ставленням «відкидання» й емоцією гнів. У цьому факторі описується негативне ставлення до батька і до матері, таке сприйняття сім'ї може вказувати на певні етапи на шляху дорослішання дочки і прийняття відповідальності за своє дорослішання та розвиток.

Із представлених факторів можна описати психосемантичну структуру взаємин у сім'ях. Для батьківських родин жінок першої групи із симптомокомплексом «емоційного холоду» характерне позитивне конотування взаємин, там немає негативних емоцій по відношенню до батьків, структура виглядає «склеєною», відбувається ідеалізація або обох батьків або окремо матері чи батька на тлі негативного ставлення молоді жінки до самої себе. Взаємини в сім'ях жінок з другої групи без симптомокомплексу «емоційного холоду» різноманітніші, серед них представлені як позитивне, так і негативне конотування взаємин не тільки з собою, але і з батьками. Такі жінки здатні відчувати негативні почуття по відношенню до батьків, що може свідчити про процес сепарації або вони вже сепаровані від батьківської сім'ї. Уся структура виглядає більш негативною і складною порівнянно зі структурою взаємин у сім'ях жінок з симптомокомплексом «емоційного холоду».

3.3 Особливості сприйняття родини і ранніх спогадів жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»

Для виявлення особливостей сприйняття сім'ї в жінок із СЕК було проаналізовано сімейні соціограми (малюнки реальної й ідеальної родини в колі) жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» і без симптомокомплексу. Під час аналізу було виявлено наявність бажаних змін у реальній сім'ї. Серед цих змін були виділені такі бажання:

- мати свою сім'ю з чоловіком і дітьми, окремо від батьків;
- зблизити існуючих членів сім'ї;
- повернути або отримати в сім'ю відсутніх членів, як-от: тата, брата або сестру;
- залишити все як є.

Було порівняно частоти зустрічальності побажань щодо ідеальної родини двох груп за допомогою критерію кутового перетворення Фішера. Результати представлено в таблиці 3.10:

Таблиця 3.10

Значущі відмінності в частоті зустрічальності побажань
щодо ідеальної родини

Ідеальна родина	Відмінності груп (критерій Фішера)	Група 1	Група 2
	ϕ Гр.1- Гр.2		
Своя сім'я з чоловіком	-	30,8%	30,8%
Зближення	$\phi=2,126^*$	25%	9,6%
Домальовували тата/брата/сестру	$\phi=1,662^*$	28,8%	15,4%
Малювали теж саме	$\phi=2,402^{**}$	19,2%	40,4%

Примітка: 1)* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

2) Група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);
Група 2 - жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52) .

При порівнянні рисунків ідеальної і реальної родини жінок обох груп були виділені такі відмінності. Бажання побудувати свою сім'ю і мати дітей висловила однакова кількість жінок обох груп. Що стосується бажання зблизити наявних членів сім'ї або щось поміняти в реальній сім'ї, то частіше воно виникало в жінок із групи 1 із симптомокомплексом «емоційного холоду». Це також проявлялося у вигляді бажання додати члена сім'ї (повернути або знайти нового). Це міг бути батько, який пішов від матері, або брат, який, наприклад, виріс і покинув сім'ю.

Також було проаналізовано частоту зустрічальності бажання залишити все як є: воно знайшло своє відображення на малюнках 40,6% жінок із групи 2, таке ж бажання виникало тільки у 18,8% жінок з групи 1.

Що свідчить про невдоволення існуючим станом речей в родині жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

Уявлення щодо ідеальної і реальної родини в жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» відбиває неможливість створити бажані стосунки у власній родині.

Розглянемо сімейні соціограми жінок з симптомокомплексом «емоційного холоду».

Сімейна соціограма Аліни, 21 рік:

Рисунок 3.1

На рисунку видно бажання молодої жінки додати членів родини, а саме – сестру та дідуся, а також по-іншому побудувати стосунки в родині,

відділитися від батьків та стати ближче до сиблінгів. Також, кола матері та батька стають менше, тобто зніжується їх значення та вплив в уявленні ідеальної родини.

Сімейна соціограма Іри, 19 років:

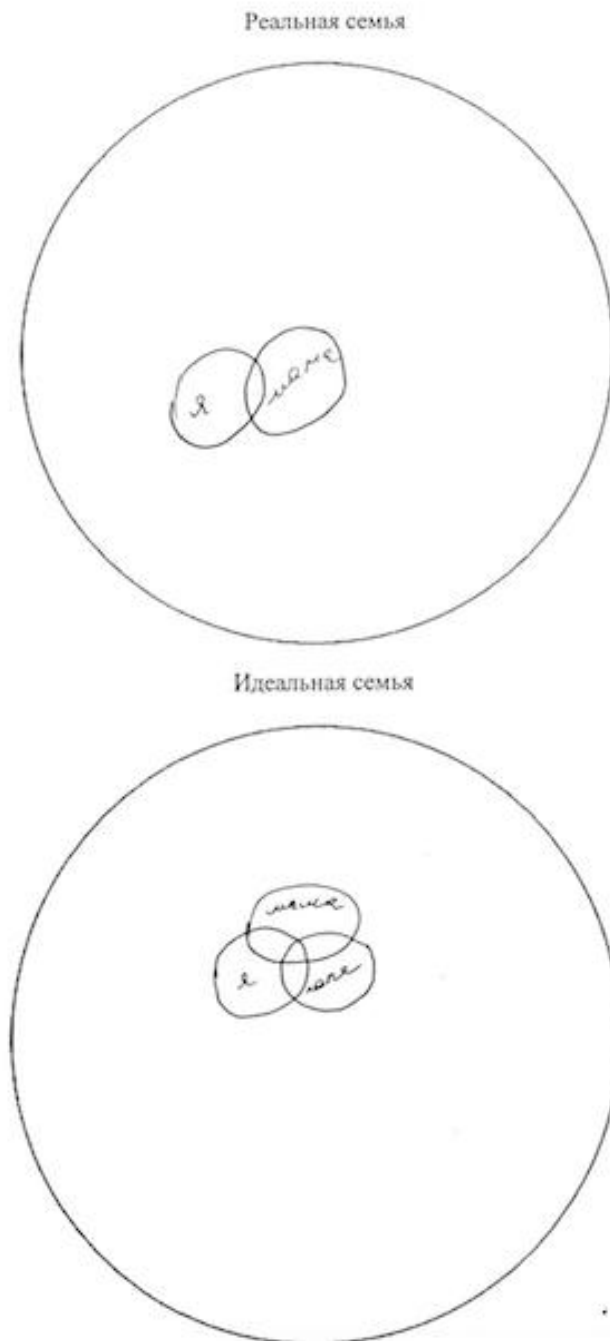

Рисунок 3.2

На цьому рисунку досліджувана також додає нового члена родини, але їй підходять такі надблизькі стосунки з матір'ю – злиття, що характерно для жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

Сімейна соціограма Ксенії, 19 років:

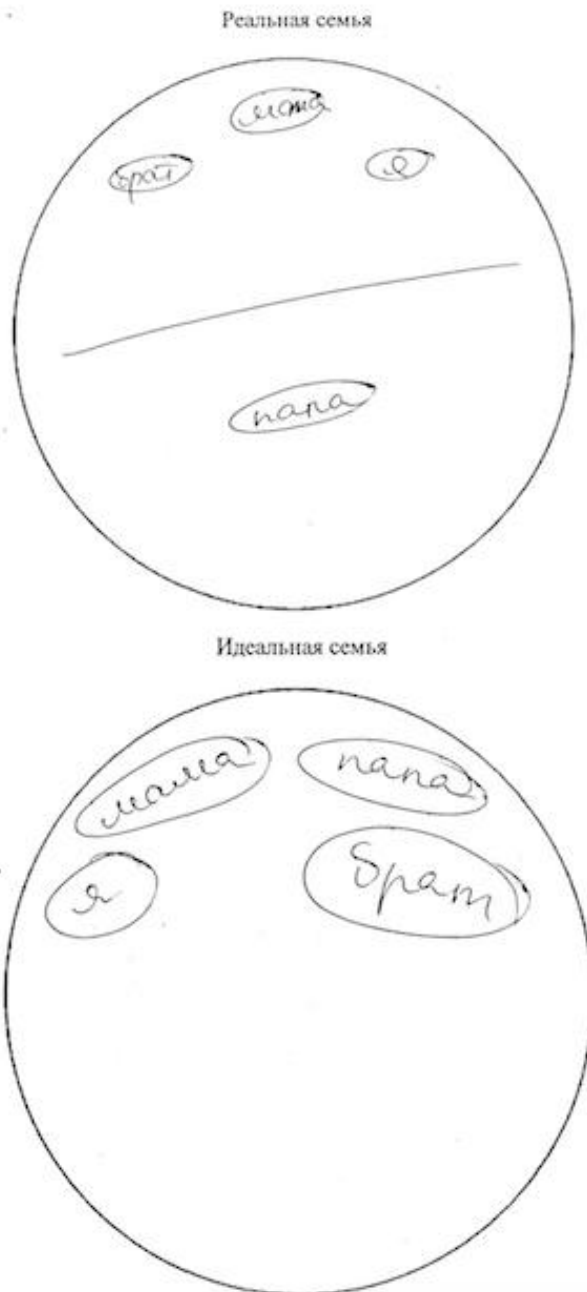

Рисунок 3.3

На цій соціограмі молода жінка бажає наладити контакт із батьком та повернути його в родину, а також зблизити членів родини, зробити постать брата більш значущою у сімейних стосунках.

Сімейна соціограма Світлани, 18 років:

Рисунок 3.4

На цьому рисунку жінка не задоволена існуючими дистантними стосунками в її родині та їй не вистачає більш тісних стосунків із близькими

родичами. Також постатям батька та матері надається центральне місце у родині.

Представлені рисунки сімейних соціограм наочно відображають уявлення жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» стосовно ідеальної родини та проблеми у реальній родині.

За допомогою методу аналізу ранніх спогадів були виявлені значущі теми, присутні в ранніх спогадах досліджуваних.

Було порівняно частоти зустрічальності значущих людей у спогадах двох груп за допомогою критерію кутового перетворення Фішера. Результати представлено в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Значущі відмінності у частоті зустрічальності людей у спогадах

Діагностичні ознаки	Відмінності груп (критерій Фішера)	Група 1	Група 2
	ϕ 1-2		
Мати	2,667**	50%	75%
Батько	1,183	44,2%	55,8%
Одна в спогадах	2,565**	28,8%	9,6%
Подруга	2,881**	3,8%	21,2%
Бабуся	2,993**	30,8%	59,6%
Дідусь	2,993**	13,5%	38,5%
Хлопчики	2,116*	3,8%	15,4%

Примітка: 1)* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

2) Група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);

Група 2 - жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52) .

Жінки із симптомокомплексом «емоційного холоду» в спогадах в основному були одні, або їх залишали десь, забували, або вони самостійно проводили час без участі родичів.

Для жінок із групи 2 без симптомокомплексу «емоційного холоду»

характерна участь матері в спогадах, вони з теплотою описували спілкування з матір'ю в ранньому віці. Їхні спогади були наповнені позитивним спілкуванням з бабусею і дідусем також. Такі жінки детально описували проведення часу з подругами, а також перший досвід спілкування з хлопчиками (перший поцілунок і закоханість).

Було порівняно частоти зустрічальності подій у спогадах двох груп за допомогою критерію кутового перетворення Фішера. Результати представлено в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Значущі відмінності в частоті зустрічальності подій у спогадах

Діагностичні ознаки	Відмінності груп (критерій Фішера)	Група 1	Група 2
	ϕ 1-2		
Досягнення, перемоги	2,621**	46,2%	71,2%
Хвороба, травма	3,202**	34,6%	9,6%

Примітка: 1)* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

2) Група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);
Група 2 - жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52) .

У спогадах жінок першої групи часто присутній досвід хвороби або травми. Загалом це негативні спогади, про те, як їх лікували, як вони не могли щось робити тривалий час через травму або хворобу. Жінки з другої групи розповідали про свої досягнення і перемоги.

Було порівняно частоти зустрічальності емоційних переживань у спогадах двох груп за допомогою критерію кутового перетворення Фішера.

Результати представлено в таблиці 3.13.

Значущі відмінності у частоті зустрічальності
емоційних переживань у спогадах

Діагностичні ознаки	Відмінності груп (критерій Фішера)	Група 1	Група 2
	ϕ Гр. 1- Гр.2		
Негативні спогади	2,672**	50%	25%
Страх	2,3*	34,6%	15,4%
Образа	2,626**	19,2%	3,8%
Перша любов	2,126*	9,6%	25%
Радість	2,116*	3,8%	15,4%

Примітка: 1)* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

2) Група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);

Група 2 - жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52) .

Наведемо приклади деяких спогадів молодих жінок із симптомокомплексом “емоційного холоду”, які брали участь у дослідженні.

Анна, 21 рік. Спогад 1: “Когда я училась плавать, то чуть не утонула. Меня с сестрой спас мой дядя. Я испытывала огромный страх”; спогад 2: “Когда умер мой дедушка, я понимала, что больше его не увижу и мне было очень обидно, что Бог забрал его.”; спогад 3: “когда мы с моей подругой обиделись на наших родителей и ушли из дома. Я испытывала злость. Я думала, что меня не любят.”

Оксана, 19 років. Спогад 1: “Поездка в первый лагерь, в 6 лет, где была страшная гроза всю ночь, все палатки были мокрые, все деревья были сломаны, к утру многие проснулись в одной палатке, лежа друг на друге.”

Ганна, 19 років: спогад 1: «Я потеряла детскую посуду с красными бабочками, которая стоила много денег и мама меня избила. Запомнила на всю жизнь. Мне было года 4-5. Я плакала до икоты. Но потом мама меня сама жалела и утешала»; спогад 2: «Мама встречалась с каким-то мужчиной,

когда мне было года 4. Он меня не любил и когда-то сказал, что я сегодня не пойду гулять и буду весь день дома, так как я наказана. Мама сказала мне его не слушать, спокойно надела на меня футболку и сказала, что я иду гулять»; спогад 3 : «Я сидела в подготовительной группе детского сада и ждала пока меня заберут. Всех остальных уже забрали, а мама была еще на работе. Поэтому я сидела одна в темной комнате и тихо ждала».

Наталія, 21 рік: спогад 1 : «Я пам'ятаю, як на мене впала шафа, я втратила свідомість, а мій брат дуже сильно злякався, думав, що я померла, плакав. Це мені ще більше дало відчуття, як сильно він мене любить. Мені було приблизно 4-6 років»; спогад 2: «Я пам'ятаю, як я одного разу ледве не спалила дім. У нас дома був ремонт, і в смітнику лежали обірвані шпалери, а я підпалювала газ і сірник кинула в той смітник та не подивилася чи загасила я його чи ні. Це все загорілося, вдома почалась паніка, мама з татом почали набирати у відра води та гасити вогонь. Я розуміла що це була я, але здається, так і не сказала нікому. Років 5-6. »

Долорес, 18 років. Спогад 1: «Мені тісно і дуже жарко. Я плачу і кричу, але ніхто дуже довго не приходить, усе сіре»; спогад 2: «Тато мене вчив писати. Він включав настільну лампу, брав ручку, зошит із шаблоном і мою руку в свою руку. Разом писати було непогано, а коли писала сама – боялась, бо виходило погано. Боялась не виправдати сподівань».

Тіна, 21 рік. Спогад 1: «Не вспомню, было слишком давно. Об этом периоде (раннем до 8 лет) и о моем поведении в этом периоде рассказывали (некоторые воспоминания) мои близкие, сама ничего не вспомню».

Опис спогадів жінок із симптомокомплексом “емоційного холоду” був в основному негативним, вони розповідали про переживання страху або образи, про досвід нерозуміння або відчуття непотрібності. Жінки з групи 2 в основному були сфокусовані на позитивному дитячому досвіді, переживаннях радості перед святом або отриманням подарунка, досвід

першої закоханості. Дуже важливим елементом їх спогадів була радість від перемог і досягнень, і похвала, і гордість батьків у нагороду.

Також необхідно відзначити, що жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» були небагатослівні і стримані у своїх спогадах, у них мало подробиць, емоцій, в основному перерахування фактів і подій. За обсягом займають від половини до однієї сторінки. Спогади жінок другої групи були більш розгорнутими. Жінки емоційно і з подробицями описували події свого дитинства, згадували різноманітні деталі. У їхніх спогадах були не тільки члени сім'ї, а й близькі родичі, хресні батьки, друзі сім'ї. За обсягом їх спогади займають у середньому від однієї до трьох сторінок.

Середній вік спогадів у жінок з симптомокомплексом «емоційного холоду» ~ 6 років, у жінок без симптомокомплексу ~ 4 роки.

Ранні спогади жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» відбивають різноманітні травматичні події дитинства. Поширеними є негативні спогади, насичені переживаннями нехтування, браком уваги до них, відчуттям самотності, страху, образи та хворобливості в дитинстві. На відміну від позитивних спогадів жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду», у яких переважає згадування близьких родичів, друзів, першого кохання, досягнень та переживань радості. Негативні спогади «емоційно холодних» жінок відбивають виразність ранніх травм дитинства.

Після детального аналізу стилей сімейного виховання, сімейних рольових міфів та особливостей спілкування жінок із батьками, для розуміння особливостей прояву симптомокомплексу «емоційного холоду» необхідно розглянути особистісні характеристики, особливості спілкування в контакті жінок обох груп, які буде наведено у наступному розділі.

3.4 Особливості структури особистості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду»

Дослідження по вивченню симптомокомплексу «емоційного холоду», які були виконані раніше під керівництвом О. С. Кочаряна [4, 6, 60] розглядають емоційний, мотиваційний, поведінковий та когнітивний рівні симптомокомплексу, його структурну організацію, особливості функціонування та вказують на витoki розвитку симптомокомплексу, що бере свій початок у дитинстві молодої жінки.

Існуючі особистісні характеристики, які сприяють формуванню симптомокомплексу «емоційного холоду», будуть розглядатися далі. Головним завданням цього етапу роботи стало вивчення особливостей особистості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

Було здійснено перевірку значущості відмінностей за основними шкалами методики «Опитувальник Грігера» між групами. Математико-статистична перевірка здійснювалася за допомогою непараметричного U-критерію Манна-Уїтні. Отримані результати представлено в таблиці 3.14:

Таблиця 3.14

Основні характеристики особистості

Шкали Грігера	Відмінності груп U	Група 1	Група 2
Підпорядкованість владі та порядку, культ авторитету (Aa)	912*	1235	845
Анальний садизм (As)	889*	822	1258
Активність дружба та соціальна (SA)	911*	844	1236

Примітки: 1) *позначено значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$;

2) Група 1 – жінки із симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);

Група 2 - жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52) .

Для жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» характерна підпорядкованість владі й порядку, культ авторитету. Ця змінна виражається в абсолютній повазі до власних батьків, підпорядкуванні владі, любов до порядку, симетрії, у строгому моральному обличчя щодо добра і зла.

Для жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду» з групи 2 характерний так званий «Анальний садизм» (As), тобто особлива увага до сильної влади, підкреслення власного авторитету, вимог порядку і законності, вимога до підпорядкування, притримування безоглядної дисципліни. Також відмінність між групами виражається в специфічному прояві такої характеристики, як «активність дружня і громадська (SA)». Ця активність виражається, згідно Грігером, у пошуку і встановленні дружніх контактів і громадської активності. Такі жінки люблять зустрічатися з друзями, приймати гостей, спілкуватися з багатьма людьми, різними способами проявляти соціальну активність, у них велике коло спілкування та багато знайомих.

Наступним кроком дослідження став аналіз психодинамічних аспектів особистості жінок. Із цією метою було проведено факторизацію (ротація методом Varimax) простору ознак, представлених в опитувальнику Грігера [171] на матеріалі загальної вибірки (156 жінок). Виявлені особливості психодинамічних аспектів наведено в таблиці 3.15:

Психодинамічні особливості особистості жінок

Фактор 1 «Фалічна фіксація»	Фактор 2 «Оральна фіксація»	Фактор 3 «Анальна фіксація»
Pi (дослідницька потреба) (0,836)	SA (товариськість) (0,773)	Ac (консерватизм) (0,770)
P (цікавість до об'єктів з фалічною символікою) (0,819)	Pe (відкритість) (0,757)	Ad (потреба порядку) (0,696)
Ph (пасивний комплекс Ікара) (0,773)	C (цікавість до дітей) (0,747)	H (конформізм) (0,686)
Pf (інші прояви комплексу Ікара) (0,760)	F (фемінінність) (0,659)	Ai (косність) (0,655)
Pa (активний комплекс Ікара) (0,748)	OD (оральна залежність) (0,647)	As (анальний садизм) (0,630)
Tj (потреба в приємних тактильних уявах) (0,638)		Aa (підпорядкування владі та порядку) (0,581)
M (маскулінність) (0,612)		
Cj (потреба творчості) (0,558)		
Вага фактора 29%	Вага фактора 18%	Вага фактора 13%

Примітка: в таблицю винесено тільки значущі навантаження від 0,4

Як випливає з наведених даних, факторна структура психодинамічних особливостей представлена 3 факторами, сумарна дисперсія яких становить 50%. Розглянемо фактори, що були виділені, докладніше:

Перший фактор “Фалічна фіксація” описує 26 % дисперсії, до нього увійшли показники активної особистості, яка досліджує довколишній світ світ, займається пошуком себе та свого місця у світі, через це деякий прояв

маскулінності та цікавість до об'єктів із фалічною символікою, що може вказувати на суперництво з чоловіками. «Фалічна фіксація» описує активну особистість, яка досліджує довколишній світ, займається пошуком себе та свого місця у світі, через це деякий прояв маскулінності може вказувати на суперництво з чоловіками; цей психосексуальний період перетинається з психосоціальним періодом розвитку Ініціативність/Почуття провини за Е. Еріксоном.

Другий фактор “Оральна фіксація” описує 14 % дисперсії, та до нього увійшли характеристики справжньої жінки, яка прийняла себе як жінку та майбутню матір, така жінка знаходиться в пошуку партнера або вже знайшла супутника для створення родини. Вона жіночна, їй подобається проводити час з друзями, спілкуватися та демонструвати свою жіночність. «Оральна фіксація» описує характеристики жінки, пов'язані з дружелюбністю, відкритістю, інтересом до дітей, можливістю встановлювати теплі стосунки з людьми; цей період психосексуального розвитку перетинається з періодом психосоціального розвитку Довіра/Недовіра за Е. Еріксоном.

Третій фактор “Анальна фіксація” описує 10% дисперсії. До нього увійшли показники особистості, яка дуже стримана, самоконтроль для неї вкрай важливий як і слідкування правилам. Вона схильна наслідувати інших, а не створювати свій особистий шлях, здатна підкорятися владі. У таких особистостей не виникає бажання зробити щось інакше, вони готові продовжувати те, що вже робили тим самим способом. Тобто, вони не проявляють ніякої ініціативи. «Анальна фіксація» описує стриману жінку, яка виявляє консерватизм, косність, чітко виконує правила, дотримується порядку тощо. Цей період психосексуального розвитку збігається з психосоціальним періодом розвитку Автономія/Сором за Е. Еріксоном.

Для подальшого аналізу відмінностей між дослідницькими вибірками виокремлені фактори були збережені як змінні та проаналізовані відмінності

між групами за цими змінними за допомогою t-критерію Стьюдента. Отримані відмінності наведені в таблиці 3.16

Таблиця 3.16

Відмінності у психодинамічних аспектах особистості

Фактори	Середнє значення (1 група)	Середнє значення (2 група)	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості, p (df=102)
Фалічна фіксація	-0,262	0,111	t=1,34	≥0,583
Оральна фіксація	-0,383	0,227	t = 2.725	<0,008
Анальна фіксація	0,268	-0,101	t=0,98	≥0,132

Примітка: група 1 – жінки із симптомокомплексом «емоційного холоду» (n= 52)
група 2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52)

За отриманими результатами виявлено значущі відмінності по другому фактору «Оральна фіксація», який значно вищий в групі жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» зрівняно з групою жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду». Це може вказувати на ранню дитячу травму отруману жінками із симптомокомплексом “емоційного холоду” внаслідок залучання дитини в конфлікт між батьками.

Розглянемо порівняння структурних компонентів особистості жінок обох груп. Математико-статистична перевірка здійснювалася за допомогою непараметричного U-критерію Манна-Уїтні. Результати наведено в таблиці 3.17:

Таблиця 3.17

Структурні компоненти особистості жінок

Показники 5 факторного опитувальника	Відмінності груп		
	U	Група 1	Група 2
Емоціональна нестійкість	1043*	1235	844
Напруженість	1003*	1204	876

Самокритика	894*	1253	837
Екстраверсія	855	788	1292
Домінування	842*	770	1309
Товариськість	1013*	886,5	1193,5
Пошук нових вражень	936*	869	1211
Прояв почуття провини	884*	817	1263

Примітки: 1) *позначено значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$;

2) 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);

2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52).

Аналіз результатів порівняння двох груп дозволив встановити особистісні особливості жінок з кожної дослідницької групи. Розглянемо їх нижче.

У ході дослідження структури особистості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» з використанням п'ятифакторного особистісного опитувальника МакКрає-Коста було визначено емоційну нестійкість у групі 1 порівняно з жінками другої групи. Це виражається в нездатності контролювати свої емоції і пристрасті, у відсутності почуття відповідальності, ухилення від реальності, у вередливості. Також жінки з емоційною нестійкістю характеризуються заниженою самооцінкою, відчуттям безпорадності, нездатності впоратися з життєвими труднощами, їх поведінка ситуативна. Цей опис збігається з описом полюсу «псевдоемоційності», коли зовні звичайна жінка, а внутрішньо емоційно холодна. Більш детальний аналіз результатів дозволив виокремити значущі відмінності за параметрами напруженість і самокритика, що ще раз підтверджує схильність таких жінок підтримувати лише зовнішні атрибути почуттів без вкладеного в них змісту. Ці особливості характеру виступають захисними механізмами, що не допускають навіть можливості зачіпити їхні глибокі почуття і переживання.

Для жінок групи 2 порівняно з жінками з першої групи характерна виражена екстравертивна спрямованість, це проявляється в таких показниках як домінування, товариськість, пошук нових вражень, прояв почуття провини. Зазначені вище характеристики дозволяють відзначити позитивні риси особистості жінок цієї групи, які дають можливість встановлювати близькі партнерські стосунки за рахунок якостей спрямованих на оточення – товариськість, пошук нових вражень, а найважливіше – вміння визнавати свою провину. Як зазначає Д. Віннікот, здатність бути близькими в стосунках базується не тільки на взаємній симпатії, а й на усвідомленні власної провини [17].

Було проведено факторизацію (ротація методом Varimax) простору ознак, представлених у розширених шкалах П'ятифакторного особистісного опитувальника МакКрас-Коста[96] на матеріалі загальної вибірки (156 жінок). Виявлені особливості структури особистості наведено в таблиці 3.18:

Таблиця 3.18

Особистісні характеристики особистості жінок

Фактор 1 «Друг»	Фактор 2 «Мати»	Фактор 3 «Жінка»
Теплота (0,822)	Почуття провини (0,774)	Артистичність (0,802)
Розуміння (0,786)	Прихильність (0,638)	Чуттєвість (0,727)
Повага до інших (0,751)	Домінування (0,550)	Імпульсивність (0,677)
Співпраця (0,728)	Товариськість (0,513)	Пластичність (0,568)
Довірливість (0,587)	Довірливість (0,421)	
Товариськість (0,484)	Самокритика (-0,540)	
Цікавість (0,414)		
Вага фактора 30%	Вага фактора 22%	Вага фактора 15%

Примітка: в таблицю винесено тільки значущі навантаження від 0,4

Як впливає з наведених даних, факторна структура особистісних характеристик жінок представлена 3 факторами, сумарна дисперсія яких становить 67%. Розглянемо виділені фактори більш детально.

Перший фактор «Друг» описує 30% дисперсії; до нього увійшли характеристики просоціальної особистості, яка схильна до альтруїзму, цікавиться новим. Така особистість уміє товарищувати, але їй не вистачає жіночих рис, завдяки яким у ній можна побачити не тільки подругу, але й партнера для стосунків. «Друг» описує розуміння, тепло, повагу до інших, співпрацю, довірливість, товариськість тощо.

Другий фактор «Мати» описує 22% дисперсії. Цей фактор відображає когнітивно зрілу особистість, тобто схильну до критики. Така особистість, з одного боку, уміє піклуватися про інших, а з іншого – при цьому все контролює. Вона емоційно регулює стосунки. Їй притаманне відчуття провини як регулятор поведінки, пов'язаний із довірою, а також співзалежна поведінка. «Мати» описує домінування, розуміння, прихильність, товариськість, почуття провини тощо.

До третього фактора «Жінка», який описує 15 % дисперсії, увійшли характеристики жіночної та занадто чуттєвої особистості, яка схильна до деякої істероїдності, демонстративності. «Жінка» описує чуттєвість, артистичність, пластичність.

Для подальшого аналізу відмінностей між дослідницькими вибірками виокремлені фактори особистісних особливостей були збережені як змінні і далі було проведено аналіз відмінностей між групами за цими змінними за допомогою t-критерію Стьюдента.

Були виявлено значущі відмінності, які наведено в таблиці 3.19 (жирним виділено достовірні відмінності):

Відмінності в структурі особистісних характеристик жінок

Фактори	Середнє значення (1 група)	Середнє значення (2 група)	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості, p (df=102)
Друг	-0,837	0,048	-0,521	$\geq 0,604$
Мати	-0,497	0,401	-3,990	$< 0,001$
Жінка	-0,170	0,105	-1,042	$\geq 0,301$

Примітка: група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n= 52)
група 2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52)

Так, виходячи із наведених даних, значущі відмінності стосовно Фактора 2 «Мати» належать до групи 2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду», що підтверджує когнітивну зрілість цих жінок. Між групами «емоційно холодних» і «емоційно теплих» жінок спостерігаються достовірні відмінності у виразності фактора 2 – «Мати»: у жінок з симптомокомплексом «емоційного холоду» його роль менше виражена ($t = -3,990$; $p < 0,01$; $df=102$). Отже, сфери реалізації «емоційно холодних» жінок звужуються – послаблюється або зовсім випадає функціонал «Мати», який налаштовує на близькість, тепло, відповідальність, здатність до контейнування негативних переживань партнера, обережне ставлення до нього тощо

3.5 Особливості сприйняття чоловіків жінками із симптомокомплексом «емоційного холоду»

Для того щоб визначити особливості емоційної сфери жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» (група 1 і 2), використовувалася шкала диференційованих емоцій К. Ізарда. Досліджуваним було запропоновано оцінити ступінь виразності кожної емоції у спілкуванні з

партнером-чоловіком за останні 3 роки. Таким чином, досліджувалися стійкі емоційні особливості в міжособистісних стосунках із партнерами. Отримані результати представлено в таблиці 3.20:

Таблиця 3.20

Відмінності у виразності базових емоційних рис

Емоція	Група 1	Група 2	Рівень значущості
Інтерес	94,2%	86,5%	$\varphi=1,36$
Радість	86,5%	94,2%	$\varphi=1,36$
Здивування	75%	75%	-
Горе	13,5%	15,4%	$\varphi=0,28$
Гнів	44,2%	28,8%	$\varphi=1,64^*$
Відраза	21,2%	3,8%	$\varphi=2,88^{**}$
Презирство	55,8%	30,8%	$\varphi=2,61^{**}$
Страх	15,4%	5,8%	$\varphi=1,64^*$
Сором	38,5%	19,2%	$\varphi=2,2^*$
Вина	25%	28,8%	$\varphi=0,44$

Примітка: 1)* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

2) Група 1 – жінки з симптомокомплексом «емоційного холоду» (n=52);

Група 2 – жінки без симптомокомплексу «емоційного холоду» (n=52) .

Жінки обох груп часто відчують емоцію радості в контакті з чоловіками-партнерами. Емоція радості, як зазначає Андре Конт-Спонвіль «це щось на зразок зупиненої миті задоволеності для будь-якої істоти, коли вона перебуває в злагоді зі світом і з собою» [56, С. 472]. Так само радість є

елементом щастя, «мінімальним за часом і максимальним за інтенсивністю». На думку S. Blackburn [154, p. 159], «найпростіша доктрина щастя досить прямолінійна і полягає в заповіданні задоволення, у тому, що особа лише шукає або бажає знайти своє власне щастя і те, що щастя є єдиним можливим або бажаним завершенням будь-якої дії». Отже, радість, як і щастя, посідає особливе місце в міжособистісних стосунках. Зниження частоти переживання радості в жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» говорить про те, що такі жінки рідше відчують радість у спілкуванні з чоловіками порівнянно із жінками без симптомокомплексу «емоційного холоду».

Для жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» в стосунках із чоловіками характерне переживання презирства. Можливо, ці переживання взаємопов'язані з досвідом невдалих взаємин, і отже всі подальші стосунки сприймаються через призму минулих розчарувань. Далі слід виділити переживання відрази по відношенню до чоловіків-партнерів.

На думку Р. Плутчика, емоції є базовими прототипами адаптивної поведінки: так, печаль/горе пов'язані зі втратою значимого індивіда, а відраза – з реакцією відторгнення.

Відраза, за визначенням А. Конта-Спонвіля, – це «тимчасова нездатність насолоджуватися і навіть відчувати бажання, яка іноді доходить до антипатії» [56, С. 472], що якраз характерно для жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», у яких знижено відчуття радості в контакті з чоловіками.

У теорії диференціальних емоцій К. Ізарда в переживання депресії включаються емоції: «печаль (ключова емоція), гнів, відраза, презирство, страх, вина і збентеження» [47]. Такий опис дозволяє говорити про можливе формування зниженого настрою в жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду». За допомогою критерію Манна-Уїтні було виділено значущі відмінності між групами 1 і 2; у жінок із симптомокомплексом

«емоційного холоду» значимо частіше проявляється емоція «презирство» ($U = 1004$ $p < 0,05$).

Суть емоції сорому, характерна для жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» у стосунках з протилежною статтю, добре передана словами Ж.П. Сартра «Мені соромно за себе перед іншим» [114, С. 295].

Сором за Блекберном [154, С. 157] визначається як почуття дискомфорту від неправильного вчинку, що заслуговує на негативне ставлення, а також презирство або нехтування інших. Соціальна функція даної емоції полягає в тому, що коли людина відчуває сором, вона засвоює цінності, які ведуть до захоплення або відторгнення.

Виходячи з вищесказаного, слід зазначити, що контакти з партнерами-чоловіками в жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» характеризуються зниженою частотою відчуття радості і підвищеними почуттями горя, відрази і сорому, що саме і є основою неможливості встановлення тривалих і близьких інтимних відносин. І такі ж почуття жінки групи 1 відчувають у взаєминах у сім'ї по відношенню до батька або до себе.

Описана факторна структура емоційних взаємин із протилежною статтю дозволяє припустити, що навіть відсутність симптомокомплексу «емоційного холоду» не гарантує безпроблемних стосунків із протилежною статтю. Варто відзначити, що партнер є у 61,5% жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду» і тільки у 40,4% жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», що є значущою відмінністю за кутовим критерієм Фішера ($U_p = 2,167$, $p < 0,05$).

Висновки до розділу 3

1) До типів виховання жінок із симптомокомплексом “емоційного холоду” належать «порушення границь дитини», яка описує порушений стиль виховання, що сприяє розвитку інфантильних якостей в особистості жінки, роблячи її не здатною самостійно приймати рішення та дорослішати, «втягнення дитини в конфлікт» відображає порушений стиль виховання, при якому батьки завжди за рахунок доньки з'ясовують стосунки між собою; «батьківські страхи та невпевненість», яке описує ще один порушений стиль виховання, коли одночасно існують такі показники дисфункціональної родини як страх втратити контроль над донькою та її емоційне відкидання. Структура батьківської сім'ї жінки із симптомокомплексом “емоційного холоду” відображає дефіцитарність та виконує роль захисного механізму для подолання цієї дефіцитарності. Динамічна тенденція розвитку особистості молодої жінки із симптомокомплексом “емоційного холоду” не реалізується, тому що фіксується на минулих стосунках із батьківською сім'єю.

2. Психосемантична структура стосунків у сім'ях жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» представлена чотирма факторами: “хороший батько”, “я хороша”, “холодна мати”, “злиття”. Всі чотири фактори описують залежні стосунки між батьками і донькою, в яких донька не пройшла відриву від матері, від батька, від обох батьків, та відкидається матір'ю. З іншого боку було описано психосемантичну структуру сім'ї жінок без симптомокомплексу “емоційного холоду”, в ній три фактори: 1) “цілісність”, який описує гармонійну структуру родини; 2) “злиття з мамою” які описують стосунки злиття; 3) “я погана”, в якому було описано сепараційний зв'язок з родиною, та навіть використано негативні почуття стосовно батьків, що вказує на більш зрілу та дорослу позицію доньки в родині.

3. Виокремлено наступні відмінності щодо уявлень про ідеальну і реальну родину жінок обох груп. Бажання побудувати свою сім'ю і мати дітей висловила однакова кількість жінок обох груп. Що стосується бажання зблизити наявних членів сім'ї або щось поміняти в реальній батьківській сім'ї частіше виникало у жінок з симптомокомплексом "емоційного холоду". Це також проявлялося у вигляді бажання додати члена сім'ї (повернути або знайти нового) це міг бути батько, який пішов від матері або брат, який виріс і покинув сім'ю. Також була проаналізована частота зустрічальності бажання залишити все як є, воно знайшло своє відображення на малюнках більшості жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду» на відміну від жінок з симптомокомплексом «емоційного холоду». Що свідчить про незадоволення існуючим станом речей в батьківській родині у жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду».

Ранні спогади жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» наповнені відчуттям самотності, страху, образи та переживаннями хвороби, у ранніх спогадах цими жінками нехтували, приділяли замало уваги. Вони були стримані в описі своїх спогадів, які виглядали як перерахування фактів чи подій. На відміну від жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду», які детально описували свої ранні спогади, з великою кількістю подробиць про їх успіхи та досягнення.

4. Структура особистості жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» була описана трьома структурами особистісних особливостей: «Фалічна фіксація», що описує активну особистість, яка досліджує оточуючий світ, займається пошуком себе та свого місця в світі, через це деякий прояв маскулінності, що може вказувати на суперництво з чоловіками; «Оральна фіксація» наповнена характеристиками мати, яка знаходиться у пошуку партнера або вже знайшла супутника для створення родини, тобто характер жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду» виявляється ще на ранніх етапах сімейної соціалізації (фіксується на

першому році життя) з прийняттям ролі матері, входженням в роль матері, через оральну фіксацію та позитивний образ матері і готовність створювати сім'ю; «Анальна фіксація» описує стриману жінку, самоконтроль та слідкування правилам для неї дуже важливе. Вона схильна слідкувати за іншими, а не створювати свій особистий шлях, здатна підкорятися владі. Психодинамічні особливості доповнюються характерологічними – «Друг» описує просоціальну особистість, яка схильна до альтруїзму, цікавиться новим; «Мати», що відображає когнітивно зрілу особистість, тобто схильну до критики. Така особистість з одного боку вміє піклуватися про інших, але при цьому усе контролює. Вона емоційно регулює стосунки. Їй притаманно відчуття провини, як регулятор поведінки пов'язаний з довірою, а також співзалежна поведінка; «Жінка», який описує характеристики жіночної та занадто чуттєвої особистості, яка схильна до деякої істероїдності, демонстративності.

5. Емоційне конотування стосунків із чоловіками у жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» наповнене негативними почуттями, а саме відчуттям відрази, гніву, презирства тобто почуттями які належать до тріади ворожості, а також та підвищенні відчуття провини. Причиною такого ставлення можуть бути не пройдений відрив від батьків, тобто всі потенційні партнеру порівнюються з батьком, якому програють та викликають негативні емоції.

РОЗДІЛ 4. ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЇ НАСЛІДКІВ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ІЗ СИМПТОМОКОМПЛЕКСОМ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ»

В ході роботи була розроблена програма психокорекції симптомокомплексу «емоційного холоду» у молодих жінок. Ця програма базується на врахуванні особливостей взаємин жінок, та спрямована на корекцію симптомокомплексу «емоційного холоду».

4.1 Механізми й методи психокорекційної дії

Для вирішення психокорекційних завдань, які було позначено як механізми психокорекційної дії, пропонуються такі методи (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Механізми і методи психокорекційної дії

Методи Механізми	Клієнт- центрований підхід	Архетипова психологія	Гештальт- терапія
Емоційний	+	+	
Когнітивно- поведінковий	+		+

4.1.1 Механізми психокорекційної дії

Ця психокорекційна програма характеризується поєднанням емоційного, поведінкового й когнітивного механізмів. Учасники проявляють активність і беруть на себе відповідальність за все, що відбувається під час заняття. Також групи орієнтовані на формування міжособистісних стосунків і вивчення процесів, що відбуваються в малих групах. Головна мета цих механізмів – відкритість у взаєминах з іншими.

Емоційний механізм надає можливість працювати з емоційним досвідом минулого – почуттями і стосунками, характерними для батьківської сім'ї жінок. Учасники групи можуть вступати у стосунки, займати позиції, схожі з тими, які були у них в батьківській сім'ї: їхні взаємини з іншими учасниками групи певною мірою повторюють або відтворюють стосунки з батьками, з іншими членами сім'ї та вказують на проблеми, які існують у стосунках у дорослому житті, у яких проявляється симптомокомплекс «емоційного холоду». Емоційне переживання також пов'язане з переживанням свого минулого й поточного (актуального) групового досвіду. Обговорення різних емоційних ситуацій, які були в молодих жінок раніше в житті, дозволяє в особливих психотерапевтичних умовах розібрати ці переживання, проаналізувати й переробити їх, а також виробити адекватні форми емоційного реагування. Емоційне переживання пов'язане з проєкціями на групову ситуацію емоційного досвіду, отриманого в батьківській сім'ї, дозволяє учасникам значною мірою переробити й вирішити емоційні проблеми, що йдуть коренями в дитинство [103, 104].

Когнітивний механізм працює на зворотному зв'язку від членів групи, показуючи людині її проблеми, конфлікти, настанови, стосунки, емоційні й поведінкові стереотипи. У групі, при наявності зворотного зв'язку, кожен з учасників отримує інформацію про те, які реакції в оточення викликає його поведінка, як вона діє на інших, як його сприймають інші, як вони реагують на його поведінку, як розуміють і інтерпретують її, які, на думку інших, цілі й мотиви його поведінки, наскільки його актуальна поведінка сприяє досягненню цих цілей, у яких випадках його інтерпретація емоційного змісту міжособистісної ситуації виявляється неадекватною і спричиняє собою таку ж неадекватну реакцію оточення, які емоційні й поведінкові стереотипи для нього характерні, який зв'язок бачать інші між його минулим і актуальним досвідом і поведінкою і т.д. Реакція самої жінки на

інформацію, що міститься в зворотному зв'язку, також становить інтерес як для інших учасників групи, так і для неї самої, дозволяючи їй побачити значні аспекти власної особистості і свої реакції на неузгодження образу Я зі сприйняттям оточення. Перероблення й інтеграція змісту зворотного зв'язку в процесі групової роботи забезпечує корекцію неадекватних особистісних утворень і сприяє формуванню більш цілісного й адекватного образу Я, уявлення про себе й саморозуміння в цілому. [103]

Поведінковий механізм працює з двох боків, з одного боку, група – це модель поведінки і сприйняття, у яких проявляються типові поведінкові й перцептивні стереотипи. Така наочність дозволяє дослідити власну поведінку з властивими їй конструктивними й неконструктивними елементами. З іншого боку, навчання здійснюється з метою досягнення жінками усвідомлення й осмислення своєї проблемної ситуації безпосередньо. [104]

4.1.2 Методи психокорекційної дії

До методів, які було використано у психокорекційній програмі жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду», було віднесено: клієнт-центрований підхід; когнітивно-поведінковий підхід; методи архетипічної психології та методи гештальт-терапії.

Клієнт-центрований підхід

Клієнт-центрована психотерапія Карла Роджерса дозволяє опрацювати всі особливості прояву симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок. Саме К. Роджерс у своїх роботах використовує термін «фасадні почуття»[196], які замінюють людині реальні переживання і справжні контакти з іншими людьми найбільш та чітко відображають основні особливості симптомокомплексу «емоційного холоду».

Н. М. Терещенко [104, 126] розглядає клієнт-центрований підхід для корекції симптомокомплексу «емоційного холоду» та відзначає, що порушення спілкування з іншими проявляються внаслідок недоліків внутрішньоособистісної комунікації. Тобто, психокорекційну роботу із наслідками сімейної соціалізації в жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» необхідно спрямувати як на внутрішнє прийняття себе, своїх почуттів, підвищення самооцінки, вміння розпізнавати свої справжні потреби, так і на зміну установок щодо оточення, вміння встановлювати контакт і підтримувати його.

У психокорекційній роботі із симптомокомплексом “емоційного холоду” в жінок будуть використані методи допоміжної поведінки, описані в теорії клієнт-центрованої психотерапії К. Роджерса [50, 109, 110, 196], а саме:

- 1) Транспарантність психотерапевтичних стосунків (щирість, достовірність, прозорість взаємин у системі «терапевт-клієнт»).
- 2) Безумовне позитивне прийняття клієнта психотерапевтом.
- 3) Емпатичне розуміння.

Когнітивно-поведінковий підхід

Метою цього підходу стало виділення неефективних і апробація нових видів поведінки в безпечному оточенні. виправлення неадекватної поведінки дозволяє відучити жінку неефективно реагувати і перенавчити, виробити більш адаптивні реакції. Типова методика тренінгу – репетиція поведінки. Учасникам демонструється успішна модель поведінки, а потім вони намагаються її опанувати. Успішні дії учасників позитивно підкріплюються реакцією та конфронтацією групи або ведучого, а неуспішні – отримують негативне підкріплення. Когнітивний напрям дозволяє показати людині, що вона має здатність мислити й поводитися раціонально. Емоційне порушення як наслідок сімейної соціалізації є одним із проявів ірраціонального мислення та може бути вилікуване шляхом зміни

мислення і, як наслідок, емоцій і поведінки людини, щоб вони стали більш логічними й раціональними. Процес психокорекції полягає в навчанні жінки мислити раціонально та оцінювати свою поведінку. Жінки в тренінговій групі та ведучий тренінгу розробляють угоду про те, над якою проблемою їм належить працювати. Саме вирішення проблем жінок, а не змінення особистісних характеристик або недоліків є метою когнітивних терапевтичних дій при проведенні психокорекції наслідків сімейної соціалізації жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду». У підґрунті когнітивного напрямку полягає припущення, що позитивно або негативно забарвлені думки чинять серйозний вплив на розвиток емоційних і поведінкових розладів, а також припущення, що зміна характеру мислення може сприяти подоланню цих розладів.

4.2 Методи архетипічної психології (Психокорекція симптомокомплексу «емоційного холоду» в контексті архетипічної психології)

На основі аналізу жіночих архетипів було виявлено феноменологію симптомокомплексу «емоційного холоду» в міжособистісних стосунках, яка дозволить за допомогою прикладів з консультативної практики продемонструвати учасникам тренінгу різні прояви симптомокомплексу «емоціонального холоду». В наведених прикладах брали участь жінки, які не увійшли в дослідницьку вибірку, тому їх вік значно перевищує вік жінок із дослідницької вибірки.

Аналіз психологічної літератури, а також емпіричні спостереження в ході консультативної практики дозволяють припустити наявність гендерних особливостей у феноменології СЕК, а також соціальної терпимості до прояву тих чи інших феноменів у жінок.

Одним із психологічних аспектів розгляду симптомокомплексу «емоційного холоду» є архетипічна психологія, у якій описуються жіночі архетипи, що дозволяють встановити гендерні особливості «емоційного холоду» в міжособистісних стосунках, на підставі чого визначити типологію проявів цього симптомокомплексу в жінок.

Феномени полюсу «холод» можуть бути розглянуті в контексті прояву архетипів непорочних богинь Артеміді, Афіни і Гестії. На думку Джин Шиноди Болен [8] відмінною рисою цих богинь є поглинання відстоюванням власної незалежності і самодостатності, яке «відрізає» їх від власної емоційної і інстинктивного життя. Фактично ні власні глибокі емоційні переживання, ні емоційність у стосунках з іншими не доступні жінкам, які мають ці архетипи. У контексті симптомокомплексу «емоційного холоду» ці богині є «незайнятими», перш за все, у плані емоційної прихильності, досвід якої у них відсутній.

У сучасному варіанті це жінки-кар'єристки, сконцентровані на будь-якій формі діяльності. Ця діяльність може бути пов'язана як із певною професією, так і з іншими формами соціальної реалізації (феномени «світського життя», «духовних практик», «відстоювання прав і свобод», «ведення ідеального сімейного господарства», тощо). Варіанти прояву полюса «холод» можуть бути описані таким чином:

1) Суперництво і відособленість, архетип Артеміді. Жінка, яка реалізує у своїй поведінці архетип Артеміді, займається своєю соціальною реалізацією, при цьому її мета не досягнення якихось кар'єрних висот, а саме процес реалізації, пошуку себе, допомоги іншим. Захоплена своєю діяльністю вона залишається вразливою до близьких партнерських взаємин, а стосунки з чоловіками – «братські». При цьому однією з характерних рис цих взаємин є суперництво. Така жінка може дружити або змагатися з чоловіками. Прояв у чоловіка слабини, за яку найчастіше може бути

розцінена теплота і емоційність стосунків, призводить до того, що жінка-Артеміда знецінює його.

Приклад із консультативної практики. Лілія, 24 роки, у 17 років самостійно переїхала в інше місто і вступила до ВНЗ. Паралельно з навчанням працювала в одній з молодіжних політичних партій, ідеологію якої розділяла і всіляко пропагувала та підтримувала. У якийсь момент розчарувалася в партії й керівництві і, не досягнувши якихось кар'єрних просувань, покинула роботу. Надалі поміняла декілька місць роботи, у яких усе розгорталося за одним сценарієм – захопленість – самовіддача – розчарування – завершення. При цьому стосунки з молодими людьми не складаються. У її житті є чоловіки, із якими вона має спільні інтереси, зустрічається, був досвід спільного проживання. Однак коли стосунки стають «занадто» близькими, Лілія розриває їх. Із подругами взаємини дещо відсторонені, в основному їх пов'язують спільні інтереси і спільна діяльність. На консультацію Лілія прийшла зі скаргами на знижений настрій, неможливість налагодити стосунки з чоловіками.

2) Суперництво і маніпуляція, архетип Афін. Життєва мета жінки з переважним архетипом Афін, досягнення кар'єрних висот і володіння владою. Вона зосереджена тільки на тому, що хвилює саме її, а не оточення. Їй подобається товариство чоловіків, серед них вона відчуває себе на рівних, при цьому не відчуваючи емоційної близькості з ними. У чоловіках вона бачить друзів або покровителів. Її може привабити тільки перспективний чоловік або той, хто вже досягнув високого роложення в суспільстві. Жінка-Афіна ідентифікує себе з чоловіками, коли вони успішні, тому в її колі немає невдач. Шлюби з такими жінками являють собою союз партнерів, які разом йдуть до поставленої мети. Жінки-Афіни практичні, упевнені в собі і домагаються влади будь-яким шляхом, у їхньому житті є тільки робота і кар'єра. Архетип Афін обмежує для жінки почуття і переживання, у її житті немає місця емоціям.

Приклад із консультативної практики. Марія, 48 років, власниця і керівник юридичної фірми. 5 років тому вступила в другий шлюб, чоловік директор великого підприємства. У міжособистісному контакті Марія стримана, іронічна, холодна. Стосунками з чоловіком вона задоволена, вважає його великою дитиною, про яку треба піклуватися. Свою турботу висловлює підтримкою в його кар'єрній реалізації. Підкреслює, що після їхнього шлюбу справи у чоловіка пішли вгору і в цьому є велика її заслуга. Звернулася із психосоматичними скаргами.

3) Ізоляція/уникнення, архетип Гестії. Скромна, ненав'язлива жінка, яка насолоджується самотністю. Їй добре на самоті. Жінка-Гестія не прагне до влади і не жадає визнання, являє собою жіночу сутність, далеку від мирських турбот, перебуває в гармонії сама з собою і з багатим внутрішнім світом. Така жінка може стати гарною дружиною, але внутрішньо вона все одно залишиться самотійною і незалежною. У своєму житті така жінка хотіла б піти від чоловіків, зайнятися своїм внутрішнім світом, але чоловіки самі її знаходять, якщо їм потрібна жінка, яка була б справжньою господинею в домі й берегинею домашнього вогнища.

Приклад із консультативної практики. Олена, 51 рік, 27 років у шлюбі, два дорослих сини. Чоловік – моряк, довгий час не буває вдома (від півроку до півтора років), приїжджає на кілька місяців і знову йде в море. У Олени невеликий бізнес, займається будинком, раніше багато сил витрачала на виховання та догляд за дітьми. Сімейне життя в цілому влаштовувало. Нещодавно Олена дізналася, що в одному з портових міст у чоловіка є інша жінка, із якою він підтримує постійні взаємини. Після з'ясування стосунків чоловік заявив, що хоче залишитися з Оленою. Зараз вона спантеличена тим, що не може вирішити відновлювати їй взаємини з чоловіком чи ні. Прийняття рішення ускладнює той факт, що чоловік іде на пенсію і весь час буде жити вдома.

Феномени полюса «псевдоемоційність» представлені архетипами Гери, Деметри і Персефони, які так і називаються «вразливі богині» [болен]. Жінки, які реалізують архетипи залежних богинь, можуть мати тривалі партнерські стосунки, при цьому відчувати їх як болісні та незадовільні. Це варіанти міжособистісної залежності, пов'язаної з маніпуляціями, почуттями страху, сорому і провини. Зовні такі взаємини можуть здаватися близькими і емоційними, тоді як насправді ці стосунки є втечею від самотності і невпевненості в собі, а також не відповідають рівню психологічної інтимності у стосунках.

У сучасному світі архетипи залежних богинь представлені широко. За даними Б. і Дж. Уайнхолд [129] до міжособистісної залежності схильні більше ніж 90% населення. Нижче представлені варіанти прояву полюса «псевдоемоційність»:

1) Залежність і мстивість, архетип Гери. Жінка, якою керує архетип Гери, зайнята пошуком партнера і до вступу в шлюб відчуває себе неповноцінною. Заміжжя для неї – головне досягнення в житті. Виходячи заміж, така жінка здійснює внутрішню потребу бути дружиною. У шлюбі вона буде відданою і вірною, але емоційно залежною від чоловіка. Чоловік для жінки-Гери є центром життя. Залежно від якості шлюбу і вірності чоловіка, жінка-Гера або задоволена, або мстива і нещасна дружина, або все ще в пошуку чоловіка. Якщо жінка-Гера перебуває в невдалому шлюбі, вона вважає своїм обов'язком боротися, щоб стати вільною від болісного бажання мстити за свій невдалий шлюб суперницям.

Приклад з консультативної практики. Христина, 29 років. Вийшла заміж після наполегливих залицянь майбутнього чоловіка, якого не любила. Дівчину привертав статус заміжньої жінки, із задоволенням планувала весілля. Через кілька місяців подружнього життя приревнувала чоловіка, якого запідозрила в зраді. Із цього часу, на її думку, зрозуміла, що любить чоловіка, почала відчувати до нього сильне сексуальне бажання. У

побутових питаннях контролює чоловіка. Постійно підозрює його в зрадах, улаштовує сцени ревнощів. Має двох дітей, взаємини з якими дистанційні. Подружжя звернулося за сімейної консультацією з приводу зростання напруги у взаєминах.

2) Депресивна залежність, архетип Деметри. Потреба жінки-Деметри – виростити дітей і допомагати іншим. Чоловік такій жінці необхідний для того, щоб мати дітей і реалізувати себе в материнстві, годуванні, вихованні, навчанні та підтримці. Жінка-Деметра готова віддавати свої сили заради інших, вона дуже альтруїстична. У разі неможливості здійснити своє призначення, вона відчуває порожнечу, а потім настає депресія. Приваблива для чоловіків, які відчувають потяг до жінок материнського типу. Сама жінка-Деметра чоловіка не вибирає, а відгукується на його потребу або тому, що співчуває йому. Заміжжя для неї не є пріоритетом, а це тільки необхідність для того, щоб завести дітей. Вона не може сказати «ні», якщо хтось потребує її допомоги. Своєю поведінкою і часто надмірною турботою робить близьких інфантильними, тобто залежними від неї. Їй спокійно і добре, якщо ті, хто її оточує, потребують її. Втрата близьких стосунків для неї супроводжується депресією.

Приклад із консультативної практики. Олена, 37 років, вийшла заміж після юнацького любовного розчарування. Каже, що чоловіка швидше пошкодувала, ніж полюбила. У шлюбі має сина 17 років, який вступив на перший курс ВНЗ в іншому місті і готується до переїзду. Жінка переживає у зв'язку з від'їздом сина, оскільки їй доведеться залишитися з чоловіком, із яким вже давно немає близьких стосунків. Подружжя живе в різних кімнатах, їх пов'язує спільний побут і дружні взаємини. Практично все сімейне життя емоційним центром був син, навколо якого будувалося життя Олени. У Олени були інші чоловіки, але вона ніколи не намагалася розлучитися з чоловіком. Звернулася у зв'язку з тривогами, пов'язаними з від'їздом сина.

3) Залежність і маніпуляції, архетип Персефони. Реалізація архетипу Персефони в жінок супроводжується депресивною і залежною поведінкою. Для жінки-Персефони характерна міжособистісна залежність, оскільки частіше вона поступається наполегливості чоловіка і буде саме такою жінкою, якою її хоче бачити чоловік. Така жінка не впевнена і часто сумнівається в тому, чи добре вона виглядає. Також вона схильна до усамітнення, ніколи не показує свої емоції, усе тримає в собі. Жінка-Персефона – це незріла невизначена особистість, сором'язлива і наївна в стосунках з чоловіками. Така жінка є вічно юною дівчиною, яка постійно перебуває в стані вибору.

Приклад з консультативної практики. Альбіна, 32 роки. Ніколи не була одружена, живе з батьками. Молода жінка користується успіхом у чоловіків, однак усі пропонують їй тільки роль коханки, дарують подарунки, запрошують у подорожі, але ні з ким не вдається побудувати тривалих стосунків. Альбіна виглядає молодше за свої роки, одягається кокетливо і сексуально. У ній поєднується зовнішня грайливість і дистанційованість, скритність у контакті. Каже, що їй важко встановлювати довірливі стосунки, особливо з чоловіками. Звернулася зі скаргами на відчуття самотності, непотрібності.

4.3. Мішені психокорекційної дії

Симптомокомплекс “емоційного холоду” як було зазначено у розділі 2 складається з трьох рівноцінних структурних елементів. Можна діагностувати наявність симптомокомплексу в двох різних конфігураціях:

- 1) високий рівень співзалежності та наявність страху інтимності – «псевдоемоційність»
- 2) високий рівень контрзалежності та наявність страху інтимності – «емоційний холод»

Психокорекційна програма спрямована на роботу з жінками із симптомокомплексом обох типів. Тобто робота в одній психотерапевтичній групі жінок із різними проявами симптомокомплексу допоможе зрівноважити проблеми в стосунках з партнерами та навчитися проявляти щирі та справжні почуття.

Із цією метою після проведення дослідження було отримано наступні мішені психокорекційної дії:

емоційний рівень – «Я»-концепція, «заторні переживання»

особистісний рівень – робота з неадаптивними характеристиками особистості; корекція наслідків дисфункціональних стилів виховання в родині;

поведінковий рівень – усвідомлення інфантильного досвіду стосунків із батьками та його впливу на поведінку і стосунки в період дорослості; посилення зрілих структур особистості; формування позитивного наповнення взаємин з чоловіками та розуміння відповідальності.

4.4 Опис програми психологічної корекції симптомокомплексу «емоційного холоду»

Для реалізації мети програми було виділено три блоки завдань:

1. Завдання, спрямовані на емоційно-особистісну сферу:

- розвиток емпатичного потенціалу;
- розвиток внутрішньої свободи;
- підвищення самооцінки, упевненості в собі;
- поглиблення самопізнання.

2. Завдання, спрямовані на когнітивно-поведінкову сферу:

- зменшення числа розумових штампів і емоційної зажатості;
- подолання нав'язливих думок щодо власної поведінки.
- уміння концентруватися на партнерові за спілкуванням;

- розвиток рефлексійних здатностей;
- активізація дитячих емоційних потенціалів шляхом вивільнення спонтанних реакцій (робота з «внутрішньою дитиною»).

3. Завдання, спрямовані на сферу стосунків із чоловіками:

- розуміння власних почуттів;
- розуміння відповідальності у взаєминах с партнером;
- вміння ділитися своїми почуттями;
- вміння бути емоціонально-відкритою та щирою у контакті з партнером.

Кожне заняття проводиться за традиційною схемою [16]:

1. Вітання.
2. Бесіда про самопочуття (занурення учасників у ситуацію «тут і тепер», рефлексія свого емоційного і фізичного стану). Рефлексія емоційного стану особливо важлива в групі із залежними особистостями, оскільки оцінка емоційного стану може викликати складнощі.
3. Вступна промова ведучого з оголошенням теми заняття.
4. Розминальні вправи.
5. Основна (робоча) частина.
6. Підведення підсумків заняття (думки й почуття учасників у зв'язку з проведеним заняттям, побажання та пропозиції).
7. Резюмування ведучого.
8. Прощання.

Ознайомлювальні вправи і вправи для створення позитивної психологічної атмосфери (розминки), які були проведені на початку кожного заняття, ми опускаємо через їхню неспецифічність для заявленої мети.

Опис тренінгової програми побудований на викладі основної частини заняття.

Заняття 1. Ознайомлювальна лекція з діагностикою наявності особливостей симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок.

У сучасному світі вважається, що психологічна близькість є біологічною потребою. Логістично людина може вижити і поодинці, але в дорослому житті здорові партнерські стосунки допомагають відчувати себе краще, налагоджують життєві цілі, підвищують почуття власної гідності, покращують настрій і навіть впливають на фізичний стан.

При наявності досвіду невдалих стосунків буває важко починати все спочатку, незалежно від того, наскільки почуття самотності може зашкалювати. У свою чергу, страх близькості може привести до поганого настрою, і нездатності досягти бажаного в житті, тому що дуже важко бути в контакті з іншими людьми або не знати, як попросити про допомогу, коли це необхідно. Страх близькості неминуче веде до труднощів у створенні і підтримці довгострокових взаємин з партнером або навіть дружніх стосунків. [177]

Розглянемо типові прояви страху інтимності:

1. *Ви ніколи не проводите час в одному місці.* Ви одна з тих жінок, які завжди зайняті та ваше життя максимально наповнено. Якщо у вас з'являється вільний час, то ви одразу починаєте міркувати про те, чим його можна було б заповнити. Або увесь час ви проводите за роботою. Страх близькості також може бути страхом самої себе та своїх (зазвичай помилкових або вигаданих) слабкостей. Жінка зі страхом інтимності боїться підпускати інших близько до себе, тому що вони тоді побачать ці «уявні недоліки», які можуть бути почуттями смутку, гніву або печалі. Але якщо ви постійно зайняті увесь день, тоді ви можете уникнути таких почуттів настільки ефективно, що навіть можна заперечувати, що вони взагалі є, і тоді з'являється ідеальний привід, щоб не було часу на інших людей, які намагаються надто наблизитися до вас та побачити, то що ви намагаєтесь приховати.

2. *У вас завжди все добре.* З оточенням спілкування будується завжди на позитиві, ви ніколи не буваєте засмучені або в поганому настрої. Такий стиль

спілкування є насправді способом уникнути глибокого зв'язку. Щире спілкування настає тільки в тому випадку, якщо жінка здатна проявляти слабкість, бути справжньою в контакті з іншими, показати себе вразливою.

3. *Ви та жінка, до якої всі звертаються за допомогою.* У спілкуванні ви віддаєте перевагу обговорюванню та вирішуванню проблем інших. При такому спілкуванні вам дуже легко уникнути розмов про те, що справді хвилює і можна приховати свої слабкості. Якщо у вас у невідповідний момент запитати, як ваше здоров'я, ви можете показати, що ви насправді вразлива й така ж, як інші.

4. *Ви завжди маєте чудовий вигляд.* Чим краще ви виглядаєте зовні, тим менше інші помічають ваші недоліки і слабкості і тим менше прагнуть наблизитися до вас. Ваша досконалість відлякує всіх, хто вас оточує. А на вашу зовнішність та її підтримку у вас йде багато сил і часу, що дозволяє бути постійно зайнятою.

5. *Ви впевнені в тому, що ви точно знаєте, який партнер вам потрібен, але ви просто ще не знайшли його.* Чи є у вас "список" якостей майбутнього партнера? Ще одна форма досконалості, «портрет ідеального чоловіка», якому як правило ніхто не відповідає, і це ще один зручний спосіб припинити спілкування з іншими людьми, стверджуючи: «Я впевнена в тому що, я знаю, який чоловік мені потрібен, і ви просто мене не влаштуєте.» І навіть якщо ви зустрінете свій «ідеал», ви все одно не вступите з ним у зв'язок, тому що боїтеся бути відкинутою. Таким чином, вибір буде відбуватися на користь емоційно недоступних партнерів, таких які, вже зайняті або співзалежні особистості, які прагнуть знайти своє щастя через інших. Інтимофобів часто називають контрзалежними, тому що їхня поведінка є зворотною стороною співзалежності.

6. *Ви різні для різних людей.* Це можна було б назвати «синдромом Мерилін Монро». Кожен, хто стверджував, що знав її добре, мав різне уявлення про неї: для когось вона була «сусідською дівчиною», а для когось «богинею», а ще для когось «дуже розумною дівчиною». А насправді вона була самотня і відчувала, що ніхто не знав її по-справжньому. Іншими словами, у неї були

проблеми з психологічною інтимною близькістю. Коли ви боїтеся близькості, то ви не знаєте, як бути самим собою поруч з іншими. Ви так звикли ховати справжню себе, яку вважаєте негідною любові, що будете когось іншого, таку себе, якою, на вашу думку, хочуть вас бачити. Це ще один спосіб уникнути психологічної інтимної близькості, не підпускати нікого близько і не страждати надалі через неформовані стосунки.

7. У вас є дуже сильні упередження до оточення. Такі упередження відштовхують людей і не дозволяють до вас наблизитися.

Заняття 2. Ваші емоційні стосунки

Намалюйте діаграму своєї сім'ї того часу, коли вам було 10 років, використовуйте кола для позначення жінок та квадрати для чоловіків. Намалюйте всіх членів родини та самого себе. Розташуйте їх ближче або далі залежно від того, які емоційні стосунки існували між вами в той час.

Тепер намалюйте діаграму своїх сучасних стосунків зі своєю сім'єю, якщо ви самотня, намалюйте, як, на вашу думку, повинна виглядати ваша майбутня родина. Чи є схожість між першим та другим малюнком? [108, С. 125–213.]

Аналіз життєвих сценаріїв

Мета. Ця вправа є вступним кроком до розуміння життєвих сценаріїв і допомагає учасникам визначити, які форми поведінки вони хотіли б у себе змінити. Необхідний час – 1 година.

Процедура. Розбийтеся на підгрупи по чотири-п'ять чоловік. У кожній такій підгрупі подумайте над відповідями на такі питання [108]:

- Що трапляється з такими жінками, як я?;
- Якщо я і далі буду такою, як зараз, що може трапитися з моїм життям?;
- Що при цьому можуть сказати про мене інші?

У межах підгрупи поділіться відповідями на запитання, наскільки вважаєте за потрібне. Ці відповіді можуть витікати з тих рішень, які ви

прийняли колись у дитинстві. Тепер у вас може з'явитися бажання переглянути ці рішення, обміркувати їх.

Наступні запитання також можуть бути корисні для визначення життєвих сценаріїв та будуть додані до вправи:

- Яка у вас у дитинстві була улюблена історія чи чарівна казка?
- Яка історія вашого народження в родині?
- Як було вибрано ваше ім'я?
- Який напис на вашому надгробку міг би підвести підсумок вашому життю?

Заняття 3. Створення скульптури родини.

Мета: Вправа використовується для дослідження сімейних взаємин у родинях жінок із симптомокомплексом “емоційного холоду”. Терапевтично цей метод може також застосовуватися для дослідження складнощів у стосунках між членами сім'ї. Вправа дає також корисний матеріал для подальших психокорекційних занять.

Необхідний час – 2 години.

Процедура: Один з учасників добровільно викликається створити скульптуру або живу картину своєї сім'ї.

Якщо ви доброволець, виберіть учасників, які мають схожість з членами вашої родини. Включіть у свою сім'ю всіх, хто жив з вами, поки ви росли. Розмістіть членів сім'ї в характерних для них положеннях. Створіть сцену, яка зображує фрагмент взаємин у вашій родині. Наприклад, ви можете розташувати свою сім'ю навколо обіднього столу або, згадавши випадок з життя сім'ї, що має для вас особливе значення, відповідно розмістити членів сім'ї. Інформуйте учасників, зайнятих у створенні скульптури, про кожного члена родини. Використовуйте дистанцію, щоб відобразити взаємовідносини членів сім'ї один з одним. Обов'язково введіть у сцену себе як члена сім'ї. Ви можете попросити кого-небудь з членів групи зображати вас, поки ви ставите сцену.

Коли сцена поставлена, повідомте кожному учаснику фразу, що характеризує певного члена сім'ї. Потім попросіть учасників поділитися з групою своїми почуттями. Обов'язково поділіться почуттями, викликаними досвідом, який ви отримали в цій вправі.

Характер сімейних погляджувань.

Мета. Ця вправа застосовується для поліпшення усвідомлення того, як сімейні погляджування посилюють відчуття щастя або нещастя. Необхідний час – 2 години.

Процедура. Прийміть зручне положення і закрийте очі. Уявіть, як ви стоїте біля будинку, де жили, коли були маленькими. Тепер уявіть, що ви впали і розбили коліно. Ви з риданнями біжите в будинок, а по нозі у вас стікає маленька крапля крові. Подивіться на вираз обличчя членів вашої сім'ї. Що вони говорять вам? Що вони відчувають? Що вони роблять?

Повторіть цю вправу в інших уявних ситуаціях.

Ви вбігає в будинок злою і засмученою, бо хтось із старших дітей відібрав у вас іграшку.

Ви вбігає в будинок в сильному переляку, бо побачили велику собаку.

Ви вбігає в будинок, сміючись і радіючи з того, що отримали в школі приз.

Ви входите в будинок з почуттям сильного сорому, тому що промочили штани і старші хлопці над вами сміялися.

По завершенні цієї вправи відкрийте очі та поділіться враженнями. Траплялося вам відчувати почуття, які у вашій родині вважалися неприйнятними і які ви тепер відмовляєтеся в себе визнавати? Чи були у вас почуття, які заохочувалися і з допомогою яких ви тепер маніпулюєте іншими, щоб домагатися того, що вам потрібно?

Заняття 4. Історія життя.

Дається завдання написати історію свого життя. Треба обрати найбільш значущі та суттєві моменти своєї біографії, поворотні пункти у

вашому русі до життєвої цілі. Ця інформація та погляд на свій життєвий шлях у напрямку цілі та смислу життя дає змогу зрозуміти життєвий сценарій та особистісну міфологію. Також важливим елементом вправи стане пригадування значущих членів родини, які вплинули на вибір життєвого шляху та сценарію.

Перебільшення чи повна зміна поведінки.

Мета: Ця вправа дає можливість що-небудь зіграти. Це – рольова гра, під час якої члени групи програють деякі свої внутрішньоособистісні конфлікти, які вони не усвідомлюють або які їх турбують. Розігрування ролей використовується для розширення усвідомлення поведінки і можливої її зміни. Необхідний час – 1 година.

Процедура: Учасник вибирає небажану особистісну поведінку або група допомагає йому вибрати поведінку, яка ним не визнається, але очевидна для інших. Наприклад, поведінка, коли проявляється тенденція постійно вибачатися, уникати дивитися в очі, говорити пошепки або бути нетерплячим і безапеляційним і т.п.

Якщо член групи не усвідомлює виявленої поведінки, він повинен перебільшувати його. Наприклад, учасник, в поведінці якого проявляється тенденція постійно вибачатися, починає кожне речення словами "вибачте, будь ласка" для розширення усвідомлення цієї поведінки. Якщо член групи усвідомлює поведінку і вважає її небажаною, він повинен постаратися повністю змінити її. Відповідною зміною поведінки для боязкого члена групи, у поведінці якого проявляється тенденція говорити пошепки, буде хвалькуватарозмова гучним авторитарним тоном із кожним членом групи.

Дайте кожному учаснику для розігрування ролі п'ять хвилин. Залиште час для зворотного зв'язку і для того, щоб поділитися своїми спостереженнями та відчуттями з групою.

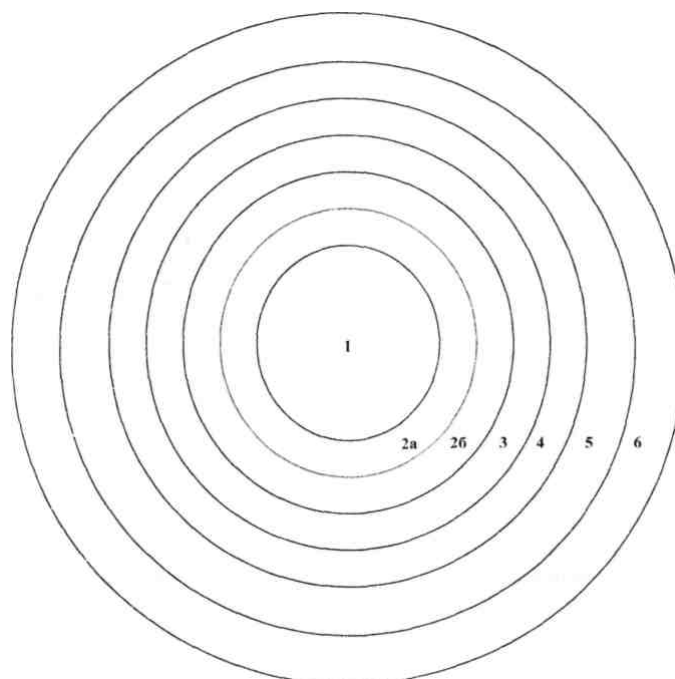
Заняття 5. Кола інтимності.

Для побудови здорових взаємин із людьми необхідно усвідомити, наскільки близькі вам ці люди, наскільки великий їх вплив на вас і ваша ступінь відповідальності за них. Утім, усе це – близькість, вплив і відповідальність – зазвичай буває взаємним, двостороннім. Коли ми на когось впливаємо, цей хтось може таким же чином на нас. Ми беремо за когось відповідальність, і хтось певною мірою за нас теж несе відповідальність.

Нижче буде представлена концепція і вправа з курсу Мерилін Мюррей «Кола близькості, відповідальності і впливу» [88, 89].

Завдання: У вправі потрібно розташувати людей, з якими у вас є стосунки, по колах в залежно від близькості (інтимності), відповідальності та впливу. Дуже важливо при цьому усвідомлювати, у якому колі перебуваєте ви у себе самі. Спробуйте з олівцем у руках поміркувати, хто вам ближче, хто далі. Скористайтеся нижче наведеною інструкцією та малюнком.

Кола інтимності, відповідальності та впливу

Номера кіл

1. Бог і ти

Якщо ти в цьому колі помістиш лише себе, то ти будеш себелюбним і егоцентричним. Якщо ти в це коло поміщаєш тільки Бога, то ти станеш мучеником і будеш страждати від своєї релігійності, це завдасть шкоди твоєму фізичному та емоційному здоров'ю. Тільки ти сам можеш дбати про своє здоров'я. Якщо ти в це коло помістиш когось крім Бога і себе, то це завдасть тобі шкоди – емоційної, фізичної, духовної – і зашкодить твоїм стосункам із іншими людьми. Ти можеш зблизитися з будь-якою іншою людиною або навіть з Богом настільки, наскільки ти близький самому собі, наскільки ти знаєш самого себе.

2. Батьки і рідні брати та сестри, якщо ти – дитина.

2а. Чоловік або кохана людина, якщо ти дорослий.

2б. Діти неповнолітні, якщо вони живуть із тобою.

Може бути боляче, коли хтось залишає коло 2. Або коли ти когось включаєш в коло 2, а він тебе в своє коло 2 не включає. Або коли в твоєму колі 2 більше одного дорослого, наприклад, чоловік і батько, або коханий, або доросла дитина і т.п.

3. Близькі родичі та дуже близькі друзі, яким можна розкрити душу та розповісти таємниці.

Багато людей мають безліч друзів і знайомих, але не наважуються розповісти їм про своє життя та почуття.

4-5 і так далі. Родичі, друзі, колеги по роботі і т.п.

Залежно від частоти, із якою ви контактуєте з цими людьми, ви ставите їх у відповідне коло. Склад людей, що входять до цих кіл, часто змінюється, особливо коли ви подорожуєте або переїжджаєте з місця на місце.

До цих кіл також можна включити роботу, тварин і т.п.

Ви самі відповідаєте за те, щоб будувати ваші стоунки з людьми

відповідно до того, у якому колі вони знаходяться.

Здатність людини вплинути на вас, викликавши при цьому або радість, або біль, визначається тим, до якого кола ця людина належить. Чим ближче до вас коло, тим сильнішим є вплив. Як розібратися з тими, хто входить до кіл 2 і 3. Для цього необхідно відповісти на питання, які подані нижче:

1. Стосунки з цією людиною безпечні?
2. Готова я поруч з ним бути вразливою?
3. Чи довіряю я цій людині?
4. Чесна зі мною ця людина?
5. Носять взаємини з цією людиною односторонній характер?
6. Розповідаємо ми один одному про свої почуття?
7. Поважаємо ми один одного?
8. Дбаємо один про одного?
9. Чи йдуть ці стосунки на користь обом?
10. Приємно мені перебувати поруч із цією людиною?
11. Чи радіє ця людина можливості побути зі мною?
12. Показує ця людина, що йому приємно мене бачити?
13. Чи можу я поруч з нею залишатися “природною”, поводитися невимушено?
14. Ця людина мене підбадьорює і спонукає мене до того, щоб при ньому я була «природною», самою собою?
15. Поруч з цією людиною я задоволена/розслаблена або відчуваю напругу / тривогу?
16. Чи цікаві ми один для одного?
17. Яка історія наших стосунків? Ділили ми один з одним протягом тривалого часу радість / смуток / інтереси?
18. Які в нас є спільні інтереси?
19. Чи є в нас спільні цінності?

20. Як часто ми спілкуємося?

Заняття 6. Особливості встановлення стосунків з партнером.

Незалежно від того, як довго інтимні партнери були разом, вони завжди можуть поліпшити свої стосунки, обговоривши, що вони відчувають по відношенню один до одного, що в подальшому допоможе уникнути можливих проблем.

Існує сім рівнів інтимності, за допомогою яких можна оцінити стосунки і допомогти впоратися з труднощами, що виникають у стосунках. [173]

Ці сім рівнів представлені нижче. Після прочитання опису, пройдіть тест (можна з партнером, а потім порівняйте відповіді). Ця процедура допоможе зрозуміти, наскільки близьке ваше бачення існуючих стосунків. Ці оцінки допоможуть зрозуміти, що змінилося від моменту початку стосунків і що хотілося б змінити в майбутньому.

Рівень 1 – Спільна Гра

Один із способів оцінити стосунки це запитати у партнерів, коли вони останній раз сміялися разом. Гумор і грайливість є важливою складовою будь-яких здорових взаємин і дуже часто виявляються на початку стосунків. Найкраще, якщо сміх або гра в стосунках проявляються спонтанно або незаплановано, а потім спілкування відбувається легко, безтурботно і з задоволенням. Таке спільне проведення часу говорить про те, що обидва партнери займаються одним і тим же в однаковий час і тоді, коли хочеться, і легко можуть відкласти на потім інші справи. Коли партнери можуть гратися разом, вони відчувають себе більш безтурботними та ближчими. Відбувається магія дитячої гри, коли час летить непомітно.

Питання для групового обговорення:

1) Як часто ви і ваш партнер по-справжньому насолоджуєтеся проведенням часу разом?

- 2) Як часто ви і ваш партнер можете спонтанно і весело провести час?
- 3) Чи можете ви і ваш партнер відволіктися від повсякдених турбот і провести час разом?
- 4) Чи легко вам сміятися разом із партнером?
- 5) Чи часто вам вдається розважитися в одних і тих же ситуаціях?

Заняття 7. Рівень 2 – Обмін Мріями

Протягом стосунків ви і ваш партнер повинні вміти досліджувати те, що ви думаєте, що ви відчуваєте і те, що не є частиною вашого повсякденного життя. Це може бути настільки ж просто, як розмова про фільми і книги і уявлення себе в цих ролях. Або ви можете мріяти про те, що ви могли б зробити, якби вам несподівано повезло.

Більш конкретні ідеї, наприклад, які страни ви можете відвідати разом або навіть де ви будете жити, коли ви станете дорослішими. Способи, якими Ви можете досліджувати можливі мрії разом, різноманітні. Досліджуючи ці можливості, ви зрозумієте свої уявні пригоди як і розмови про те, що ви хотіли б змінити в собі, або те, про що ви хотіли б дізнатися в майбутньому. Таке спільне обговорення мрій та фантазій, навіть якщо вони здаються зовсім неможливими, розширить ваші знання про внутрішній світ один одного.

Нові пари часто обговорюють свої мрії, тому що їхні стосунки лише розпочинаються. Пари з більш тривалими стосунками, як правило, забувають розмовляти про майбутнє та обговорювати нові можливості. Насправді ж у них є позитивний довід спогадів, який можливо використовувати для створення нових мрій про майбутнє. Який би шлях не був обраний, партнери в гармонійних стосунках відчувають себе відкритими та здатними поділитися своїми мріями, не побоюючись нездійсненності мрій.

Питання для обговорення в групі:

- 1) Як часто ви і ваш партнер ділитесь абстрактними думками і фантазіями?
- 2) Чи вважаєте ви, що ваш партнер зацікавлений у ваших мріях?
- 3) Чи можете ви розділяти філософські та емоційні думки один одного?
- 4) Ви можете ділитися один з одним своїми фантазіями, не соромлячись?
- 5) Ви можете вільно ділитися всім, що у вашому списку побажань?

Рівень 3 – Довіра.

Будемо сподіватися, що вам і вашому партнеру комфортно довіряти один одному свої потаємні думки і почуття та можна говорити про все, нічого не побоюючись і не соромлячись. Ви приходите один до одного, коли щось іде не так, і довіряєте здатності вашого партнера вислухати і допомогти вам.

Коли нові думки або почуття виникають, ви разом готові почекати деякий час, необхідний для урівноваження, і спробувати зрозуміти і змінитися разом із партнером.

Довіра є основою здорових інтимних стосунків. Ви знаєте, що ваш партнер є розумним, надійним і щирим, що він робить те, що обіцяє. Ви також можете розраховувати на те, що ваш партнер скаже вам, якщо щонебудь зміниться в його почуттях до вас.

Це вимір, де вміння слухати є найбільш важливим. Ваша мета полягає в тому, щоб утримуватися від бажання розірвати стосунки, коли ваш партнер ображається на вас або перебуває у стресі. Якщо ви здатні співчувати та підтримувати партнера, ви дізнаєтеся набагато більше від нього, аніж це лежить на поверхні.

- 1) Ви говорите зі своїм партнером про важливі думки і почуття, не побоюючись неприйняття?

2) Коли ви турбуєтеся про щось важливе, ви знаєте, що ваш партнер вислухає вас?

3) Чи можете ви розраховувати на вашого партнера, коли він вам потрібен?

4) Чи вважаєте ви свого партнера вашим близьким другом?

5) Ви довіряєте своєму партнерові так, щоб ділитися потаємними думками і почуттями?

Заняття 8. Рівень 4 – Робота в команді

Усі інтимні партнери повинні працювати разом, щоб вирішити життєві труднощі і проблеми, якщо вони хочуть зберегти тісний зв'язок один із одним. Кожен знає, що буде робити його партнер як член команди для досягнення спільної мети. Крім того, партнери розуміють що вони отримують підтримку іншого, якщо навіть не завжди будуть працювати разом весь час для досягнення спільної мети.

Деякі пари вирішують, які будуть їх індивідуальні ролі як членів команди заздалегідь, тоді як інші вважають за краще весь час обмінюватися багатьма зі своїх ролей, як вони вважають за потрібне в певний період, аби зробити більше разом. У будь-якому випадку, ви обидва впевнені, що ви можете працювати над розбіжностями, зберігаючи при цьому свої загальні цілі в майбутньому. Ви можете покладатися один на одного і бути впевненими, що ваш партнер зробить все від нього залежне.

1) Коли з'являється робота, яку потрібно виконати, ви можете розраховувати на вашого партнера, щоб зробити всю роботу або її частину?

2) Чи вважаєте ви, що ваш партнер здатен впоратися зі своїми обіцянками?

3) Чи можете ви довіряти своєму партнеру, якщо ви знаєте, що він або вона не зможе виконати свою обіцянку?

4) Ви відчуваєтеся комфортно при розподілі відповідальності та зусиль, якщо ви працюєте разом?

5) Чи можете ви пояснити свою позицію, коли ви не згодні і прийти до кращих рішень?

Рівень 5 – Успішне Дискутування

Аргументи в інтимних стосунках створюють кумулятивний стрес для обох партнерів. Вони, як правило, тільки дозволяються, коли один партнер піддається іншому, створюючи почуття образи і поразки. Партнери, які хочуть перетворити свої конфлікти в оптимальні рішення, прагнуть знайти відповіді, які зроблять обох щасливими наскільки це можливо.

Коли двоє з вас не бачать однаково ту саму ситуацію, ви все одно прислухаєтесь один до одного. Ви знаєте, що важливо враховувати потреби свого партнера, як свої власні.

Пари, які можуть не погодитися зі співчуттям, повагою і підтримкою для іншого, набагато більш імовірно, щоб знайти рішення, які приймають їх ближче до нової істини. Вони не сперечаються. Замість цього вони вчаться мистецтву дебатів, знаючи, що вони повинні бути в змозі відчувати і думати, як їхні партнери роблять, коли закликали.

Якщо у вас з'явилися аргументи, де ви стаєте противниками, ви обидва згодні з тим, що потрібно заспокоїтися, дати для цього певний час, і повернутися до обговорення проблеми в більш компромісному настрої.

1) Ви відчуваєте, що ви і ваш партнер врегулювали розбіжності справедливо?

2) Коли ви перебуваєте в конфлікті, ви слухаєте відкрито позицію вашого партнера?

3) Ви відчуваєте, що ваш партнер може слухати і поважати ваші бажання, коли вони знаходяться в суперечності з його або її думками?

4) Чи враховують ваші рішення і ваші бажання?

5) Чи можете ви достатньо точно уявити позицію вашого партнера?

Заняття 9. Рівень 6 – Піклування про внутрішню дитину вашого партнера

Спогади як спосіб повернутися в часі в почуттях, як ми це робили в дитинстві. В результаті настають моменти, коли ви будете символічно розглядати як батька Вашим близьким партнером. Цей аспект стосунків може бути найважчим для багатьох пар опрацювання.

Ваші поточні взаємодії відносини можуть викликати усвідомлене або неусвідомлене реакції від досвіду, що ви мали в дитинстві. Це практично неможливо, щоб не мати ті ранні спогади впливають на спосіб, яким ми відповідаємо на слова, фрази, вирази обличчя, інтонації голосу і дотик в нашому сьогоденні.

Ви хотіли б виростити дитину, схожий на ваш нинішнього інтимного партнера? З огляду на те, що ви знаєте про нього або про неї зараз, ви б ставилися до цієї дитини по-іншому? Що б ви цінували або нагадувати в його особистості? Як би ви зробити так що дитина відчувала себе коханою, але водночас і ви відчували себе корисними та успішними удвох із партнером?

1) Чи вважаєте ви, що якості вашого партнера були б симпатичними вам, якщо він або вона були б вашою власною дитиною?

2) Ви б відчуваєте співчуття до його або її боротьби?

3) Ви хотіли б змінити свою поведінку або особистість?

4) Чи задовольнить вас така ситуація, коли ваш партнер ставиться до вас, як до власної дитини?

5) Ви б відчувати себе компетентними, щоб зробити хорошу роботу, піднімаючи його або її?

Заняття 10. Рівень 7 – Чи бажає Ваша внутрішня дитина такого батька як Ваш партнер?

Це питання є доповненням до наведеного вище, видно з іншої частини рівняння. Ваш партнер буде поводити себе символічно як ваш батько,

підключуючись про вас. Дивлячись на виховання дітей свого партнера, ви можете побачити, як цей стиль виховання дитини розвивалася і як це вплинуло на поведінку вашого партнера з вами.

Відповіді на батьківських поведінки може запустити гаму від задоволення задоволення глибоко образливим. Ці відповіді мають тенденцію до збільшення з плином часу. Що, можливо, почали, як терпимі і підтримують відповіді можуть трансформуватися в більш критичні висловлювання як "Ви починаєте пити занадто багато, як і твій батько" або "Твоя мати неймовірно дешево. Не тягніть, що на мене".

Якщо ви починаєте відчувати "батьківським" таким чином, що виділяє образа, біль, або загін, ви повинні повідомити своєму партнеру, як ви відчуваєте і чому. З іншого боку, ви можете любити так, як ваш партнер колиски вас, коли ви боляче або заспокоює вас, коли ви вниз. Вкрай важливо, щоб "батьківські" поведінка не змотувати вам так, як вони робили, коли ви були маленькими. Якщо партнери можуть ідентифікувати їх, вони можуть замінити свої відповіді з тими, які допомагають дитячі прикрощі гояться.

1) Коли вам потрібна символічна увага батьків, чи може ваш партнер так піклуватися про вас?

2) Коли ви відчуваєте себе по-дитячому, уразливо і потребуєте комфорту, чи зможе ваш партнер подбати про вас?

3) Чи може ваш партнер відкласти свої потреби і приділити вам достатньо уваги, коли вам потрібно?

4) Чи може ваш партнер розрізняти символічно виховання дітей вам в хорошему сенсі, а не змушуючи вас відчувати себе гірше?

5) Ви хотіли б щоб ваш партнер був батьком для вашої внутрішньої дитини?

Ваші відповіді на ці питання можуть помітно змінюватися з плином часу і зі зміною кожного етапу у ваших стосунках. Якщо ви будете перевіряти їх на регулярній основі, ви зможете побачити, які зміни ви можете зробити для того, щоб покращити взаємини із партнером.

4.5 Ефективність психокорекційної програми

Програма психологічної корекції побудована на принципах клієнт-центрованої психотерапії. Тривалість програми – 30 годин протягом 10 тижнів . Для реалізації програми психологічної корекції симптомокомплексу “емоційного холоду” у жінок використовувався полімодальний підхід, до складу якого увійшли такі психотерапевтичні підходи та методи: клієнт-центрований підхід, субвербальна модель клієнтцентровано психотерапії (О. С. Кочарян), когнітивно-поведінковий підхід, методи гештальт-терапії, арт-терапія, метод ранніх спогадів.

Мішені програми психокорекції симптомокомплексу “емоційного холоду” в жінок: “Я”-концепція; неадаптивні когніції; “заторні переживання”; взаємини із чоловіками.

Оцінку ефективності корекційної програми було проведено із використанням методів суб’єктивного оцінювання психологічних змін, повторного тестування, а також G-критерієм знаків для зв’язаних вибірок з метою порівняння даних до та після проведення програми.

Ефективність програми була визначена такими показниками: 1) власної самооцінки, адаптивних когніцій; 2) оцінками вираженості 6 критеріїв партнерських стосунків до та після проведеної психокорекційної програми; 3) оцінюванням ефективності програми в контрольній групі. У таблиці 6 наведено дані щодо позитивних змін за зазначеними ознаками з урахуванням статистичного критерію знаків (G).

Показник ефективності проведеної психокорекційної програми

КЗ	Критерії партнерських стосунків					
	Тріада любові за Р. Стернбергом			Стиль міжособистісних стосунків		
	близькість	пристрасть	відданість	близькість	злиття	сепарація
G	5	1	2	1	6	2
p	-	0,01	0,05	0,01	-	0,05

Примітка: КЗ – критерій знаків; G – показник КЗ; p – рівень статистичної значущості G-показника.

Слід зазначити, що достовірні позитивні зрушення спостерігаються за 4 ознаками, а за двома (близькість та злиття) зміни не досягають статистично значущого рівня. У контрольній групі позитивних зрушень не виявлено. Таким чином, можна стверджувати, що запропонована психокорекційна програма є ефективною.

Висновки до розділу 4 :

1. Розроблена програма психокорекції симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок, яка характеризується поєднанням емоційного, поведінкового й когнітивного механізмів.

2. Описано феноменологію симптомокомплексу «емоційного холоду», яка була виявлена аналітичним шляхом у жіночих архетипах. Використання архетипів може служити як діагностичним, так і психотерапевтичним цілям при роботі з клієнтами, що мають симптомокомплекс «емоційного холоду». У класифікації жіночих архетипів Д. Ш. Болен було виділено архетипи, які реалізують полюс «холод» симптомокомплексу «емоційного холоду» – архетипи непорочних богинь Артеміді, Афіні і Гестії, а також полюс «псевдоемоційність» – архетипи вразливих богинь Гери, Деметри і

Персефони. Ці полюси представлені в структурі стосунків психологічної інтимності, що наведено у роботах, виконаних під керівництвом О. С. Кочаряна, які забезпечуються триангулярною емоційною структурою: емоційність, псевдоемоційність, «емоційний холод».

3. Мішені програми психокорекції симптомокомплексу «емоційного холоду» у жінок: неадаптивні когніції; «заторні переживання»; «Я»-концепція, особистісна сфера; емоційна нестійкість; самокритика, ригідність; міжособистісна сфера; страх психологічної інтимності; залежність, взаємини із чоловіками.

4. Програма психологічної корекції побудована на принципах клієнт-центрованої психотерапії. Тривалість програми – 30 годин протягом 10 тижнів (1 заняття на тиждень протягом 3 годин). Програма реалізується у формі групової роботи. Для реалізації програми психологічної корекції симптомокомплексу «емоційного холоду» використовувался полімодальний підхід, до складу якого увійшли такі психотерапевтичні підходи та методи: клієнт-центрований підхід, субвербальна модель клієнтцентровано психотерапії (О. С. Кочарян), когнітивно-поведінковий підхід (А. Бек), методи гештальт-терапії (І. та М. Польстер)

5. Оцінку ефективності корекційної програми було проведено із використанням методів суб'єктивного оцінювання психологічних змін, повторного тестування, а також G-критерієм знаків для зв'язаних вибірок з метою порівняння даних до та після проведення програми. Отже, достовірні позитивні зміни спостерігаються за 4 показниками – пристрасть, відданість, близькість, сепарація, а за двома – близькість, злиття – зміни не досягають статистично значущого рівня. У контрольній групі (група емоційно холодних жінок, які не брали участь у програмі), усі 6 показників за вказаний термін не змінилися. Мета програми, за суб'єктивними та об'єктивними критеріями, була досягнута. Програма є ефективною та може бути рекомендована до використання.

ВИСНОВКИ

У роботі надано теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми впливу сімейної соціалізації на формування симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок. Розроблена програма корекції симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок на підставі поглиблення теоретичних уявлень щодо сімейної соціалізації та особистісних особливостей. У результаті проведеної роботи дійшли висновків:

1. Багаточисельні прояви порушень партнерської комунікації (спів- та протизалежність, токсична любов, міжособистісна аддикція тощо) визначаються як симптомокомплекс «емоційного холоду», який по різному концептуалізується – як співвідношення параметрів страху інтимності та міжособистісної залежності; як співвідношення – злиття, сепарація та близькість. Проте, до сьогодні спостерігається концептуальна розмитість конструкту «емоційного холоду», що потребує подальшого дослідження.

2. Розвитку симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок сприяють такі стилі сімейного виховання, як гіперпротекція, а саме: домінування постаті батьків та нав'язлива увага з їх боку; ігнорування потреб дитини, а саме: відсутність емоційного спілкування з дитиною та нехтування її духовними потребами; нерозвиненість батьківських почуттів, а саме: ігнорування батьківських обов'язків, небажання проводити час із дитиною, емоційне відкидання та інфантилізація дитини.

Загальна структура порушених стилів виховання визначається трьома типами: «порушення границь дитини», що сприяє розвитку інфантильних якостей в особистості жінки, роблячи її не здатною самостійно приймати рішення та дорослішати; «втягнення дитини в конфлікт», при якому батьки втягують доньку в партнерський конфлікт, з'ясовують подружні стосунки за її рахунок; «батьківські страхи та невпевненість», при якому одночасно існують такі показники дисфункціональної родини, як страх втратити

контроль над донькою та її емоційне відкидання. Самі по собі порушені стилі виховання не є облігатним чинником розвитку симптомокомплексу «емоційного холоду», який розвивається виключно за умови втягнення дитини в партнерський конфлікт батьків.

3. Ранні спогади жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» відбивають різноманітні травматичні події дитинства. Поширеними є негативні спогади, насичені переживаннями нехтування, браком уваги до них, відчуттям самотності, страху, образи та хворобливості в дитинстві. На відміну від позитивних спогадів жінок без симптомокомплексу «емоційного холоду», у яких переважає згадування близьких родичів, друзів, першого кохання, досягнень та переживань радості. Негативні спогади «емоційно холодних» жінок відбивають виразність ранніх травм дитинства.

4. Визначено фіксації структури особистості, що склалися на різних етапах онтогенезу: «оральна» описує характеристики жінки, пов'язані з дружелюбністю, відкритістю, інтересом до дітей, можливістю встановлювати теплі стосунки з людьми; «анальна» описує стриману жінку, яка виявляє консерватизм, косність, чітко дотримується правил, має потребу у дотриманні порядку; «фалічна» описує активну особистість, яка досліджує оточуючий світ, займається пошуком себе та свого місця в світі. У «емоційно холодних» жінок відзначається дефіцит оральних рис, що, ймовірно, відбиває проблеми в соціалізації саме орального періоду психосексуального розвитку, який перетинається з періодом психосоціального розвитку Довіра/Недовіра за Е. Еріксоном.

5. Характерологічна структура жінок описується трьома факторами, а саме – «Друг» описує розуміння, тепло, повагу до інших, співпрацю, довірливість, товариськість тощо; «Мати» описує домінування, розуміння, прихильність, товариськість, почуття провини тощо; «Жінка» описує чуттєвість, артистичність, пластичність. У жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» відзначається зниження фактора «Мати» в структурі

їхнього характеру, що свідчить про пов'язаність симптомокомплексу «емоційного холоду» із обмеженістю функціонування структури «Мати» в партнерстві. При цьому спостерігається звуження кола жіночої реалізації за характерологічною структурою.

6. У жінок із симптомокомплексом «емоційного холоду» стосунки із чоловіками більше конотовані негативними почуттями, а саме: відразою, гнівом, презирством, – тобто почуттями які належать до тріади ворожості. Саме ці переживання унеможливають створення партнерських стосунків, що predisponує формування порочного кола: образа – гнів – відраза – безпомічність – презирство – сором.

7. Розроблено програму психологічної корекції симптомокомплексу «емоційного холоду» в жінок, яка орієнтована на зміни в емоційній, когнітивній та поведінковій сферах особистості. Мішенями цієї програми є: неадаптивні когніції, «Я»-концепція, «заторні переживання» та взаємини із чоловіками. Програма психологічної корекції розрахована на 30 годин і реалізується у формі групової роботи. Запропонована програма виявила статистично значущу ефективність і може бути рекомендована до використання.

Перспективою подальшого дослідження може стати уточнення та поширення уявлень щодо умов, за яких порушення стилю виховання призводить до формування симптомокомплексу «емоційного холоду». У практичному сенсі – це створення програм дошлюбного консультування, орієнтованих на редакування негативних наслідків симптомокомплексу «емоційного холоду» у жінок.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Пер с англ, А. А. Валеева и Р. А. Валеевой. (The Education of Children. Gateway Editions, Ltd South Bend Indiana, 1978). Ростов н/Д, изд-во «Феникс», 1998. —448с.
2. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. / Т. В. Андреева. – СПб: Речь, 2004. – 244 с.
3. Андриенко Е. В. Социальная психология: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. В. Андриенко. – М: Издательский центр «Академия», 2004. – 264 с. – (3-е изд., стер.).
4. Асланян Т. С. Структурні та функціональні характеристики симптомо-комплексу «емоційного холоду» у жінок : Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Асланян Тетяна Сергіївна. – Харків, 2010. – 19 с.
5. Барінова Н. В. Психологічні особливості відношення батька, як чинник формування статевої ролі «Я» - концепції у дівчат-підлітків. Дисер. на здобуття наук. ступеню канд. психол. наук. – Харків: ХНУ, 2006.
6. Бару І. О. Особливості симптомокомплексу «емоційного холоду» в міжособистісних стосунках / Інна Олександрівна Бару. – автореферат дис.... 19.00.01. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2015. – 19 с.
7. Берн Э. Формы человеческих отношений. [Электронный ресурс] // Lib.Ru. URL: http://lib.ru/PSIHO/BERN/forms.txt_with-big-pictures.html
8. Болен Д. Ш. Богини в каждой женщине. Новая психология женщины. Архетипы богинь / Джина Шинода Болен [перев. с англ. под ред. И. Старых] – М.: ООО «София», 2007. – 272 с.

9. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009, - 811, [5]
10. Брюкнер П. Парадокс любви / Паскаль Брюкнер. – СПб: Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. – 272 с. С.18
11. Бурбо Л. Пять травм, которые мешают быть самим собой. / Лиз Бурбо ; [пер. с англ. В. Трилиса]. — К. : София, 2002 — 176 с.
12. Бурлачук Л. Ф. Психотерапия: Учебник для вузов. 3 – е издание / Л. Ф. Бурлачук., А. С. Кочарян, М. Е. Жидко – СПб: Питер, 2009. – 496 с.
13. Бурлачук Л. Ф. Словарь справочник по психодиагностике. / Л. Ф. Бурлачук , С. М. Морозов. – 2ое изд., перераб. И доп.. – СПб.: Питер, 2006. _ 528 с.
14. Вассерман Л. И. Родители глазами подростка: психологическая диагностика в медико-психологической практике: учеб. пособие / Л. И. Вассерман, И. А. Горьковая, Е. Е. Ромицына. — СПб. : Речь, 2004, — 256 с.
15. Вассерман Л. И. Психологическая методика «Подростки о родителях» и ее практическое применение / Л. И. Вассерман, И. А. Горьковая, Е. Е. Ромицына / 3-е изд. СПб.: ФАРМиндекс, 2001. – 68 с.
16. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Учеб. пособие. / Игорь Викторович Вачков – М: Издательство "Ось-89", 1999. – 176 с.
17. Винникот Д. В. Маленькие дети и их матери / Дональд Вудтс Винникот / пер.с англ. Н. М. Падалко. – М.: Независимая фирма «Класс», 2007. – 80с. – (Библиотека психологии и психотерапии)
18. Вудман М. Опустошенный жених: женская маскулинность / Вудман Марион // Пер. с англ. – М.: «Когито-Центр», 2010. – 310 с. (Юнгианская психология)

19. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Энтони Гидденс / Пер. с англ. В. Анурина. – СПб.: Питер, 2004. – 208 с.

20. Гилкрайст Ч. Круг девяти : Аспекты психики современной женщины в девяти архетипах / Черри Гилкрайст; [пер. с англ. Е. Мирошниченко]. — СПб. : София, 2007. — 224 с.

21. Говорун Т. В. Гендерна терапія в економічній ресоціалізації подружжя / Т. В. Говорун // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — Ніжин, 2008, — Т. 3 : Консультативна психологія і психотерапія. — С. 181–192.

22. Говорун Т. В. Гендерний розвиток дитини / Т. В. Говорун // Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. – К., 2008. — С. 126–128.

23. Говорун Т. В. Гендерні відмінності в економічних сценаріях життя. / Т. В. Говорун // Актуальні проблеми психології / за ред. Л. М. Карамушки. — К., 2008. — Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Ч. 21–22. – С. 142–147.

24. Говорун Т. В. Економічна самопрезентація: ілюзія ідентифікації чи можливість особистісного зростання. / Т. В. Говорун // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2008. — Т. 10, ч. 3. – С. 98–108.

25. Говорун Т. В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга : Богдан, 1999. — 384 с.

26. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений / Л. Я. Гозман / Издательство Московского университета. – 1987. – 178 с.

27. Головнева И. В. Гендерная идентичность: тенденции изменений : монография / Ирина Владимировна Головнева; Харк. гум.

ун-т «Народная украинская академия». — Х. : ХГУ «НУА», 2006. — 311 с.

28. Головнева И. В. Современная украинская семья: проблемы и задачи, требующие решения / И. В. Головнева // Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». — Х., 2010. — Т. 16. — С. 425–429.

29. Гоцци К. Турандот / Карло Гоцци. — Москва: Азбука-классика, 2008. — 192 с.

30. Гуртова І. В. Особливості структурної організації та функціонування узалежненої особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Гуртова Інга Віталіївна; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2009. — 20 с.

31. Джонсон Ст. М. Психотерапия характера. Методическое пособие для слушателей курса «Психотерапия» / Стивен М. Джонсон. — М.: Центр психологической культуры, 2001. — 356 с

32. Доценко А. Ю. Анализ структуры симптомокомплекса «эмоционального холода» у девушек. / А. Ю. Доценко // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: "Психологія". - 2012. — Том 17. - Вип. 9(21). - С. 74-83

33. Доценко А. Ю. К понятию синдрома «эмоционального холода» у девушек / А. Ю. Доценко // Психология XXI века: Материалы Международной научно-практической конференции молодых ученых «Психология XXI века» 21-23 апреля 2011 года. Санкт-Петербург / Под науч. ред. О.Ю. Щелковой — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2011. — С. 37-38.

34. Доценко А. Ю. Роль семейной социализации в формировании синдрома «эмоционального холода» у девушек / А. Ю. Доценко // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: «Психологія». — 2012. — Том 17. — Вип. 4. — С. 47-56

35. Доценко А. Ю. Синдром «емоционального холода» у девушек и индивидуальная психология А. Адлера / А. Ю. Доценко // Матеріали науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Психологія в сучасному світі»: Тези доповідей, - Харків; Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2011. – С. 11.

36. Доценко А. Ю. Синдром «емоционального холода» у девушек: социализация эмоций и эмоциональная регуляция / А. Ю. Доценко // Матеріали науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Психологія в сучасному світі»: Тези доповідей, - Харків; Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2012. – С. 50

37. Доценко А. Ю. Социализация эмоций у девушек с синдромом «емоционального холода» / А. Ю. Доценко // «Вектори психології – 2012». Матеріали міжнародної молодіжної наукової конференції (23 квітня 2012 р., м. Харків, Україна). – Харків: «Оперативна поліграфія», 2012. – С. 134

38. Доценко О. Ю. Поняття сімейної соціалізації та симптомокомплекс "емоційного холоду" / О. Ю. Доценко. // Актуальні проблеми теорії та практики психологічної допомоги. Матеріали VII Харківських міжнародних психологічних читань, 25-26 лист. 2015р. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2015. – С. 90–92.

39. Доценко О. Ю. Вплив батьків на формування симптомокомплексу «емоційного холоду» у дівчат / О. Ю. Доценко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : Зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. - Луганськ, 2012. – №3 (29). – С. 111-118.

40. Доценко О.Ю. Особливості структурної організації емоційної сфери дівчат з симптомокомплексом «емоційного холоду» /О.Ю. Доценко. Тези доповідей Науково-практичної конференції студентів і

молодих вчених «Психологія в сучасному світі». – Харків: Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2015. – С. 10

41. Доценко О. Ю. Психологічна структура синдрому "емоційного холоду" у дівчат / О. Ю. Доценко // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно - історичний підхід» (18-19 жовтня 2013 року). – Харків: ХНПУ, 2013. – С. 130-131.

42. Елисеєв О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеєв / 3-е изд., перераб. — СПб.: Питер, 2010. — 512 с., ил.

43. Емельянова Е. В. Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования / Е. В. Емельянова. – СПб.: Речь, 2004. – 368 с. ISBN 5-9268-0321-7

44. Захаров А. И. Неврозы у детей и психотерапия / Захаров А. И. // – М.: Союз, 2004. – 336 с.

45. Захаров А. И. Происхождение детских неврозов и психотерапия/ Захаров А. И. // – М.: Издательство ЭКСМО-Пресс, 2000. – 448 с.

46. Иванова Е. Ф. Гендерные исследования в психологии / Е. Ф. Иванова // Введение в гендерные исследования: учеб. пособ. / под ред. И. А. Жеребкиной. — СПб. : Алетейя, 2001. — С. 31–345.

47. Изард К. Э. Психология эмоций. / К. Э. Изард – Пер. с англ. Татлыбаевой А. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.

48. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины/Евгений Павлович Ильин. – СПб: Питер, 2002 г. - 544 с.

49. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия / Б.Д. Карвасарский. – Питер-Юг, 2006. – 944 с.

50. Карл Роджерс и его последователи: психотерапия на пороге XXI века / [под ред. Брэзиера Д.]. — М. : Когито-Центр, 2005. — 311 с.

51. Классическая социальная психология: учебное пособие для студентов вузов / под общей редакцией Е. И. Рогова. — Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2008 — 416 с. (Серия «Учебный курс»).

52. Клауд Г. Фактор матери. / Генри Клауд, Джон Таунсенд — М.: Триада, 2007. — 328 с.

53. Коваль Н. А. Психология семьи и семейной дезадаптивности : Учеб. пособие / Н. А. Коваль, Е. А. Калинина ; Федеральное агентство по образованию, Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. 351 с.

54. Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. / И. С. Кон. — М: Просвещение, 1989. — 255 с.

55. Кон И. С. Ребёнок и общество: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по психологическим и педагогическим специальностям / И. С. Кон — М: Изд. центр "Академия", 2003 — 336 с.

56. Конт-Спонвиль А. Философский словарь / Пер. с фр. Е.В. Головиной. — М.: Этерна, 2012. — 752 с.

57. Конш М. Философская ориентация / Пер. с французского В. Ю. Быстрова и А. В. Шестакова. — СПб.: Издательство «Русский Мирь», 2012. — 384 с.

58. Котляров А.В. Другие наркотики, или Номо Addictus: Человек зависимый / А.В. Котляров // — М.: Психотерапия, 2006. — 480с.

59. Коцар А. В. Особливості психосексуального розвитку хворих на невроз жінок, що знаходяться у відносинах подружньої залежності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / Коцар Алла Вікторівна. — К., 2002. — 194 с.

60. Кочарян А. С. Личность и половая роль / Александр Суменович Кочарян. — Х. : Основа, 1996. — 127 с.

61. Кочарян А. С. Личность и половая роль: симптомокомплекс маскулинности / фемининности в норме и патологии : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра психол. наук: 19.00.04 / Александр Суменович Кочарян. — Х., 1996. — 44 с.

62. Кочарян А. С. Эффективность методик психодиагностики сложных многоуровневых психологических образований (на примере симптомокомплекса маскулинности/фемининности) / А. С. Кочарян // Журнал практикующего психолога. – 2010. – № 17. – С. 163–174.

63. Кочарян А. С. Влияние социальных факторов на формирование синдрома «эмоционального холода» у женщин / Кочарян А. С., Терещенко Н. Н., Асланян Т. С. // Гендерні стереотипи індивідуального здоров'я: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (3 жовтня 2007 р., м. Луцьк). – С.111-115

64. Кочарян А. С. Гендерные особенности синдрома «эмоционального холода» в архетипической психологии / А. С. Кочарян, Н. Н. Терещенко, А. Ю. Доценко // Харківська школа психології: спадщина і сучасна наука: Міжнародна науково-практична конференція. Харків, 19-20 жовтня 2012 р. - Харків: ХНПУ, 2012. – С.128-130.

65. Кочарян А. С. Женские архетипы синдрома «эмоционального холода» в народных сказках / А. С. Кочарян Н. Н. Терещенко, Т. С. Асланян // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України, № 8-9. – 2007. – С. 72–75.

66. Кочарян А.С. Особенности полоролевой структуры личности женщин с отношениями межличностной зависимости/ А.С. Кочарян, Є.В. Фролова // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Збірник статей. – Київ, 2007. - Випуск 16 (19). – С. 221 – 229.

67. Кочарян А. С. Особенности психокоррекционной работы с девушками с синдромом «эмоционального холода» / Кочарян А. С., Терещенко Н. Н., Доценко А. Ю. // Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, (Харків, 23–24 жовтня 2015 року) / М-во освіти і науки України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди [та ін.]. — Харків: Вид-во «Діса плюс», 2015. — 117-118

68. Кочарян А. С. Оценка эффективности методики Б. Уайнхолда для диагностики межличностной зависимости у мужчин / А. С. Кочарян, И. В. Гуртовая, Е. В. Фролова // Проблемы емпіричних досліджень у психології. – 2009. – Вип. 3. – С. 356–363.

69. Кочарян А. С. Психометрическая оценка методики диагностики зависимости Б. Уайнхолда / Кочарян А. С., Смахтина Н. А., Фролова Е. В. // Вісник Харківського національного університету. Серія психологія. – 2006. – № 718. – С. 47-51.

70. Кочарян А. С. Психометрическое обоснование применения методики Б. Уайнхолда для диагностики межличностной зависимости у женщин / А. С. Кочарян, Е. В. Фролова // Современная психология в экономике, политике и социальной сфере. Материалы IV Международной научно-практической конференции 25 ноября 2008 года. К 100-летию социальной психологии как науки. – Нижний Новгород, НФ ИБП, 2009 г. – С. 259–264.

71. Кочарян А.С. Психотерапевтический контекст переживания / Кочарян А.С., Лисеня А.М. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Психологія». – 2010. – №913. – Вип.44. – С.71-74.

72. Кочарян А. С. Синдром «эмоционального холода» в межличностных отношениях: аддиктивный контекст [Кочарян А. С.,

Терещенко Н. Н., Асланян Т. С., Гуртовая И. В.] // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Психологія. – Х.: Вид-во ХНУ, 2007. - №771. – с. 115-119.

73. Кочарян А. С. Формирование синдрома «эмоционального холода» в раннем детском возрасте / А. С. Кочарян, Н. Н. Терещенко, Т. С. Асланян // Девіантна поведінка в дитячому віці: матеріали наукового симпозиуму, (Євпаторія, 3 жовтня 2008 р.) – Євпаторія: ДУ «ІОЗДП АМНУ», ДУ «ІНПН АМНУ», 2008. – С. 21–23

74. Кочарян О. С. Розробка та психометрична оцінка опитувальника діагностики стилю міжособистісних стосунків / О. С. Кочарян, Є. В. Фролова, І. О. Бару. // Психологічне консультування і психотерапія. – 2014. – №1. – С. 209–221

75. Крайг Г. Психология развития. / Г. Крайг, Д. Бокум. – 9-е издание. – СПб.: Питер, 2006. – 940 с.: ил.

76. Крысько В. Г. Социальная психология: Курс лекций / В.Г. Крысько. — 3-е изд. — М.: Омега-Л, 2006. — 352 с; табл., илл. — (Библиотека высшей школы.)

77. Леонард Линда Ш. Эмоциональная женская травма: исцеление детской травмы полученной дочерью в отношениях с отцом / Пер. с англ. В. Мершавки. – М.: Независимая фирма «Класс», 2009. – 224 с. – (Библиотека психологии и психотерапии)

78. Літвінова В. Я. Особливості психосемантичної структури уявлень про шлюбного партнера у дівчат, схильних до міжособистісної співзалежності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук 19.00.01 / Вероніка Яківна Літвінова – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2013. – 18 с.

79. Майер П., Минирт Ф., Хемфельт Р. Выбираем любовь (как победить созависимость): Пер. с англ. / Фрэнк Минирт, Пол Майер, Роберт Хемфельт – М.: Триада, 2010. – 352 с.

80. Максименко С. Д. Основи генетичної психології: навч. посіб. / С. Д. Максименко. — К. : НПЦ Перспектива, 1998, — 220 с.
81. Максименко С. Д. Генезис существования личности / Сергей Дмитриевич Максименко. — К.: Издательство ООО «КММ», 2006, — 240 с.
82. Максименко С. Д. Теоретичні основи психології особистості. / С.Д. Максименко [Электронный ресурс] // Офіційний сайт доктора психологічних наук, професора, академіка НАПН України С.Д. Максименка URL: http://maksymenko-psychology.org.ua/Tvory/Stattya_-_Teoretychni_osnovy_psyhologii_osobystosti.htm
83. Малер М. Процесс сепарации-индивидуации и формирование идентичности / М. Малер, Дж. Б. Мак-Девитт // Журнал практической психологии и психоанализа – 2005. – № 2. – С. 54–63.
84. Малер М. С. Психологическое рождение человеческого младенца: Симбиоз и индивидуация / Малер Маргарет С., Пайн Фред, Бергман Анни/ Пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2011. – 413 с. (Библиотека психоанализа)
85. Менделевич В. Д. Руководство по аддиктологии / Менделевич В. Д./ СПб.: Речь, 2007.—768 с.
86. Менделевич В. Д. Психология зависимой личности / с, Садыкова Р. Г. — Казань, 2002. — 240 с.
87. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения/ Менделевич В. Д./ — М., 2001. — 432 с.
88. Москаленко В. Д. Когда любви слишком много. Профилактика любовной зависимости / Валентина Москаленко. — М. : Психотерапия, 2010. — 224 с.
89. Москаленко В. Д. Созависимость: характеристики практика преодоления. (электронный ресурс) <http://www.reshma.com.ru/psychology/family/sozavisimost.htm>

90. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов / В. С. Мухина – М: Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с. – (4-е изд., стереотип).
91. Мюррэй М. Узник иной войны / Мэрилин Мюррэй, 2004. – 207 с.
92. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / Андрей Дмитриевич Наследов. – СПб.: Речь, 2007. – 392 с.
93. Наследов А. Д. SPSS 19: профессиональный статистический анализ данных / Андрей Дмитриевич Наследов. – СПб.: Речь, 2011. – 400 с.
94. Наследов А. Д. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / Андрей Дмитриевич Наследов. – СПб.: Питер, 2005. – 416 с.
95. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н.Н. Обозов. – Киев: Наука, 2006. – 191 с.
96. Орел В. Е. Опросник NEO PI-R. Руководство/ В. Е. Орел, И. Г. Сенин. – Ярославль, НПЦ "Психодиагностика", 2004. - 33 с.
97. Пейдж С. Близость / Пейдж С. // Психология и психоанализ любви. Учебное пособие для факультетов психологии, педагогики и социальной работы / С. Пейдж. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ – М». 2007. – С. 486 – 520.
98. Пил С. Любовь и зависимость / С. Пил, А. Бродски / Пер. с англ. Петренко В. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2005. – 384 с.
99. Полоролевая психология: коллективная монография / [А. С. Кочарян, М. Е. Жидко, Н. Н. Терещенко, Е. В. Фролова]; под ред. д.

психол. н., проф. А. С. Кочаряна. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015–220 с.

100. Почебут Л. Г. Социальная психология / Л. Г. Почебут, И. А. Мейжис. – СПб.: Питер, 2010. – 672 с.

101. Психологія адиктивної поведінки: Навчально-методичний комплекс для студентів зі спеціальності «Психологія» / Укл. Кочарян О. С., Фролова Є. В. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 34 с

102. Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. / [М. С. Корольчук, П. П. Криворучко, В. І. Осьодло та ін.]; за заг. ред. М. С. Корольчука. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 296 с.

103. Психотерапия женщин / Под ред. М. Лоуренс, М. Магуир.-СПб.: Питер, 2003. – 208с.

104. Психотерапия как невербальная практика: коллективная монография / [А. С. Кочарян, И. А. Кочарян, М. Е. Жидко, Н. Н. Терещенко, А. М. Лисеная, Л. П. Рогулева, С. А. Кочарян]; под ред. д. психол. н., проф. А. С. Кочаряна. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2014. – 260с.

105. Пуччини Д. Турандот / Джакомо Пуччини. – Москва: Музбука, 1926. – 6 с.

106. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «Бахрах – М», 2002. – 726 с.

107. Ржичан П. Возможности биодромальной диагностики личности // Психодиагностика в социалистических странах. Психодиагностический бюллетень. – 1983. -1 , вып. 7. – С. 5-14.

108. Ричардсон Р. У. Семья - такое странное создание / Р. У. Ричардсон // Психотерапия семейных отношений / Р. У. Ричардсон. – Самара: Издательский дом БАХРАХ-М, 2004. – (Психология семейных отношений). – С. 125–213.

109. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. / Роджерс Карл Рэнсом / Пер. с англ./ Общ. ред. и предисл. Исениной Е. И. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

110. Роджерс К. Р. Клиент-центрированная психотерапия. Теория, современная практика и применение. / Роджерс Карл Рэнсом / Серия Психологическая коллекция. – М. ЭКСМО-Пресс. 2002г. – 508с.

111. Российская империя чувств: Подходы к культурной истории эмоций. Сб. статей / Под ред. Яна Плампера, Шаммы Шахадат и Марка Эли. М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 512 с.: ил.

112. Рэнд А. Ответы: Об этике, искусстве, политике и экономике / Айн Рэнд; Под ред. Роберта Мэйю; Пер. с англ. – Альпина Паблишер, 2012. – 282 с.

113. Санфорд Дж. А. Невидимые Партнеры: Влияние внутренней маскулинности и фемининности на межличностные отношения / Пер. с англ. В. Мершавки. – М. : Независимая фирма «Класс», 2009. – 160 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).

114. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. — М.: Республика, 2000. — 639 с. — (Мыслители XX века).

115. Сатир В. Психотерапия семьи / Вирджиния Сатир / Пер. с англ. Авидон И., Исакова О. – СПб.: Ювента, 1999. – 283 с.

116. Свядощ А. М. Неврозы. / Свядощ А. М. / 3-е изд. М.: Медицина, 1982. – 366 с.

117. Сидоренко Е. В. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру. / Сидоренко Е. В. / —СПб.: Изд.-во «Речь», 2000. - 347 с. – Библиогр.:

118. Социальная психология: Учеб. пособие для вузов / Под. ред. проф. А. М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 543 с.

119. Социальная психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Н. Сухов, А. А. Бодалев, В. Н. Казанцев и др.; под ред. А. Н. Сухова, А. А. Деркача. – 4-е изд. стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 600с.

120. Социальная психология: учебник для вузов: / Г. М. Андреева - М.: Издательство МГУ, 1980. - 415 с.,

121. Старшенбаум Г. В Аддиктология: психология и психотерапия зависимостей / Старшенбаум Г. В. – М.: Когито-Центр, 2006. – 367с

122. Стернберг Р. Триангулярная теория любви / Р. Стернберг. // Психологическая мысль. – 1986. – №2. – С.119-135.

123. Теория семейных систем Мюррея Боуэна: Основные понятия, методы и клиническая практика. Под ред. Бейкер К., Варга А. Я. – М.: «Когито-Центр», 2005.—496 с.

124. Терещенко Н. М. Статеворольова структура жіночої тілесної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. н.: спец. 19.00.01. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / Надія Миколаївна Терещенко. – Х., 2003. – 19 с.

125. Терещенко Н. Н. Психокоррекция нарушений родительско-детского эмоционального контакта /Терещенко Н. Н., Долгополова Е. В. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: психологія. Харків: ХНУ. – 2010. - Вип. 44, №913. – С. 38-41.

126. Терещенко Н. Н. Психотерапия синдрома «эмоционального холода» в клиент-центрированном подходе / Н. Н. Терещенко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2008. — № 807 : Психологія. — С. 357–360.

127. Уайнхолд Б. Освобождение от созависимости / Уайнхолд Б., Уайнхолд Дж. – М: «Класс», 2003. – 224 с.

128. Уайнхолд Б. Противозависимость: бегство от близости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд / пер. с англ. Е. Бабенко, Г. Смолин. – Каменец-Подольский: Аксиома, 2009. – 328 с.

129. Фаворова К. М. Зв'язок статеворольових особистісних характеристик із самоактуалізацією у дівчат / К. М. Фаворова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Психологія». – Харків, 2014 – №1095 – Вип.53 . – с. 50-54.

130. Флобер Г. Госпожа Бовари / Гюстав Флобер. – Москва: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 384 с.

131. Фрейд З. Женственность / З. Фрейд. // Введение в психоанализ. Лекции. М.: Наука, 1991. – С. 369-384.

132. Фролова Є. В. Адаптація методики Б. Уайнхолда для діагностики міжособистісної залежності в підлітковому віці // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – 2006 – № 2.– С.163-169.

133. Фролова Є. В. Психологічні чинники і динаміка формування стосунків міжособистісної залежності у жінок. – автореф. дис. канд. психол. н.(19.00.01) / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2008. - 19 с.

134. Фурманов И. А. Психологическая особенности детей, лишенных родительского попечительства./ Фурманов И. А., Аладьин А. А., Фурманова Н. В. – Мн.: Тесей, 1999.– 160 с.

135. Холмогорова А. Эмоциональные расстройства и современная культура на примере соматоформных, депрессивных и тревожных расстройств / А. Холмогорова, Н. Гаранян. - Московский психотерапевтический журнал №2. – 1999. - С. 61-90.

136. Хоментаскас Г. Т. Семья глазами ребенка / Хоментаскас Г. Т. / Москва, У-фактория, 2006. – 192 с.

137. Хорни К. Психология женщины / Карен Хорни / Пер. с англ. под ред. В. Старовойтова, А. Боковой, Т. Панфиловой, Л. Сумм. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 352 с.

138. Черников А. В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики. / А. В. Черников. – Изд. 3-е, испр. и доп. М.: Независимая фирма "Класс", 2001. — 208 с.

139. Чжао Сінь Особливості впливу батьківської родини на емоційну зрілість особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 "історія психології, загальна психологія" / Чжао Сінь – Харків, 2016. – 19 с.

140. Шапарь В. Б. Практическая психология. Психодиагностика отношений между родителями и детьми. / Шапарь В. Б./ Ростов н/Д: Феникс, 2006 г., - 432 стр.

141. Шарфф Дэвид Э. Сексуальные отношения: Секс и семья с точки зрения теории объектных отношений / Пер. с англ. – М.: «Когито-Центр», 2008. – 304 с. (Библиотека психоанализа)

142. Шварц-Салант Натан Черная ночная рубашка. Комплекс слияния и непрожитая жизнь. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2008. – 237с. С. 10

143. Шибутани Т. Социальная психология. Пер. с англ. В. Б. Ольшанского. Ростов н/Д.: изд-во «Феникс», 1999 – 544 с.

144. Шостром Э. Человек-манипулятор: внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / Эверетт Шостром. — М. : Апрель-Пресс, 2008. — 192 с.

145. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия. / Эйдемиллер Э. Г., Добряков И. В., Никольская И. М./ Учебное пособие для врачей и психологов. Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб.: Речь, 2006, 352 с, илл.

146. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи. / Э. Г. Эйдемиллер, В. Юстицких. — 4-е изд. — СПб. : Питер, 2009. — 672 с. — (Мастера психологии).

147. Эйнсворт М. Развитие личности ребенка. / М. Эйнсворт / под ред. Н. Ньюкомб. — 8-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 640 с.

148. Эльячефф К. Дочки-матери. Третий лишний? / К. Эльячефф, Н. Эйниш. — М.: Издательство «Институт общегуманитарных исследований», 2006. — 448 с.

149. Эриксон Э. Детство и общество / Эрик Эриксон. — 2-е изд. — СПб.: Ленато, 2006. — 592 с.

150. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / Карл Густав Юнг. — Київ: Астролябія, 2012. — 588 с.

151. Якименко О. Ю. Особистісні характеристики дівчат, які перебувають на різних етапах психосексуального розвитку. — Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук 19.00.01 / Оксана Юріївна Якименко. — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2013. — 18 с.

152. Якименко О. Ю. Психометрична характеристика жіночого варіанту методики діагностики протизалежності Б. Уайнхолда / О. Ю. Якименко // Вісник Харківського національного педагогічного університету. — 2012. — Вип. 42. — Ч. 2. — С. 212–219.

153. Яковенко О. К. Особливості структури любові та очікувань щодо образу чоловіка серед дівчат з гармонічних та дисгармонічних родин / О. К. Яковенко // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — Вип. 10 — С. 902-911.

154. Blackburn S. The Oxford Dictionary of Philosophy: 2nd edition. / Blackburn S./ — Oxford University Press. 2008. — P. 159

155. Bornstein R. F. The complex relationship between dependency and abuse: Converging psychological factors and social forces. / R. F. Bornstein // *American Psychologist*. – 2006. – № 61. – P 595–606.

156. Brand A.E. Emotion socialization in adolescence: The roles of mothers and fathers. / Brand A.E., Klimes-Dugan B. / In A. Kennedy Root, S. Denham (Eds.), *The role of gender in the socialization of emotion: Key concepts and critical issues. New directions for Child and Adolescent Development*, 128, San Francisco: Jossey-Bass. – 2010, P. 85-100..

157. Bromley D. B. *The Psychology of Human Ageing* / D. B. Bromley. – Harmondsworth: Penguin, 1974. – 441 p.

158. Brunell, A. B. Perceptions of risk in intimacy in dating couples: Conversation and relationship quality. / Brunell A. B., Pilkington C. J., Webster G. D. / *Journal of Social and Clinical Psychology*. – 2007, №26, P. 92–119.

159. Burney R. Fear of Intimacy – the wounded heart of codependency [Электронный ресурс] // Joy2MeU. URL: http://joy2meu.com/Fear_of_Intimacy.html

160. Cash, T. F. Body image in an interpersonal context: Adult attachment, fear of intimacy, and social anxiety. / Cash T. F., Theriault J., Annis N. M. / *Journal of Social and Clinical Psychology*, 2004. - № 23, P. 89–103.

161. Collins, N. L. Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. / Collins N. L., Read S. J. / *Journal of Consulting Psychology*, 1990, № 24 , P. 349–354.

162. Descutner C. Development and validation of a fear-of-intimacy scale. *Psychological Assessment* / C. Descutner, M. Thelen. // *A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1991. – P. 218-225.

163. Donnellan, M. B. Personality, family history, and competence in early adult romantic relationships. / Donnellan M. B., Larsen-Rife D.,

Conger R. D./ *Journal of Personality and Social Psychology*, 2005, № 88, P. 562-576.

164. Doi S. C. The fear of intimacy scale: Replication and extension. / Doi S. C., Thelen M. H. / *Psychological Assessment*, 1993. - №5 , P. 377–383.

165. Dotsenko A. The character features of girls with the "emotional coldness" symptom - complex / Aleksandra Dotsenko. // *Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach: Pedagogic and Psychology* . – San Francisco, California, USA: B&M Publishing, 2015. – №4. – C. 108–112.

166. Dotsenko O. / The influence of family climate on the formation of "emotional coldness" symthomcomplex at girls / Dotsenko Oleksandra // *European Humanities Studies: State and Society*. – № 2, 2016. – P. 123-133

167. Eisenberg N. Parental socialization of emotions / Eisenberg N., Cumberland A., Spinrad T.L. / *Psychol. inquirer*. 1998. Vol. 9 (4). P. 241–273.

168. Erikson E. H. *Insight and responsibility* / E. H. Erikson., 1964. – 256p. – (W. W. Norton & Company).

169. Firestone R. W. *Fear of Intimacy* / Firestone R. W., Catlett J. – Washington, DC: American Psychological Association. – 2006. – 358 p.

170. Giddens A. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies* / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1992. – 216 p. ISBN: 9780804720908.

171. Grygier T. G. Validity of the dynamic personality inventory / T. G. Grygier. // *Read to the 7th International Congress of Rorschach and Other Projective Techniques*, London 7th August, 1968. – P. 472.

172. Gunther R. *Relationship Saboteurs: Overcoming the Ten Behaviors that Undermine Love* – New Harbinger Publications. 2010. – 224 p.

173. Gunther R. Seven Ways to Evaluate your Intimate Relationship [Электронный ресурс] / Randy Gunther // Psychology Today. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.psychologytoday.com/blog/rediscovering-love/201304/seven-ways-evaluate-your-intimate-relationship>.

174. Handbook of family communication. / [edited by Anita L. Vangelisti] , Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. – Mahwah, 2004. – 767p.

175. Hatfield E. The dangers of intimacy. / Hatfield E. / In V. Derlaga (Ed.), Communication, intimacy and close relationships. - New York, NY: Praeger., 1984. - pp. 207–220

176. Henriques G. Signs of Counter-Dependency [Электронный ресурс] / Gregg Henriques // Psychology Today. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.psychologytoday.com/blog/theory-knowledge/201404/signs-counter-dependency>

177. Jacobson S. 7 Surprising Signs You Suffer Fear of Intimacy [Электронный ресурс] / Sheri Jacobson // Harley Therapy. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.harleytherapy.co.uk/counselling/fear-of-intimacy.htm>.

178. Jordan, J. V. Women's growth in connection. / Jordan J. V., Kaplan A. G., Miller J. B., Stiver I. P., Suito J. L. / New York: Guilford Press. 1991. – P. 310

179. Karpman S. Psychological blocks to intimacy. // Karpman Drama Triangle URL: www.karpmandramatriangle.com/pdf/IntimacyBlocks.pdf

180. Kline P. The Dynamic Personality Inventory: What does it measure? / P. Kline, R. Storey. // Psychological Journal. – 1978. – №69. – С. 375–383.

181. Kline P. The validity of the Dynamic Personality Inventory / Paul Kline. // Journal of medical Psychology. – 1968. – №41. – С. 307–313.

182. Krout M.H. Measuring personality in delovmental terms: Personal Preference Questionnaire / M.H. Krout, J.K. Tabin // Genetic Psychology. – 1954. - №50. – P.289-335.

183. Laurenceau J.-Ph. Two Distinct Emotional Experiences in Romantic Relationships: Effects of Perceptions Regarding Approach of Intimacy and Avoidance of Conflict. / Laurenceau J.-Ph., Troy A.B., Carver C. S./ Personality and Social Psychology Bulletin, 2005, 31, 8, P. 1123-1133

184. Laurenceau J.P. Intimacy in personal relationships / Laurenceau J.P., Kleinman B.M./ The Cambridge handbook of personal relationships. – New York: Cambridge University press, 2006. – pp. 637-653.

185. Lidz T. The Person: His Development Throughout the Life Cycle / Theodore Lidz. – New York: Basic Books, 1977. – 596 p., C. 421-422

186. Lundin R. W. Alfred Adler's Basic concept and implications / R.W. Lundin. – Accelerated Development. – 2010. – 166 p.

187. Maccoby, E. E. The Psychology of Sex Differences. / E. E. Maccoby, C. N. Jacklin– Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1974. – 634 pp.

188. Maria Pedro Sobral Who Can Give Me Satisfaction? Partner Matching in Fear of Intimacy and Relationship Satisfaction / Maria Pedro Sobral, Catia P. Teixeira , and Maria Emilia Costa / The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families 2015, Vol. 23(3) P. 247-253

189. Markey P. M. Romantic ideals, romantic obtainment, and relationship experiences: The complementarity of interpersonal traits among romantic partners. / Markey P. M., Markey C. N. /Journal of Social and Personal Relationships, 2007. - №24, P. 517–533.

190. Mellody P. The Intimacy factor: The Ground Rules for Overcoming the Obstacles to Truth, Respect, and Lasting Love. / Mellody P., Freundlich L. S. – Harper San Fransisco. – 2004. – P.215

191. Mellody P. Toksyczna miłosc i jak sie z niej wyzwolic/ P. Mellody. – Warszawa: Jacek Santorski & Co, 1993.- 204 s.
192. Osgood Ch. The Measurement of Meaning. / Ch. Osgood, G. Suci, P. Tannenbaum. – Urbana, IL: University of Illinois Press, 1957. – 520 p.
193. Parsons T. Family, Socialization and Interaction Process / T. Parsons, R. Bales – New York: The Free Press, 1955. – 33 p.
194. Peele S. Love and addiction / S. Peele, A. Brodsky. – New York: New American Library, 1976. – 217 p.
195. Phillips, T. M. Recollected parental care and fear of intimacy in emerging adults./ Phillips T. M., Wilmoth J. D., Wall S. K., Peterson D. J., Buckley R., Phillips L. E./ The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families, 2013. - №21, P. 335–341.
196. Rogers C. On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Carl Rogers / Boston, Houghton Mifflin, 1961 - Psychology – 420 p.
197. Schaefer E. S. A configurational analysis of children's reports of parent behavior. / Schaefer E. S. / Journal of Consulting Psychology, 1965. №29, P. 552–557.
198. Schaefer E. S. Children's reports of parental behavior: An inventory. / Schaefer E. S. / Child Development, 1965. №36, P. 413–424.
199. Sobral M. P. Development of Fear of Intimacy Components Questionnaire (FICQ): Embracing a new dependence component. / Sobral M. P., Costa M. E. / European Journal of Psychological Assessment. 2015
200. Sobral M. P. The role of attachment to parental and romantic figures on couples' fear of intimacy. / Sobral M. P., Matos P. M., Costa M. E./ Communication presented at the IFTA 2014 World Family Therapy Congress. Panama City, Panama, 2014.

201. The Cambridge handbook of personal relationships. / [edited by Anita L. Vangelisti, Daniel Perlman] , Cambridge University Press. – Cambridge, 2006. – 891p.

202. Thelen M. H. Fear of intimacy among dating couples. / Thelen M. H., Vander Wal J. S., Thomas A. M., Harmon R./ Behavior Modification, 2000, №24, P. 233–240.

203. Vangelisti A.L. Intimacy and Fear of Intimacy. / Vangelisti A.L., Beck G. / Low-Cost Approaches to Promote Physical and Mental Health – Springer New York. 2007. – pp 395-414.

204. Walker A. J. Intimacy and intergenerational aid and contact among mothers and daughters. / Walker A. J., Thompson L. / Marriage Fam 1983; 45(4): 841-9

205. Zahn-Waxler C. Socialization of emotion: who influences whom and how? In A.Kennedy, S.Denham (Eds.) The role of gender in the socialization of emotion: Key concepts and critical issues. New Directions for Child and Adolescent Development, 128, San Francisco; Jossey-Bass, – 2010, P. 101-109.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опросник диагностики стиля межличностных отношений

Инструкция. Вам предлагается ряд утверждений. Рассмотрите последовательно каждое и оцените их так, как они относятся к Вам, по шкале от 1 до 5, как описано ниже:

1 – это совсем не свойственно для меня; 2 – это немного касается меня;

3 – это свойственно мне в средней степени; 4 – это сильно характеризует меня;

5 – это в высшей степени свойственно мне.

Ответы отметьте в столбце (на бланке) для ответов.

№	Утверждение	Балл
1.	Я боюсь, что слишком близкие взаимоотношения с партнером будут для меня удушающими.	
2.	Я свободно могу выражать свои настоящие чувства партнеру.	
3.	Я чувствую полное душевное единство с партнером.	
4.	Я легко рассказываю партнеру вещи (сокровенные мысли и чувства), которые не рассказываю другим людям.	
5.	Мне легко рассказывать партнеру о своих потребностях	
6.	Мне комфортно иметь открытое и честное общение с партнером.	
7.	Мне иногда некомфортно слушать о личных проблемах партнера	
8.	Мне легко быть самим (самой) собой рядом с партнером.	
9.	Я не чувствую себя скованным(ой), обсуждая вместе с партнером наши личные цели.	
10.	Я избегаю возможности развивать отношения с кем-то.	
11.	Я часто иду на компромиссы с людьми, которые ориентированы на сотрудничество.	
12.	Я воспринимаю себя как человека, способного хорошо справляться с разочарованиями и препятствиями.	
13.	В отношениях с другими мне удобно предлагать помощь людям, которые в ней нуждаются, и просить у других поддержку, когда я в ней нуждаюсь.	
14.	Когда я ссорюсь с кем-либо, я уверен(а), что наши отношения восстановятся.	
15.	Я ненавижу, когда люди проявляют ко мне симпатию.	
16.	У меня нет качеств, необходимых хорошему лидеру.	
17.	Мне не хватает общения, иногда мне даже не с кем поговорить.	
18.	Я чувствую, будто никто действительно не понимает меня.	
19.	Нет никого, к кому я мог (могла) бы обратиться.	
20.	Те, кто меня окружает, не разделяют мои интересы и идеи.	
21.	Я не способен(на) раскрепощаться и общаться с теми, кто меня окружает.	
22.	Я чувствую себя совершенно одиноким(ой).	
23.	Мои социальные отношения и связи поверхностны.	
24.	Я чувствую себя изолированным(ой) от других.	
25.	Я несчастен(на), будучи таким(ой) отверженным(ой).	
26.	Люди вокруг меня, но не со мной.	
27.	Я боюсь быть отвергнутым(ой)	

28.	Я ищу общества других людей, употребляю различные вещества или занимаюсь различными видами деятельности для того, чтобы чувствовать себя хорошо.	
29.	Мне трудно определять, какие чувства я испытываю, чего я хочу или в чем я нуждаюсь.	
30.	В знакомстве с новым человеком я преувеличиваю собственные достижения.	
31.	Я начинаю нервничать, когда мой партнер хочет быть ближе ко мне.	
32.	Я боюсь, что люди узнают, что на самом деле я не такой (такая), как они думают.	
33.	Я требую совершенства от себя и других людей.	
34.	У меня есть ощущение, что ожидания других людей, их нужды и желания поглощают меня.	
35.	Мне трудно расслабляться и в моем теле есть зоны хронического напряжения.	
36.	Мне нравится быть в центре внимания во время общественных собраний.	
37.	Мне не нравится признавать собственные ошибки.	
38.	Я вижу себя и других либо как хороших, либо как плохих.	
39.	Мне говорят, что я не принимаю во внимание потребности и заботы других людей.	
40.	Я стремлюсь принадлежать только самому (самой) себе и испытываю страх, когда другие контролируют меня.	
41.	Меня задевает, когда другие не признают моих достижений.	
42.	Я бы чувствовал (а) себя неловко, рассказывая партнеру о событиях в прошлом, по поводу которых я испытываю чувство стыда.	
43.	Другие люди мне кажутся более уверенными, чем я.	
44.	Другие не понимают, насколько их слова могут меня обидеть.	
45.	Для меня важно нравиться другим людям	
46.	Когда я спорю с кем-либо, меня волнует, что наши отношения могут надолго испортиться.	
47.	Я был (а) бы полностью потерян (а), если бы я не имел(а) в своей жизни кого-то близкого.	
48.	Я чувствую себя лучше, когда я знаю кого-либо еще в команде.	
49.	Я никогда не бываю более счастлив(а), чем когда люди говорят, что я хорошо выполнил(а) свою работу.	
50.	Я склонен(а) воображать худшее, если любимый человек не прибыл, как ожидалось.	
51.	Я бы чувствовал(а) себя несчастным, если бы я потерял (а) любовь и поддержку людей, в которых я очень нуждаюсь.	
52.	Я несчастлив(а), занимаясь столькими вещами в одиночку.	
53.	Мне тяжело выражать свои чувства.	
54.	Я предпочитаю работать один (одна), не в коллективе.	
55.	Мне трудно устанавливать и поддерживать близкие взаимоотношения.	
56.	Я возможно побоялся(лась) бы доверять мои глубинные чувства партнеру.	
57.	Часть меня (что-то во мне) боялась бы давать долгосрочные обязательства партнеру.	
58.	Есть люди, которые считают, что меня нелегко узнать как человека.	
59.	Когда кто-то приближается ко мне слишком близко, я стремлюсь отдалиться.	
60.	Время от времени мне необходимо отдаляться от всего окружающего.	
61.	Я бы хотел(а) иметь больше времени для самого себя.	

62.	Я предпочитаю принимать решения самостоятельно, не опираясь на мнение других людей.	
63.	Я не люблю открывать о себе слишком много частной информации.	
64.	Я иногда опасюсь мотивов других людей.	
65.	Я предпочитаю работать самостоятельно.	
66.	Для меня очень важно быть независимым(ой) и самодостаточным(ой).	
67.	Меня не особо волнует, как меня воспринимают другие люди.	
68.	Я предпочитаю находиться в одиночестве.	
69.	Я не могу выносить суеты вокруг меня, когда я болен ил огорчен (больна или огорчена).	
70.	Я не нуждаюсь в том, чтобы другие улучшали мое самочувствие.	
71.	Я полагаюсь только на себя.	
72.	Мне тяжело просить кого-нибудь о помощи.	
73.	Мне не надо многого от других.	
74.	Когда я болею или что-то идет не так, я предпочитаю, чтобы мои друзья оставили меня одного (одну).	
75.	Даже когда что-то неладно, я могу добиться успеха без помощи друзей.	
76.	Я бы скорее остался(лась) свободным от других, чем рисковал разочарованиями.	
77.	В действительности никто как следует не знает меня.	

Ключ

1) Шкала «Близость» (всего 26 утверждений)

Прямой код имеют утверждения: 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14.

Обратный код: 1, 6, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26.

При подсчете баллов по утверждениям с обратным кодом заменяем балл на противоположный (то есть 1 заменяем на 5, 2 – 4, 3 – 3, 4 – 2, 5 – 1).

Нормативные показатели:

Низкий уровень 26-85; Средний уровень 86-109; Высокий уровень 110 -130

2) Шкала «Слияние» (всего 27 утверждений).

Все утверждения имеют прямой код: 1, 27-52.

Нормативные показатели:

Низкий уровень - мужчины 27-49; женщины 27-65

Средний уровень - мужчины 50-79; женщины 66-95

Высокий уровень - мужчины 80 -135; женщины 96 -135

3) Шкала «Сепарация» (всего 28 утверждений)

Все утверждения имеют прямой код: 10, 20, 24, 53-77.

Нормативные показатели: Низкий уровень 28-54; Средний уровень 55-87;

Высокий уровень 88-140.

